

ҚОСИМ ЯХЎЕВ

СОЛИҚҚА ТОРТИШ
НАЗАРИЯСИ
ВА АМАЛИЁТИ



ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

ҚОСИМ ЯҲЁЕВ

СОЛИҚҚА ТОРТИШ
НАЗАРИЯСИ ВА
АМАЛИЁТИ

Дарслик

TerDU ARM
№ 395462

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент — 2000

65.261.4

Я 90

Нашр учун масъул — М. КЕНЖАЕВ

Илмий муҳаррир — Ё. АБДУЛЛАЕВ, иқтисод фанлари доктори,
профессор.

Масъул муҳаррир — К. НОРМАТОВ, тарих фанлари доктори, профессор.

Тақризчилар: Э. АКРОМОВ, иқтисод фанлари доктори, профессор,
Ғ. ҚУДРАТОВ, иқтисод фанлари номзоди, доцент,
Б. ТОШМУРОДОВА, катта ўқитувчи.

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ ТАВСИЯ ЭТГАН.

0605010204 – 78
Я $\frac{0605010204 - 78}{M352(04) - 2000}$ қатъий буюртма, 2000

ISBN 5-635-01930-7

© Қосим Яҳёев,
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат
нашриёти, 2000 й.

КИРИШ

Бозор иқтисодиёти шароитида аҳолининг турмуш даражасини яхшилаш, истеъмол бозорини барқарорлаштириш, Ўзбекистоннинг иқтисодий жиҳатдан жаҳон ҳамжамиятига қўшилиши юзасидан муҳим қадамлар қўйилди. Бу борада давлатнинг солиқ сиёсати, солиқларнинг роли катта аҳамиятга молик бўлди. Иқтисодий муносабатлар даврида солиқлар, йиғимлар ва божхона тўловларини ўз вақтида ҳамда тўла амалга ошириш республика бюджетини вужудга келтиришда муҳим роль ўйнайди.

Ўзбекистон Президенти И. А. Каримов ўзининг “Ўзбекистон — бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли” китобида: “Бизнинг қатъий нуқтаи назаримиз жаҳон тажрибаси ва ўз амалиётимиздан олинган жамики фойдали тажрибаларни рад этмаган ҳолда ўзимизнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёт йўлимизни танлаб олишдан иборатдир”, деб таъкидлайди.

И. А. Каримов Идоралараро мувофиқлаштириш кенгаши йиғилишида сўзлаган маърузасида: “Мен бир ҳақиқатни барча тушуниб олишини истайман: эркинлаштириш ва ислохотларни чуқурлаштириш — бу бизнинг олға интилишимизнинг кафолати ва асоси, у нафақат иқтисодий, балки ҳам ижтимоий, ҳам сиёсий вазибаларни ҳал қилишнинг асосий шартидир” (“СБХ”, 5-сон, 2000 й. 3—9 февраль).

Иқтисодиётни эркинлаштириш ва ислохотларни чуқурлаштириш давлатнинг солиқ сиёсатига ҳам чамбарчас боғлиқдир. Солиқларни чуқур ўрганиш ва уларни такомиллаштириш учун қатор дарсликлар, қўлланмалар ёзилиши ва чуқур изланишлар олиб борилиши зарур.

Ушбу дарслиқда биз Ўзбекистон Республикаси солиқларини уч бўлимга ажратдик.

Биринчи бўлимда ягона солиқ тизими таркиби атрофлича таҳлил қилиниб, бюджетдан ташқари жамғармаларга тушадиган солиқсиз тўловлар тўғрисида ҳам тушунчалар берилган. Муаллиф солиқ сиёсатини янада такомиллаштириш борасида ўз фикрларини баён этган. Шунингдек, солиқлар тушунчаси, унинг моҳияти, функциялари, солиқ сиёсати, ижтимоий кафо-

латланган бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиққан ҳолда ҳар томонлама кўриб чиқилган.

Иккинчи бўлим — юридик шахслар тўлайдиган солиқлар ва йиғимлар ҳақида. Дарсликда юридик шахслар солиқлари ичида эътиборни кўпроқ юридик шахслар даромадига (фойдасига) солиқ, КҚС, ер солиқлари ва бошқаларга қаратдик.

Юридик шахслар солиқлари бюджет даромадларида 82—86 фоизни эгаллаши ва уларга катта эътибор берилиши талаб қилинади.

Учинчи бўлим эса жисмоний шахслар тўлайдиган солиқлар ва йиғимлар таркибини кўриб чиқишга қаратилган. Бу бўлимда аксарият жисмоний шахслардан олинadиган энг муҳим солиқ бўлимиш даромад солиғини ҳар томонлама ёритишга ҳаракат қилдик. Ундан ташқари, бу бўлимда жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғи, ер солиғи ва бошқа солиқларига ҳам алоҳида тўхталинади.

Охирги икки қисмга кирувчи ҳар бир солиқ бўйича шартли мисоллар берилиб, дарслик мазмунини бойитишга ҳаракат қилинди. Дарслик мавзулари чуқур, ўқувчиларга тушунарли бўлиши учун ҳар бир мавзу бўйича қайтариш саволлари берилган. Ушбу дарслик солиқчи мутахассисларнинг профессионал билимини чуқурлаштиришга мўлжалланган. Бу ерда ҳамма солиқларнинг тушунчалари, тўловчилари, объекти, ҳисоблаш тартиби ва бюджетга ўтказиш усуллари ҳамда солиқларга берилган имтиёзлар атрофлича ёритилган.

Ўзбекистоннинг мустақил солиқ тизимини яратиш ҳаракати асосан 1992 йил 15 февралдаги “Қорхоналар, бирлашмалар ва ташкилотлар солиқлари тўғрисида”ги Қонун ва 1993 йил май ойида Олий Кенгашнинг “Маҳаллий солиқлар тўғрисида”ги Қонуни қабул қилинишидан бошланди. Бу Қонунлар бўйича чиқарилган солиқлар йилма-йил такомиллаштирилиб борилди. Ниҳоят, 1997 йил 24 апрелда “Ўзбекистон Республикасининг солиқ Кодекси” қабул қилинди. Бу Кодекс солиқ ва йиғимлар ҳақидаги йўл-йўриқларни ягона ҳужжатга тўплади. Солиқ Кодекси асосида бир қанча йўриқномалар ва тартиблар ишлаб чиқилди.

Мустақилликка эришилган йиллар давомида солиқлар бўйича ўтказилган ислохотларни икки даврга бўлиш мумкин. 1991—1994 йилларда асосий эътибор солиқларнинг хазина функциясига қаратилди, яъни солиқлар бюджетни маблағ билан таъминлаш, уни даромадлар ва харажатлар ўртасидаги мувозанатини яратишга бағишланди. Солиқлар қорхоналарни кенгайтириш ва техникавий қайта қуроллантиришни чеклаб қўйган эди. Бунинг устига берилган кўпгина имтиёзлар амалиётда яхши ишламади. Шунинг учун солиқлар оғирлигини камайтириш объектив зарурият бўлиб қолган эди.

Ислоҳотларнинг иккинчи даври 1995—2000 йилларни ўз ичига олиб, бир қатор йўналишларда амалга оширилди. Жумладан, кўпгина солиқ турлари қисқартирилди ёки бириктирилди. Ер остидан фойдаланиш солиғи минерал хом ашё фондига ажратма билан бириктирилди, мол-мулк солиғи транспорт солиғи билан бириктирилди. Қимматли қоғозлар операцияси солиғи бекор қилинди, кичик корхоналар учун ягона солиқ, қишлоқ хўжалик товари ишлаб чиқарувчилар учун ягона Ер солиғи жорий этилди, хом ашё ресурсларини четга сотишдан солиқ бекор қилинди, бюджетга 20 фоизли амортизацион ажратма тугатилди, фуқаролар даромад солиғи шкаласи ўзгартирилиб, солиқ оғирлиги бир оз камайтирилди, экология солиғи ва ижтимоий инфраструктурасини ривожлантириш солиғи жорий этилди. 1999 йили киритилган меъёрдан ортиқ ишлаб чиқариш захиралари учун тўрт фоизли ҳақ 2000 йилдан бекор қилинди. Янги йилдан бошлаб сотилмаган тайёр маҳсулотлар меъёридан ортиқ қолдиғи учун 2 фоизли ҳақ жорий этилди ва тўлиқ маҳаллий бюджетларга ўтказиладиган бўлди ва бошқалар. Шундай қилиб, Ўзбекистоннинг ягона солиқ тизими яратилди. Унга умумдавлат солиқлари ва маҳаллий солиқлар ҳамда йиғимлар киритилди.

Ушбу дарслик биринчи марта ёзилаётганлиги учун баъзи бир камчиликлари бўлиши мумкин. Улар кейинги нашрларда эътиборга олинади. Дарсликни ўқиган ва камчиликларни рўй-рост айтганларга муаллиф олдиндан ўз миннатдорчилигини билдиради.

МУАЛЛИФДАН

I БЎЛИМ. СОЛИҚ НАЗАРИЯСИ

1-БОБ. ФАНИНГ ПРЕДМЕТИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

1. СОЛИҚ НАЗАРИЯСИ ФАНИНИ ЎҚИТИШНИНГ ЗАРУРЛИГИ, УНИНГ БОШҚА ФАНЛАР БИЛАН МУНОСАБАТИ

Солиқ назарияси фани солиқ ҳаракатларини чуқур ўрганиш асосида хулоса қилиб олинган, такрорланиб турадиган муносабатларни тартибга солиб ўргатади.

Солиқ назарияси солиқ амалиётидаги энг тўғри, энг мукаммал ва прогрессив воқеликларни ўрганиб олиб, амалиёт учун худди бир дастуриламалдай ёритиб беради. Назария амалиётдан олинади. Лекин фақат тўғри, мукаммал ҳисобланган амалиёт якуни олинади ва яна амалиётга йўл кўрсатиш учун ўргатилади.

Демак, назария амалиёт учун керак ва компас, барометр, йўл бошловчи вазифасини бажаради. Шунинг учун назарияни чуқур билган амалиётчи ҳеч йўлдан адашмайди.

Солиқ назарияси фанини ўқитишнинг зарурлиги солиқ амалиётида йўлдан адашмаслик ва истиқболли қадамлар ташлаш учун, қолаверса, амалиётда катта муваффақиятларга эришиш учун ҳам зарурдир.

Солиқ назарияси фани иқтисодий назария фани билан чамбарчас боғлиқдир ва унинг махсус бўлими, яъни чуқурлаштирилган ва кенгайтирилган бўлимидир. Чунки солиқ назариясининг қонуниятлари умумиқтисодий назария қонуниятларидан четга чиқиб кетолмайди, уларга асосланади.

Бу фан молия назарияси фани билан ҳам чамбарчас боғлиқдир. Чунки солиқлар молия муносабатларининг таркибига киради. Шунинг учун молия ҳам, солиқ ҳам пул муносабатларини ифодалайди. Уларнинг иккаласи учун ягона асос пул муносабатларининг мавжудлигидир. Лекин солиқ кейинчалик ўзига хос бўлган пул муносабатини, яъни солиқ тўловчилар билан давлат ўртасидаги мажбурий пул муносабатини ифодалайди. Бу муносабатларнинг ўзига хос хусусиятларини кейинги мавзуларимизда чуқурроқ очишга ҳаракат қиламиз.

Бу фан давлат бюджети, солиққа тортиш, чет мамлакатлар солиқлари, бухгалтерия ҳисоби фани билан ҳам чамбарчас боғлиқдир.

2. ФАННИНГ ПРЕДМЕТИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

Ҳар қандай фан ўзининг предметига, яъни изланиш объектига эга бўлиши керак. Масалан, технология фанининг предмети бўлиб кимёвий моддаларнинг таркибини ўрганиш ҳисобланса, машинасозлик учун машиналар механизмининг характеристикаси бўлса, солиқ назарияси фанининг предмети солиқ ҳаракатини ўрганишдир. Солиққа тортишда эса солиқ механизмини ҳар тарафлама ўрганишдир.

Бу ҳаракат пул муносабатларини ўрганишдан иборат бўлади ёки солиқ ҳаракатини ўрганади. Бу пул муносабатлари солиқ тўловчилар (юридик ва жисмоний шахслар) билан солиқ ундирувчи (олувчи) давлат ўртасида бўлади. Фаннинг бутун моҳияти шу ўртадаги муносабатни чуқур ўрганиш, уларни тўғри ташкил этилишини таъминлашдир. Тўғри ташкил этиш деганда солиқ муносабатида қатнашувчи томонларнинг иқтисодий манфаатини инобатга олган ҳолда муносабатни ташкил қилиш тушунилади.

Дадилроқ қилиб айтадиган бўлсак, бюджетга солиқ олишда солиқ тўловчиларни ортиқча хафа қилмаслик, унинг ишлаб чиқаришни ривожлантириш режасига путур етказмаслик, муносабатни дўстона, бозор иқтисодиёти талабларига биноан ташкил этишга ҳаракат қилишдир. Бордию бир томонлама зўравонлик муносабати кучайса, солиқ тўловчи шунга яраша ўз даромадларини, солиқларнинг бошқа объектларини ҳар хил йўллар билан яшириб, шеригини жазолайди. Бундай ҳолатларда ҳеч қандай ҳуқуқий ҳужжатларнинг ҳам кучи етмай қолиши мумкин.

Демак, солиқ назарияси фанини чуқур ўрганиш орқали амалиётда солиқ тушумлари режаларини бажаришда ҳам катта муваффақиятларга эришиш мумкин.

Фаннинг вазифаси солиқ мутахассиси ва бошқа ходимларни назарий қуроолантириш ҳамда амалиётда адашмаслик учун йўл-йўриқлар кўрсатишдан иборатдир. Шунингдек, чет эл солиқ амалиётини ўрганиш асосида қилинган хулосалар, уларнинг иш тажрибаларини ўзимизнинг иқтисодиётимизга мослаб татбиқ этишдан иборатдир.

Демак, фаннинг асосий вазифаси юқори малакали солиқ мутахассислари тайёрлашда уларни ҳам назарий, ҳам илмий жиҳатдан ушбу услубий қўлланма билан таъминлашдир.

3. ДАВЛАТ ВА БОЗОР ИҚТИСОДИЁТИ — СОЛИҚ НАЗАРИЯСИ ФАНИНИНГ АСОСИДИР

Бозор иқтисодиёти талаб ва таклиф, рақобат, қиймат ва бошқа қонунлари орқали амалга оширилади. Лекин бозор иқтисодиёти шароитида ҳам ишлаб чиқариш ва пул муносабатлари мавжуд. Бозор иқтисодиёти, пировард натижасида пулли муносабатлар иқтисодиётидир.

Давлат ижтимоий маҳсулот ишлаб чиқариш ва уни тақсимлашнинг қонун-қоидаларини ишлаб чиқади. Бу тақсимлашдаги муносабат бозор иқтисодиёти шароитида пул орқали амалга оширилганлигидан давлат уни бошқаришни ҳам пул муносабатлари орқали, яъни пул ва кредит орқали бошқаришни амалга оширади.

Бозор иқтисодиёти қонунларини ўрганиб чиқиб, давлат ижтимоий маҳсулот, миллий ички маҳсулот қийматини солиқ орқали тақсимлаш вазифасини ўз зиммасига олади. Шундай экан, давлат тўғрисидаги таълимот — давлат иқтисодиётини бошқаришда бош роль ўйнаши солиқ назарияси фанининг асоси бўлиб ҳисобланади. Давлат солиқ муносабатларини ташкил қилиб, бозор иқтисодиётини амалга оширишда етакчилик, бошқарувчилик ролини ўйнайди. Давлат солиқларнинг моҳияти ва вазифаларини мукамал ўрганиб чиқиб, уни амалиётга татбиқ қилишни ҳам ўз зиммасига олади.

Бозор иқтисодиёти, унинг талаб ва таклиф, рақобат ва қиймат қонунлари солиқ назариясининг асосий негизидир. Давлат мамлакатда яратилган ялпи ички маҳсулот қийматини қайта тақсимлайди ва солиқлардан тақсимлаш категорияси сифатида ўзининг ҳамма ижтимоий талабларини қондиришда фойдалана олади.

4. СОЛИҚ НАЗАРИЯСИ ФАНИНИНГ СОЛИҚ ХИЗМАТИ ХОДИМЛАРИНИ ТАЙЁРЛАШДАГИ РОЛИ

Солиқ хизмати ходимлари ўзларига қонун ҳужжатларида юкланган вазифаларни муваффақиятли бажаришлари учун фақат назарий жиҳатларни билибгина қолмасдан, ундаги солиқларнинг моҳияти ва зарурлигини, улар учун умумий асосга эга бўлган солиқ тамойили, тизими ва шарт-шароитларини пухта эгаллаган бўлиши зарур. Бунинг учун эса, солиқ назарияси фанини чуқур ўрганиш керак. Солиқ назарияси фани пул муносабатларини ифодаловчи солиқларнинг моҳияти, тушунчалари, уларни ташкил қилиш асослари, солиқларнинг бозор иқтисодиёти шароитида зарур-

лиги, уларнинг тўғри ва эгри солиқларга бўлиниши, бюджетга тушиш нуқтаи назаридан умумдавлат (республика) солиқлари ва маҳаллий солиқларга бўлиниши ва бошқа иқтисодий гуруҳлар, солиқ ставкалари ва турлари, уларни амалиётга татбиқ этиш услублари, солиқ тизимига оид бошқа ҳаракатлар ҳамда солиқларнинг қисқача ривожланиш тарихини ўз ичига олади.

Фаннинг мазмунини чуқур эгаллаган ҳар қандай мутахассис солиқларни ўрганишда ва уларни ҳаётга тўғри ва тўлиқ татбиқ этишда унумли фойдаланади. Шундай экан, бу фан солиқ хизмати ходимлари, солиқ соҳаси вакиллари, аспирантлар ва бошқалар учун илмий салоҳиятини оширишда катта роль ўйнайди.

Қайтариш учун саволлар

1. Солиқ назарияси фанини ўқитиш нима учун зарур?
2. Солиқ назарияси фани нимани ўргатади ва унинг қандай вазифалари бор?
3. Фаннинг назарий асоси нималардан иборат?
4. Солиқ назарияси фани мазмунида нималарни ўргатиш мақсади ётади ва унинг мутахассислар тайёрлашдаги роли қандай?

2-БОБ. СОЛИҚЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ МОҲИЯТИ, ЗАРУРЛИГИ ВА ФУНКЦИЯЛАРИ

1. СОЛИҚ ТУШУНЧАСИ, УНИНГ БЕЛГИЛАРИ ВА ИҚТИСОДИЙ МОҲИЯТИ

Солиқлар мажбурий тўловни ифода этувчи пул муносабатларини билдиради. Бу муносабатлар солиқ тўловчилар (ҳуқуқий ва жисмоний шахслар) билан солиқни ўз мулкига айлантирувчи давлат ўртасида бўлади. Корхона ва ташкилотлар аҳолига хизмат кўрсатганда, турли ишлар бажарганда ёки бозорда олди-сотди қилганда пул тўловлари мавжуд. Лекин улар солиқ бўла олмайди. Солиқ муносабати бўлиши учун давлат мамлакатда яратилган ижтимоий маҳсулот (тўғрироғи, ички миллий маҳсулот) қийматини тақсимлаш йўли билан мажбуран давлат бюджетига маблағ тўплаш жараёнига амал қилади.

Масалан, коммунал хўжалиги фуқаролардан совуқ ёки иссиқ сувдан фойдаланилаётганлиги учун ҳақ олса, у солиқ эмас, балки шу сувни келтиришдаги хизмат ҳақи ҳисобла-

нади. Бу ҳақ коммунал корхона мулкидир. Ҳуқуқий шахслар ва ишбилармонлар тўғридан-тўғри очиқ ва ер ости сувидан фойдаланганда ресурслардан фойдаланиш солигини тўлайдилар, чунки солиқ суммаси давлат бюджетига тушиб, давлат мулкига айланади.

Солиқларнинг ўзига хос белгилари мавжуд бўлиб, мажбурийлиги, хазинага тушиши, қатъийлиги ва доимийлиги аниқ солиқ тўловчи учун эквивалентсизлик белгисидир.

1. Солиқ ва йиғимлар мажбурий бўлиб, бунда давлат солиқ тўловчининг бир қисм даромадларини мажбурий бадал сифатида бюджетга олиб қўяди. Бу мажбурийлик Олий Мажлис тасдиқлаб берган Солиқ Кодексининг қоидалари асосида амалга оширилади. Демак, мажбурийлик белгиси ҳуқуқий жиҳатдан давлат томонидан кафолатланган.

2. Солиқлар хазинага — давлат бюджетига тушади.

Борди-ю, тўлов “Умид”, “Экосан” каби жамғармаларга тушса, унда солиқ муносабати бўлмайди.

3. Солиқлар қатъий белгиланган ва доимий ҳаракатда бўлади. Тарихда 50 ва 100 йиллаб ўзгармасдан ҳаракатда бўлган солиқлар мавжуд. Унинг илмий асоси қанча чуқур бўлса, шунча қатъий ва узоқ йиллар ўзгармасдан ҳаракат қилади.

4. Давлатга тўланган солиқ суммаси тўловчининг ўзига тўлиқ қайтмайди, яъни у эквивалентсиз пул тўловидир. Масалан, солиқ тўловчи жорий йили давлатнинг соғлиқни сақлаш ва маориф хизматларидан фойдаланмаган бўлиши мумкин. Лекин бозор иқтисодиёти шароитида ҳамма солиқ тўловчиларнинг тўлаган солиқ ва йиғимлари давлатнинг уларга кўрсатган хилма-хил хизматлари (мудофаа, хавфсизликни таъминлаш, тартиб-интизом ўрнатиш ва бошқа ижтимоий-зарурий хизматлар) орқали қайтади. Демак, солиқ тўловчилар нуқтаи назаридан олганда, бозор иқтисодиёти шароитида ҳамма солиқлар давлатнинг кўрсатган ижтимоий хизматлари учун тўланадиган ҳақдир. Солиқлар бюджетга келиб тушадиган, мажбурий характерга эга бўлган пул тўлови муносабатларидир. Шунингдек, солиқлар иқтисодий категория бўлганлиги учун бозор иқтисодиёти муносабатлари билан чамбарчас боғлиқдир. Бозор иқтисодиёти эркин иқтисодиётдир, яъни ҳар бир ҳуқуқий шахс эркин баҳо белгилаши, маҳсулот етказиб берувчини топиши ва ўзи маҳсулотни сотиш ҳуқуқига эга. Шунинг учун давлат уларнинг бир қисм даромадларини тақсимлаб бюджетга оддий ажратма сифатида ололмайди. Солиқ сифатида олиш учун Олий

Мажлиснинг қарори зарур, яъни қонун билан олинган тўлов бюджетга ўтади.

Солиқлар иқтисодий категория бўлганлиги учун тўловчилар ва бюджет ўртасида даромадлар тақсимланаётганда томонларнинг иқтисодий манфаатини, албатта эътиборга олиш зарур. Солиқ тўловчилар даромадини давлат истаганича ололмайди, солиқларни бюджетга олишнинг маълум чегараси мавжуд. Шу билан бирга, солиқ тўловчиларнинг маҳсулот ишлаб чиқариш ва фойда олишдаги фаолияти ҳисобга олиниб, солиқ белгиланади. Иккинчи томондан, солиқлардан макроиқтисодиётни ривожлантириш, бозор инфратузилмасини яратиш ва бошқа умумдавлат мақсадлари учун етарли молиявий ресурслар тўплаш учун фойдаланилади. Солиқлар моҳияти солиқ тўловчилар билан давлат ўртасидаги доимий, узоқ муддатли муносабатларда ўзифодасини топади.

2. СОЛИҚЛАРНИНГ ОБЪЕКТИВ ЗАРУРЛИГИ

Солиқларнинг объектив зарурлиги — давлатнинг бажарадиган қатор функцияларини маблағ билан таъминлашнинг зарурлигидан келиб чиқади. Давлатнинг бажарадиган функциялари кўп бўлиб, бозор иқтисоди ривожлана бориши билан баъзи функциялар йўқола борса, баъзилари пайдо бўлади. Масалан, маъмурий-буйруқбозлик даврида халқ хўжалигини ривожлантириш функцияси — у корхоналар, соҳаларни бутунлай бюджет билан молиялаштирар эди. Ҳар хил мулк шаклидаги хўжаликларнинг пайдо бўлиши ҳозирги шароитда улар фаолиятига давлатнинг аралашувини ёқтирмайди. Бозор иқтисодиёти шароитида ҳар бир хўжалик ўзи эркин фаолият кўрсатади ва бутун фаолиятига ўзи жавоб беради. Давлатнинг аралашуви қонун билан, яъни солиқ орқали амалга оширилади.

Бозор иқтисодиётига ўтиш даврида давлатнинг янги функциялари пайдо бўлади. Буларга кам таъминланганларга ижтимоий ёрдам кўрсатиш ва бозор инфратузилмасини (санотда, қишлоқ хўжалигида, молия кредит тизимида) ташкил қилиш киради. Бу ишларни амалга ошириш учун ҳам молиявий ресурслар керак. Шу ерда кучли ижтимоий сиёсат таъминлини амалга ошириш учун давлат нафақахўрлар, талабалар, кўп болали оналар ва бошқаларни кўпроқ маблағ билан таъминлаш зарур эканлигини англаб, баъзи ҳолларда товар баҳоларининг кўпроқ ошган қисмини давлат ҳисобидан қоплашга маблағ сарфлайди. Булардан ташқари, Ўзбекистон ўзи-

нинг мустақил мудофаа қудратига эга бўлиб, уни зарур бўлган уқ-дори, ҳарбий техника билан таъминлашга ҳам кўп маблағ сарфлашга тўғри келади. Қолаверса, давлат фуқаролар хавфсизлигини сақлаш, тартиб-интизом ўрнатиш, мамлакатни бошқариш функцияларини бажариш учун ҳам маблағ сарфлашга мажбур. Буларнинг ҳаммаси солиқларнинг объектив зарурлигини тақозо қилади.

Лекин бу ҳолатда солиқларнинг зарурлигини тушунтириш бир томонлама бўлиб қолади. Савол пайдо бўлади: солиқлар бозор иқтисодиётига мос келадими? Ана шундай мос келишини аңглатиш учун бозор иқтисодиёти эквивалент муносабат бўладиган, ҳамма нарса учун унинг қийматиға яраша мос келадиган пул тўлаш муносабати бўлиши керак.

Бозор иқтисодиётида ҳамма нарса сотилади. Ҳеч нима бепул берилмайди. Шундай экан, давлат жуда катта харажат қиладиган хизматлари ҳам сотилиши керак. Лекин гап шундаки, бозор иқтисодиёти шароитида давлатнинг кўрсатган хизматлари ҳақи (харажатлари) жуда катта бўлганлигидан бозор уни “қабул қилмайди”, яъни бозорда уни сотиб олувчилар йўқ бўлади, тўғрироғи, бирор сотиб олувчининг харажатларни тўлашга маблағи алоҳида ҳолда етмайди. Лекин ҳақиқатни тан олиш керакки, ҳамма хўжалик субъектлари ва фуқаролар давлатнинг хизматларини ўзлаштиради. У хизматлар “ижтимоий товарлар” тушунчасига кириб, ижтимоий истеъмолга сарфланади. Шуниси қизиқки, бирор хўжалик давлат хизматларини бажара олмайди. Масалан, бирор-бир хўжалик ҳеч қачон менга мудофаа хизматлари ёки молиявий ёрдам керак эмас, демайди. Демак, “ижтимоий товарлар”ни, яъни давлат хизматларини ўзлаштирадиган экан, унинг (хизматлари) ҳақини тўлаш керак. Шундай ҳолда, алоҳида истеъмолчилар бу ҳақни ихтиёрий равишда тўлагиси келмайди. Шунда давлат Олий Мажлисга мурожаат қилиб, тўловни мажбурий қилиб беришни талаб қилади.

Олий Мажлис бу ҳақни тўлашни мажбурий, яъни қонун йўли билан солиқ деб белгилаб беради. Демак, солиқ давлатнинг хизмати учун ҳақ сифатида мажбурий тўлов бўлиб, эквивалент характерига эгаки, у айнан бозор муносабатларига мос тушади. Бу муносабат хизматларнинг олди-сотдисида намоён бўлади.

3. СОЛИҚЛАРНИНГ ФУНКЦИЯЛАРИ

Солиқларнинг функциялари уларнинг моҳиятини, амалиётда ҳаракат қилаётганлигини кўрсатади. Шундай экан, функция доимо яшаб, солиқ моҳиятини кўрсатиб туриши зарур. Бугун пайдо бўлиб, эртага йўқ бўлиб кетадиган ҳолат-

лар солиқ функцияси бўла олмайди. Демак, категория функцияси доимий, қатъий такрорланиб турадиган воқеликни ифодалайди. Шундай услубий ёндошишдан келиб чиқиб, солиқлар функциясини аниқлаш керак.

Солиқларнинг функциялари масаласида катта баҳслашувлар мавжуд, лекин ягона бир фикрга келинган эмас. Кўпчилик иқтисодчилар солиқларга фискал, бошқарувчи, рағбатлантирувчи, назорат функциялари хос, деб таъриф беришади.

Солиқларнинг фискал (хазина) функциясида ҳақиқатан ҳам солиқлар хазинага (бюджетга) тушади. Бу воқелик кўзга яққол кўриниб турганлигидан амалиётчилар шу функцияга тармашиб олишган. Яъни, чуқурроқ фикр юритсак, яратилган ички ялпи маҳсулот қиймати ёки корхонадаги даромадларни аввал тақсимламасдан туриб, уларни тўғридан-тўғри бюджетга ўтказиб юбориш ҳолати бўлмайди. Аввало, ишлаб чиқаришда ишлаб чиқарувчиларнинг манфаатдорлигини таъминлаб, сўнг даромаддан бир қисмини хазинага олиш зарур. Шунинг учун хазина функциясини тўлиқ ва кенг маънода тақсимлаш функцияси, десак тўғри бўлади.

Энди рағбатлантириш ва бошқариш функциясига келсак, уларни доимо қатъий бўлмай такрорланиб турганлигидан солиқ функцияси эмас, давлатнинг иқтисодий сиёсатини амалга оширишдаги вақтинчалик вазифа, деб қараш керак. Масалан, 1995 йили Республика Президентининг Фармони билан корхоналар ҳар бир фоиз маҳсулот ҳажми ни оширса, даромадидан олинадиган солиқдан 0,3 фоиз имтиёз берилиб рағбатлантирилар эди. Йил тугаши билан бу имтиёз ҳам бекор қилинди. Чунки имтиёзларни доимий қилиб белгилаб бўлмайди, акс ҳолда солиқ категориясига путур етказилиб, у йўқ бўлиб кетиши мумкин.

Солиқларнинг назорат функцияси ҳақиқатан ҳам доимий ҳаракат қилади. Лекин бу функция тақсимлаш функцияси билан ёнма-ён туриб, даромадларнинг тўғри тақсимланаётганлигини, солиқларнинг тўлиқ ва ўз вақтида тушаётганлигини назарий жиҳатдан назорат қилади. Назорат функцияси солиқ идоралари ишининг ривожланиш асосидир. Солиқларнинг ҳали республикаимиз иқтисодчилари томонидан урганлмаган, тан олинмаган яна бир функцияси мавжуд. Гап шундаки, солиқлар энг демократик тўлов бўлиб, Олий Мажлис томонидан очиқдан-очиқ белгиланади.

Шунинг учун солиқларнинг давлат харажати тўғрисида ахборот бериш функцияси бор. Бу функция орқали харажатлар ҳажми ва конкрет солиқлар давлатнинг қандай ижтимоий-иқтисодий функцияларини бажаришга сарфланган-

лиги тўғрисида ахборот бериб туриши керак. Шундай қилинса, солиқларнинг бюджетга тушиши тўлиқ ва осон кечади.

4. ЯЛПИ ИЧКИ МАҲСУЛОТЛАРНИ ТАҚСИМЛАШДА СОЛИҚЛАРНИНГ РОЛИ

Солиқлар ялпи ички маҳсулотнинг деярли учдан бир қисмини тақсимлаб, бюджетга туширади ва у орқали давлатнинг ижтимоий зарурий харажатларини молиялаштиришга йўналтиради. Сўнги йилларда тўғри солиқларнинг салмоғи ЯИМ қийматида бир оз камайиб, эгри солиқлар салмоғи ошган. Бу ерда тўғри тенденция мавжуддир. Чунки эгри солиқлар тўғридан-тўғри корхоналарнинг инвестицион фаолиятининг сусайишига олиб келмайди. Тўғри солиқлар салмоғи ЯИМ қийматида пасайиши корхоналарнинг моддий-техника базасини кенгайтиришга, қўшимча маҳсулот ишлаб чиқаришга имкон яратади.

Кейинги йилларда ресурс солиқларнинг салмоғи ҳам анча ошмоқда. Бу солиқ ер, сув ва бошқа ресурслардан самарали фойдаланишни таъминлайди. Солиқларнинг роли қуйидаги жадвалда ўз ифодасини топган:

1-жадвал

Ўзбекистон Республикаси давлат бюджети даромадларининг 1991—1998 йиллардаги структураси. Ялпи ички маҳсулот қиймати (ЯИМ) га нисбатан фоизларда

Даромадлар	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Тўғри солиқ	9,1	8,2	10,2	8,7	11,6	12,4	11	11,7
Эгри солиқ	0,3	18,0	15,2	12,8	14,9	13,5	12,2	13,4
Ресурс солиқ	—	1,2	1,5	0,9	1,8	2,1	3,1	4,7
Бошқа даромадлар	39,7	5,2	9,1	6,4	1,9	6,3	3,0	2,6
Жами:	49,1	32,6	36	28,8	30,2	33,3	29,3	32,4

Маълумотлар шуни кўрсатадики, 1991 йилга қараганда 1998 йилда ЯИМ таркибида жами бюджетга тушумлар салмоғи камайган. Лекин тўғри ва эгри солиқлар салмоғи анча ошган, 1991 йилларда ресурс тўловлари умуман бўлмаган бўлса, 1998 йилга келиб уларга тушум ЯИМ нинг 4, 7 фоизини ташкил қилган.

Солиқ қонунчилигимиз бўйича солиқлар орқали ҳар хил меҳр-шафқат жамғармаларини ташкил қилиш рағбатлантирилади. Корхона ва ташкилотлар “Нуроний”, “Умид”, “Эко-

сан” ва бошқа жамғармаларга ажратмалар ўтказса, фойдага (даромадга) солиқдан катта имтиёзлар олиб, солиқдан қисман озод этилади.

Қайтариш учун саволлар

1. Солиқ тушунчаси нима? Унинг қандай белгилари бор ва нима деб таъриф берилади?
2. Солиқларнинг иқтисодий моҳияти нимада?
3. Солиқларнинг объектив зарурлиги нималардан келиб чиқади?
4. Солиқларнинг қандай функциялари бор ва улар тўғрисида қандай баҳслар мавжуд?
5. Ялпи ички маҳсулотни тақсимлашда солиқлар қандай роль ўйнайди?

3-БОБ. ЎЗБЕКИСТОНДА СОЛИҚЛАРНИНГ ТУЗИЛИШ АСОСЛАРИ

1. ЎЗБЕКИСТОНДА СОЛИҚҚА ТОРТИШ ТИЗИМИ ТУШУНЧАСИ ВА МАЗМУНИ. СОЛИҚ ЭЛЕМЕНТЛАРИ

Авалло, солиқ тизими ва солиққа тортиш тизимининг фарқини айтиб ўтмоқ зарур. Солиқ тизими моҳияти жиҳатдан бир хил бўлган ва марказлашган пул фондига тушадиган солиқ турларининг йиғиндисидир. Қонун чиқарувчи идоралар томонидан белгиланган ва ижрочи идоралар томонидан ундириладиган солиқларни ташкил этиш усуллари, элементлари ва тамойиллари мажмуига **солиққа тортиш тизими** деб аталади. Демак, бу ерда тизим иқтисодий категорияни ўрганишни ҳамда солиқлар ундиришни ташкил қилиш масалаларини ўз ичига олади. Бу тизимнинг роли ва структураси жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий тузуми билан аниқланади.

Ўзбекистоннинг солиққа тортиш тизими ўз мазмунига кўра солиқ элементлари, уларни ташкил қилиш тамойиллари ва усулларини ўргатади. Солиқ элементларига солиқ субъекти, объекти, манбаи, ставкаси, солиқ бирлиги, солиқ юки каби тушунчалар киради.

Солиқ субъекти — солиқ муносабатларида қатнашувчи солиқ тўловчилардир. Улар ҳуқуқий ва жисмоний шахсларга бўлинади. Солиқ муносабатларида фақат солиқ тўловчиларгина эмас, солиқ **ундирувчи** (солиқчи) ҳам қатнашади. Солиқни давлат ундиради. Унинг номидан махсус ташки-

лот қатнашади. яъни бу ишни давлат солиқ хизмати идоралари бажаради. Солиқларни тўғри ҳисоблаш, тўлиқ тўлаш жавобгарлиги солиқ тўловчи субъектга юклатилган.

Солиқ объекти — солиқ солинадиган даромад, оборот ёки мулкдир. Унга фойда, иш ҳақи, қўшимча қиймат, ер, иморат, транспорт воситаси кабилар киради. Объект доимо субъект билан боғлиқ ва субъектники бўлади. Субъектсиз объект бўлмайди. Масалан, ҚҚС (қўшимча қиймат солиғи) да объект орттирган маҳсулот (бажарилган иш ва хизматлар) **оборотидир**, даромадга солинган солиқда даромад (фойда), мол-мулк солиғида мулк қиймати, ер солиғида ер майдони ва бошқалар.

Солиқ манбаи — бу субъектнинг даромадидир. Баъзи солиқларда даромад ва фойда ҳам солиқ объекти, ҳам солиқ манбаи бўлади. Лекин бошқа солиқларда объектлар ҳар хил, манба эса — даромад бўлади.

Солиққа тортиш бирлиги — бу объектнинг ўлчов бирлиги. Бу даромад солиғида сўм, ер солиғида кв. метр, транспорт солиғида фуқаролар учун моторнинг қуввати — от кучи билан белгиланади.

Солиқ ставкаси — объектнинг ҳар бир бирлиги учун давлат томонидан белгилаб қўйилган меъёрдир.

Солиқ ставкаси икки хил усулда: қатъий ставкаларда (сўмларда) ва нисбий ставкаларда — фоизларда ифодаланади. Бозор иқтисодиётига ўтиш ва инфляция шароитида нисбий ставкаларни қўллаш мақсадга мувофиқдир. Бундай ҳолда бюджет инфляциядан кўп маблағ йўқотмайди. Агар ставка сўмларда ҳисобга олинса, солиқлардан тушган бюджет даромади йил охирига келиб ҳеч қандай иқтисодий аҳамиятга эга бўлмай қолиши мумкин.

Солиқ юки — тўловчининг ҳамма солиқлар ва йиғимлар йиғиндисини бюджетга тўлашидир. Солиқ юки фойдага ёки жами даромадга нисбатан олинади. Мамлакат миқёсида ҳамма тўланган солиқ ва йиғимларнинг ялни ички маҳсулотдаги салмоғи ҳам солиқ юкини ифодалайди.

Агар солиқ тўловчи солиқларни тўғри тўлаган бўлса, унга солиқ юки мос келади. Лекин баъзи корхоналарда эгри солиқлар бўлиб, унинг ҳуқуқий тўловчилари корхона ҳисобланса-да, солиқ юки истеъмолчи, яъни аҳоли зиммасига тушади. Охирги истеъмол қилувчилар аҳоли ҳисобланади. Бу ерда эгри солиқлар ҳисобига аҳолининг реал даромадларининг бир оз бўлса-да, пасайиш холлари учрайди.

Солиқ ставкаларининг турлари. Ўзбекистон солиқ қонунчилиги бўйича солиқларнинг пропорционал, прогрессив ва

нолли ставкаларига амал қилинмоқда, шунингдек, регрессив ставка ҳам 1995 йилдан бошлаб кучга кирган ва ўша йили барҳам топди.

Пропорционал солиқ ставкасида объект қандай бўлишидан қатъи назар, бир хил улушдаги (пропорцияда) солиқ тўланади. Масалан, ҚҚС бўйича асосий маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) га 20 фоизли ставка белгиланган бўлса, оборот 10 минг сўм бўлса ҳам 20 фоиз, 100 минг бўлса ҳам 20 фоиз, 1 млн. сўм бўлса ҳам 20 фоиз солиқ тўланади ёки мол-мулк солиғида ҳуқуқий шахсларнинг асосий фондлари қийматидан йилига 4 фоиздан солиқ тўланади. Қиймат қандай бўлишидан қатъи назар, ягона ставкада солиқ олинади. Бу ставка ҳамма солиқ тўловчилар учун бир хил бўлишини белгилайди.

Прогрессив солиқ ставкасида эса даромад, объект кўпайиши билан солиқ ставкаси ҳам ошиб боради. Бу бизнинг солиқ қонунчилигимизда фақат фуқароларнинг даромад солиғида қўлланилади. Минимал иш ҳақининг 3 баробарига тенг қисмига 15 фоиз, ундан ошган яна 2 каррали қисмига 25 фоиз, ундан ошган 5 каррали қисмига 36 фоиз ва 10 карралидан ошган қисмига 40 фоиз солиқ тўланади. Бундай ставкани қўллашдан мақсад пул инфляциясини жиловлаб, пулни мустаҳкамлаш, бюджетга кўп даромад тушириш кўзда тутилади ҳамда кам таъминланганларнинг ижтимоий ҳимояси ҳам эътиборга олинади.

1998 йилдан бошлаб солиқларни ташкил қилиш амалиётини чет элларга мослаштириб, ҚҚС бўйича, яъни экспортга товарлар юборилганда, қишлоқ хўжалиги учун ёқилғимойлаш материаллари ва ўғитлар жўнатганда ҳамда элчихоналар ва ваколатхоналарга товарлар ортганда солиққа тортиш нолли ставкада белгиланди. Шу маҳсулотлар бўйича тамомила солиқ тўламаслик жорий этилди. Қизиғи шундаки, илгари ҳам шу маҳсулотларга ҚҚС солинмас эди. Бироқ шу маҳсулотларни ишлаб чиқиш учун сарфланган хом ашё, ёқилғи, электр қуввати учун маҳсулот етказувчиларга ҚҚС тўланар эди. Нолли ставкада уларга тўланган ҚҚС суммаси бошқа товарлар тушуми бўйича олинаниган ҚҚС суммасидан ҳисоблаб камайтирилади. Демак, бу ерда ҚҚС эгри солиқлар сифатида ҳақиқатан ҳам бетараф (нейтрал) солиқ бўлиб хизмат қилади ва иқтисодиётга ижобий таъсир кўрсатади. Иқтисодиётни ривожлантириш учун кўплаб нолли ставкаларни қўллаш таклиф этилади.

Регрессив солиқ ставкасида даромад (ёки бошқа объект) ошиб бориши билан солиқ ставкаси камайиб, даромад

ёки кўшлаб маҳсулот ишлаб чиқаришни талаб қилади. Четга экспорт товарлар чиқариб, қатъий валюталар тушумига эришганлар иқтисодий жиҳатдан қизиқтирилади, яъни жами ишлаб чиқилган (сотилган) маҳсулотни сотишдан тушган даромад солиғидан озод қилинади (2000 й. 1 июлдан бошлаб). 1995 йилда корхоналар ҳар бир фоиз маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини кўпайтиргани учун 0, 3 фоиздан фойдага солиқдан имтиёз олганлар. Уша вақтда 120 фоиз маҳсулот ишлаб чиқаришни кўшимча тарзда оширса, корхона умуман солиқдан озод бўлиши мумкин эди. Демак, регрессив ва нолли солиқ ставкалари иқтисодиётни ривожлантиришда катта аҳамиятга эга.

2. СОЛИҚ ИМТИЁЗЛАРИ ВА УЛАРНИ ЖОРИЙ ЭТИШ МУАММОЛАРИ

Солиқ имтиёзлари деганда, солиқ тўловчиларга солиқ ва йиғимларни тўлашдан қисман, вақтинчалик ва тўлиқ озод этиш тушунилади. Имтиёзлар тўғридан-тўғри тўланадиган солиқ суммасидан берилиши мумкин. Айтайлик, корхона болалар кийим-кечакларини ишлаб чиқаришга ихтисослашган бўлса, даромадга (фойдага) солиқдан 31 фоиз ўрнига атиги 10 фоиз тўлайди. Бу қисман озод қилишга ҳам киради. Имтиёзлар вақтинчалик ҳам бўлиши мумкин. Жумладан, фермер хўжаликлари янги ташкил этилган даврдан бошлаб икки йилгача даромад солиғини тўлашдан озод этилади.

Бизнинг солиқ қонунчилигимизда солиқ тўлашдан тўла озод қилиш ҳоллари кўп учрайди. Масалан, корхонада жами ишловчи ходимлар сонидан 50 фоиздан кўпрогини ногиронлар, меҳнат фахрийлари ташкил этса ёки 75 фоиздан кўпроғи ўрта мактаб ва махсус билим юрти талабаларидан иборат бўлса, ҚҚС, фойдали (даромадли) солиқ ва бошқа солиқлардан тамомила озод этилади.

Жисмоний шахсларнинг даромад солиғи бўйича хорижий мамлакатларнинг ваколатхоналарида ва элчихоналарида ишловчи чет эл ходимлари, мутахассислар солиқдан мутлақо озод этилади. Булардан ташқари, солиқ базасини камайтириш орқали бюджетга тўланадиган солиқ суммасини қисқартириш ҳам имтиёзлар туркумига киради. Масалан, ҳуқуқий шахслар ўз даромадларини инвестицияга сарфласа ёки унинг учун олган узоқ муддатли кредитларни қайтаришса, 50 фоиз солиққа тортиладиган базадан камайтирилади. Умуман олганда, имтиёзлар туркумига солиққа тортилмайдиган даромад гуруҳлари ҳам киради. Масалан, фуқаролар-

нинг даромад солиғи бўйича бир қатор солиққа тортилмайдиган даромади мавжуд. Буларга пенсия, нафақа, алимент, қон топширган шахс оладиган даромад гуруҳлари ҳам киряди. Имтиёзлар диалектикасига биноан бюджетга солиқ тўлашдаги имтиёзлар меҳнат унумдорлигини ошириб, ишлаб чиқаришни ривожлантириш ҳисобига бюджетга тушадиган умумий даромадларни, айтилик, ҚҚС ва акциз солиқлари орқали бўлса ҳам кўпайтириш лозим. Лекин бюджет харажати даромадидан ортиқ бўлиб турган даврда (дефицит) солиқлардан имтиёз бериш қандай амалга оширилади? Албатта, бир корхонага берилган имтиёз суммаси бошқа корхоналар зиммасига юкланади. Демак, бюджет дефицит даврида бериладиган солиқ имтиёзларидан самара катта бўлмайди, чунки солиқ юки бошқаларга тушиб, уларнинг ишлаб чиқариш натижаларидан кўрадиган манфаатдорлигини сусайтиради. Агар бюджет харажатларини камайтириш ҳисобига солиқлардан имтиёзлар берилса, унда ҳақиқатан ҳам улар самара бериб, ишлаб чиқаришни ошириб, даромадлар олишни кўпайтириш ҳисобига берилган имтиёзлар бюджетга қайтиши мумкин.

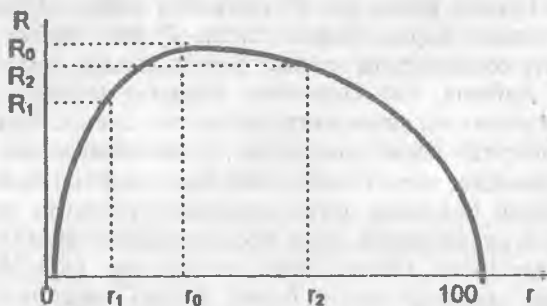
Солиқ қонунчилиги амалиётида имтиёзлар тури жуда кўп бўлгани билан улардан фойдаланиш анча мураккаб. Баъзан улар чеклаб қўйилади. Солиқлар базасини камайтиришнинг 6—7 ҳолатлари мавжуд. Солиқ тўловчилар қонун ҳужжатларида кўрсатилган ҳамма имтиёзлардан тўлиқ фойдалана олмайди, чунки шартлари оғир, ортиқча расмийликларни талаб этади.

3. АМИР ТЕМУР, АДАМ СМИТ ВА ҲОЗИРГИ ЗАМОН ИҚТИСОДЧИЛАРИ ИШЛАБ ЧИҚҚАН СОЛИҚҚА ТОРТИШ ТАМОЙИЛЛАРИ. ЎЗБЕКИСТОНДАГИ СОЛИҚ ҚОНУНЧИЛИГИ ТАМОЙИЛЛАРИ

Соҳибқирон Амир Темур ўзининг “Тузуқлари” да солиққа тортишнинг тўрт тамойилини ишлаб чиққан. Профессор Ҳ. Р. Собировнинг фикрича, А. Смит кўрсатиб ўтган тўрт тамойилини Амир Темур тўрт аср аввал айтган. Жумладан, амалда ҳосил йиғиб олингандан сўнг солиқ солиниши зарурлиги, бунда суғориладиган ерлардан хазинага ҳосилнинг учдан бир қисми, суғорилмайдиган майдонлардан эса тўртдан бир қисмини ундириш кераклигини таъкидлайди. Шунингдек, даромадларни ҳаддан ортиқ солиқлар билан қамраб олмаслик хусусида гапирган.

Кўп иқтисодчилар солиқ тўловчиларнинг даромадини бюджетга олишнинг чегараси борлиги ва солиқ юкини кўпай-

тириб юбормаслик ҳақида ёзганлар. Давлат миллий ишлаб чиқаришининг ўсиши ёки пасайишига солиқ ставкаларини ўзгартириш ва бюджет харажатлари орқали таъсир кўрсатилади. Америка иқтисодчиси Артур Лаффернинг ҳисобига кўра солиқларни камайтириш натижасида иқтисодиёт ва давлат даромадларининг ўсишини исботлаб берган. Бу тарихда Лаффер эгри чизиги, деб аталади.



R — солиқлар миқдори,
 r — фоиз ставкаси, %

Агар r^0 бўлса, давлат ҳеч қандай солиқ тушумига эга бўлмайди. Агар $r = 100\%$ бўлса, натижа давлат учун яна шунга тенг бўлади, чунки ишлаб чиқарувчиларнинг ҳамма даромади бюджетга олиб қўйилади. Ишлаб чиқаришга ҳеч қандай қизиқиш бўлмайди. Солиқ ставкасининг бошқа ҳамма ҳолатларида давлат у ёки бу миқдорда даромадга эга бўлади ($0 < r < 100\%$). Солиқ ставкаси r^0 бўлганда солиқ тушумлари максимал даражага етади ($R_0 = R_{max}$). Хулоса шуки, солиқ фоизи ставкасининг маълум даражага етиши солиқ тушумларини кўпайтиради, унинг янада оширилиши аксинча, солиқ тушумларини камайтиради. Иқтисодий субъектларнинг солиқ ставкасининг динамикасига таъсири бир ондаёқ сезилмайди, балки қандайдир вақт ўтгандан сўнг сезилади. Лаффер эгри чизиги давлат даромадларининг ўсиши солиқ ставкаларининг камайишига объектив боғлиқ эканлигини кўрсатади.

Сиёсий иқтисод асосчиларидан бири Адам Смит 1776 йилдаёқ “Миллатларнинг бойлиги” асарида солиққа тортиш иқтисодиётнинг равнақига олиб келиши мумкин бўлган қуйидаги тўрт тамойилни баён қилган:

1. Солиққа тортишнинг тенглиги — солиқ тўловчилар солиқларни ўз имкониятларига, яъни уларнинг давлат пано-

ҳида оладиган даромадларига боғлиқ ҳолда тўлаши лозим. Бошқача қилиб айтганда, кўп даромаддан кўп солиқ, кам даромаддан кам солиқ тўлайди.

2. Солиққа тортишнинг **мақбуллиги** — тўловнинг муддатлари, тури ва суммалари ҳар бир кишига, яъни ҳам солиқ тўловчиларга, ҳам солиқ олувчиларга тушунарли бўлиши лозим.

3. Солиққа тортишнинг **қулайлиги** — солиқ тўловчилар учун энг қулай бўлган муддатларда ва шаклда ундирилиши лозим.

4. Солиққа тортишнинг **арзонлиги** — солиқларни ундиришга доир харажатларнинг энг кам миқдорда бўлиши кераклигини англатади.

Кейинчалик олимлардан Жон Стюарт, Б. Иозеф, Э. Штигельц ва бошқалар ўз асарларида асосан юқоридагиларга ўхшаш тамойилларни айтишади. Кёльн солиқ ҳуқуқи институти доктори, профессор Йохим Ланг солиққа тортишнинг “мумтоз” ва “замонавий” тамойилларини ўрганиб чиқиб, уларнинг ижобий ва заиф жиҳатларини таққослаб, солиққа тортишнинг беш тамойилини ишлаб чиқди ҳамда уларни солиққа тортиш ҳақидаги Кодекс лойиҳасига киритди. Улар қуйидагилардир:

1. **Тенглик ва самарадорлик** — иқтисодий фаолият объектларининг тенг миқдорда солиққа тортилишини ва улар учун солиқлар юқининг тенг тақсимланишини кўрсатади. Бозор иқтисодиёти шароитида барча ҳуқуқий ва жисмоний шахслар тенг ҳуқуқли бўлгани учун уларга солиқ солиниши ва солиқлар юқи ҳам тенг бўлиши лозим. Бир шахснинг солиққа тортишдан озод қилиниши бюджет даромадларининг тақчиллиги шароитида солиқ юқини бозор муносабатларининг бошқа иштирокчилари зиммасига юклайди.

2. Солиққа тортишнинг **аниқлиги ва мақбуллиги** — қарзлар юзасидан ўзаро муносабатларга нисбатан талаблар ҳуқуқий давлатчилик нуқтаи назаридан аниқ белгилаб қўйилиши керак. Бундан солиқ тўловчилар (шу жумладан, фуқаролар) тўланиши зарур бўлган солиқлар суммасини аниқ билишлари, улар зиммасига солиқлар юқининг солиниши учун асос бўладиган сиёсий қарорлар (тадбирлар) хусусида хабардор қилинган бўлиши зарур. Давлатнинг амалга ошираётган тадбирларини солиқ тўловчилар яхши тушунса, солиқ тез тўланади.

3. Солиққа тортишнинг **арзонлиги** — солиқ қонунлари иложи борича содда ифодаланган бўлиши, солиқларни ундириш қоидалари нисбатан арзонлиги билан фарқланиб туриши керак. Бундай тамойил, ўз навбатида, солиққа тортишнинг шартлари, қулайлиги, оддийлигидан келиб чиқади. Ушбу тамо-

йилга кўра, солиқларнинг ундирилиши осон бўлиши лозим. Қонунчилик материалларини тайёрлаш, солиқларни ҳисоблаш, боқимандаларни ундиришнинг ташкил этилиши учун меҳнат ва моддий харажатлар жуда кам бўлиши зарур.

4. Солиққа тортишнинг **хазина (фискал) самарадорлиги ва қайишқоқлиги** — ўз самарадорлиги билан ажралиб туриши ва иқтисодий вазиятларнинг ўзгаришига қонуний чораларсиз тўғри жавоб бериши лозим. Бу ўринда Йохим Ланг солиққа тортишнинг хазина самарадорлиги — иқтисодий юксалишга солиқлар юкининг оғирлиги номувофиқ бўлиши билан боғлиқ эканлиги ҳақида огоҳлантиради. У, солиқ юкининг оғир бўлиши иқтисодий ўсиш учун зарардир, деб таъкидлайди. Фақат Япония, Германия сингари иқтисодий жиҳатдан қудратли давлатлар иқтисодий юксалишга тўсқинлик қиладиган солиқ тизимига амал қилишлари мумкин. Бозор муносабатларига ўтаётган мамлакатларда олдинига хусусий иқтисодий кучлар ва мулкчиликнинг ривожланиши учун имконият яратилиб берилиши керак. Бунинг учун, ўз навбатида, давлат солиққа тортиш масалаларида, айниқса, тўғри солиқлар соҳасида эҳтиёткорлик ва тийиқликларни намоён этиши зарур. Қатор мамлакатларда фуқароларга даромад солиғи бўйича имтиёзли солиқ солинмайдиган ялпи даромад қисми белгиланади. Бунда, энг кам миқдорни белгилашда фуқароларнинг ишчи кучини қайта тиклаш, иш жойига бориш ва қайтишнинг транспорт харажатлари учун кетадиган мажбурий чиқимларни ҳисобга олиш керак бўлади. Одатда, бундай энг кам миқдор энг кам истеъмол саватчасига яқин бўлади. Борди-ю, бундай талаб ҳисобга олинмаса, одамлар ўз даромадларини ҳар томонлама яширишга уринадилар, бу эса хазина самарадорлигига эришиш имкониятини бермайди. Бюджетга янада кўп маблағ ундиришга интилиб солиқ тўловчиларга кўнгилли равишда олиниши мумкин бўлган маблағлардан ажраб қолиш ярамайди. Бозор муносабатларига ўтиш шароитида солиққа тортиш улуши (квотаси) нинг оширилиши кутилганидек самара бермайди. Солиқ тўловчилар бундай шароитда солиқларни тўлашдан бўйин товлашнинг хилма-хил йўллари йўлаб топишади.

5. Солиққа тортишнинг **ижтимоий адолатлилиги** — ижтимоий давлатларда зарур бўлган қайта тақсимлашнинг амалга оширилишини ва ижтимоий ғоялар, жумладан, атрофмуҳитни муҳофаза этиш, соғлиқни сақлаш ва оила манфатларини ҳимоя қилиш борасида ёрдам бериши лозим.

Юқорида айтилган солиққа тортиш тамойиллари солиқларнинг иқтисодий категория сифатида олинган қонунла-

ридир. Баъзи иқтисодчилар уларнинг аҳамиятини пасайтириб, тамойилларни тартиблар, талаблар, деб тушунтирадилар. Тартиб ва талаб бошқа, иқтисодий қонун бошқа.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексида эса солиққа тортиш тамойиллари солиқ қонунчилиги тамойиллари сифатида номланиб, унинг беш тамойили (4-модда) белгилаб қўйилган.

1. Ҳар бир шахс Кодексадa белгиланган солиқ ва тўловларни тўлашга **мажбурдир**, яъни солиқ тўлаш қонун билан мажбур қилиб қўйилади. Аслида мажбурийлик солиқларнинг иқтисодий моҳиятидан келиб чиқади.

2. Ҳуқуқий шахсларни солиққа тортиш мулкчилик шаклидан қатъи назар, жисмоний шахслар эса жинси, irqи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий аҳволдан қатъи назар қонун олдида **тенгдирлар**.

3. Белгиланган солиқлар ва йиғимлар Ўзбекистон ҳудудида товарлар (ишлар, хизматлар) ёки пул маблағларининг эркин ҳаракатини бевосита ёки билвосита чекламайди, ёки солиқ тўловчиларнинг иқтисодий фаолиятини **чеклаш**, ёки **тўқинлик қилишга йўл қўймайди**.

4. Манбалардан қатъи назар, **ҳамма даромадлар** мажбурий равишда солиққа тортилади.

5. Белгиланган солиқ имтиёзлари ижтимоий адолат тамойилига мос келиши шарт.

Солиққа тортиш тамойиллари ва солиқ қонунчилиги тамойиллари муайян ўхшашликка эга ва уларни тўлиқ ҳаётга татбиқ этиш иқтисодиётни ривожлантиришнинг муҳим вазифаларидан биридир.

Қайтариш учун саволлар

1. Солиққа тортиш тизими тушунчаси нимани ифодалайди? Тизимнинг қандай элементлари мавжуд?

2. Солиқ ставкаларининг қандай турлари мавжуд?

3. Солиқ имтиёзлари тушунчаси нимани ифодалайди? Бу масалада қандай муаммолар мавжуд?

4. Амур Темур, Адам Смит ва ҳозирги замон иқтисодчилари солиққа тортишнинг қандай тамойилларини илгари суришган?

5. Ўзбекистон солиқ қонунчилигида қандай тамойилларга амал қилинади?

4-БОБ. ЎЗБЕКИСТОННИНГ СОЛИҚ СИЁСАТИ

1. СОЛИҚ СИЁСАТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ, ТУШУНЧАСИ ВА ТАРИХИ

Ўзбекистон Республикаси солиқ сиёсатининг ҳуқуқий асослари мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб кучга кирди. Ўзбекистон Республикасининг 1991 йил 31 августдаги “Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги тўғрисида” ги Қонунида “шу кундан эътиборан Ўзбекистон Республикаси ўзининг мустақил солиқ сиёсатини олиб боради”, деб кўрсатилган. Қолаверса, давлатнинг солиқ сиёсати асоси Ўзбекистон Республикаси Конституциясида ҳам қайд қилинади.

Мустақилликнинг дастлабки кунларидан бошлаб солиқлар соҳасида ўндан ортиқ Қонунлар қабул қилинган эди. Шулардан энг асосийси Ўзбекистон Республикасининг “Қорхоналар, ташкилотлар ва бирлашмалар солиқлари тўғрисида” ва “Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет эл фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаганларнинг солиғи тўғрисида”-ги Қонунлари ва уларга киритилган ўзгартиришлар, тўлдиришлар бўлди.

Аммо солиқларнинг ҳуқуқий асоси 1997 йил 24 апрелда Ўзбекистон Республикаси қабул қилган ҳамма солиқларни мужассамлаштирган ягона Солиқ Кодекси бўлди. Бу Кодекснинг қабул қилиниши солиқ сиёсатини амалга оширишда катта ҳуқуқий асос яратди. Ҳар қандай тадбир, иш, фаолият илгаридан белгиланиб, аниқланиб, режалаштирилиб, ишлаб чиқилган сиёсат билан амалга оширилади.

Умуман, сиёсат деганда, давлатнинг илгаридан режалаштириб, аниқлаб туриб амалга оширган чора-тадбирлар йиғиндиси тушунилади. Солиқ бўйича ишларни ташкил қилиш ҳам шу тўғридаги сиёсат, деб юритилади. Солиқ сиёсати қабул қилинганлиги боис Ўзбекистон Республикаси солиқ тўлайдиган ҳуқуқий шахслари сони 1991—1996 йилларда 28 мингдан 171 мингга етган. Шунини айтиш керакки, солиқ сиёсати давлат хазина сиёсатининг бир қисми ҳисобланганлиги боис ҳам молия сиёсатининг энг муҳим таркибий ажралмас қисмидир. Демак, солиқ сиёсати молия сиёсатининг таркибий қисми бўлиб, унга боғлиқ ҳолда ривожланади.

Солиқ сиёсати нима? Унга қандай таъриф бериш мумкин? **Солиқ сиёсати** — давлатнинг солиқ борасидаги фармон, қонун ва қарорлари ижросини таъминлаш ҳамда уни ташкил қилиш учун ишлаб чиқилган чора-тадбирлар, фао-

лиятлар йиғиндисиدير. Шундай экан, фақат мустақил давлатгина ўзининг мустақил солиқ сиёсатига эга бўла олади.

Солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш молия-иқтисодий муносабатлардан келиб чиқади. Давлат солиқ сиёсати республика иқтисодиётини барқарорлаштириш ва ривожлантиришга, бозор муносабатларини бошқаришга ҳар томонлама фаол таъсир кўрсатади.

Солиқлар пул муносабатларини ифода этиб, иқтисодий муносабатларнинг таркибий бўлаги, бозор иқтисодиётининг зарурий қисмидир. Солиқ сиёсатининг муваффақиятли амалга оширилиши учун у илмий жиҳатдан асосланган бўлиши керак. Бунинг учун солиқ муносабатлари чуқур ўрганилиб, ундан илмий хулосалар чиқаришимиз лозим. Акс ҳолда, бундай сиёсат катта муваффақиятга эришиши қийин. Бу соҳада Олмониянинг солиқ сиёсати борасидаги тажрибаси эътиборга лойиқдир. Бу ерда ҳар бир янги солиқни жорий этишдан аввал унинг лойиҳасини тайёрлаш учун солиқ соҳасида ишловчи 5 нафар олимга 5—6 ой муддат берилади.

Беш изланувчи олимга ишнинг натижасидан қатъи назар, муаллифлик ҳақи олдиндан тўлаб қўйилади. Тайёрланган солиқ лойиҳаларини кўриб чиқиб, ягона лойиҳани танлаш учун беш кишидан иборат экспертлар гуруҳи ишлаб, маъқул бўлган энг яхши лойиҳа парламент томонидан тасдиқланади. Хулоса шуки, лойиҳанинг илмий асосланганлиги ва тўғрилигига жавобгар шахс бор, керак бўлса, лойиҳа муаллифи ҳамма жойда шу солиқ бўйича маслаҳатлар ҳамда тушунтиришлар бериб боради.

Жаҳон солиқ сиёсати тажрибасида солиққа тортишнинг куйидаги йўналишларига катта эътибор берилади:

1) ҳар хил мулк шаклларига мосланган корхона ва ташкилотларнинг хўжалик юритишига мумкин қадар иқтисодий шароит яратиш, уларни бозор муносабатларига кириб боришига ҳар томонлама ёрдамлашиш;

2) ижтимоий-зарурий умумдавлат вазифаларини бажариш учун давлатни керак бўлган молиявий манбалар билан таъминлаш;

3) бозор иқтисодиёти шароитида янги ижтимоий-иқтисодий омиллارни ташкил қилишда қатнашиш, ишсизларни иш билан таъминлаш, иқтисодий ночорларга ёрдам бериш;

4) аҳоли турмуш даражасини зарурий меъёрда сақлаб туриш имконини излаш ва таъминлаш, солиққа тортилмайдиган даромад минимумини вақти-вақти билан ошириб бориш. Бунда “истеъмол саватчаси” маълумотларини эътиборга олиш.

Солиқлардан комплекс фойдаланиш халқ хўжалиги тармоқларини қайта қуришга, ишлаб чиқариш инфратузилмасини яратишга, хўжаликлар ва аҳолининг товар сотиб олиш қобилиятини бошқариб туришга ва пулнинг қадрсизланиш жараёнини (инфляцияни) жиловлаб туришга имкон беради. Пулнинг қадрсизланишига қарши чоралар қуриш — кам меҳнат сарфлаб топилган даромадларга солиқ прогрессиясини кўтариш билан ҳам амалга оширилади.

2. СОЛИҚ СИЁСАТИНИ ИШЛАБ ЧИҚИШДА ДАВЛАТНИНГ РОЛИ ВА ҲОЗИРГИ ДАВРНИНГ СОЛИҚ СИЁСАТИ

Солиқлар давлатнинг молиявий манбаи бўлганлигидан солиқ сиёсатини ишлаб чиқиш ҳам давлатнинг муҳим вазифаси бўлиб ҳисобланади. Бу сиёсатни ишлаб чиқишнинг ташкилотчиси ва ижодкори ҳам давлатдир. Бунинг учун давлат ўз қўлидаги бутун кучни, идораларни жалб қилиб, уни ишлаб чиқади. Аввало, бундай ташкилотларга Молия вазирлиги, Давлат солиқ қўмитаси ва бошқа илмий-услубий ташкилотлар киради. Солиқ сиёсати изчил ва муваффақиятли ишлаб кетиши учун давлат илмий-изланиш ташкилотлари тузиб, унинг иш якуналаридан кенг фойдаланади. Ана шундай ташкилот Молия вазирлиги қошидаги илмий текшириш институтидир.

Давлат солиқ сиёсатини ишлаб чиқаётганда мавжуд солиқларни ёки янги киритилиши мўлжалланган солиқларнинг моҳияти, аҳамияти, келиб чиқиш ва ривожланиш тарихи чуқур ўрганилиши лозим. Айниқса, янги солиқлар чиқарилаётганда улар илмий асосланган бўлиши, йирик амалиётчи мутахассислар ва жамоатчилик ўртасида эркин баҳслашув асосида бирор қарорга келиши зарур. Бу ерда ҳеч қачон бир соҳа мутахассислари фикри билангина чегараланиб қолмаслик керак, чунки соҳа мутахассислари ўз манфаатларини кўпроқ кўзлаб, умумдавлат манфаатларини улар кўра олмасликлари ёки била олмасликлари мумкин.

Демак, давлат солиқ сиёсатини тайёрловчи уни тўлиқ ҳаётга татбиқ қилишнинг ташкилотчиси ва бошқарувчилиқ ролини бажаради. Давлатнинг солиқ сиёсатини фаол юриштиш — бозор иқтисодиётига муваффақиятли ўтишнинг ва унинг муносабатларини ҳар томонлама ривожлантиришнинг муҳим омилдир.

Ҳозирги даврнинг солиқ сиёсати асоси — Республика Президенти Ислам Каримовнинг республика иқтисодий ривожланишининг беш тамойили, устувор йўналишларидир. Республика солиқ сиёсати ана шу тамойиллардан келиб чиқиб, солиқ соҳасидаги чора-тадбирларни амалга оширмоқда. Солиқ сиёсатининг икки йўналиши мавжуд:

1. Корхона ва ташкилотларга нисбатан солиқ сиёсати. Энг аввало, корхона ва ташкилотларни бозор иқтисодиёти шароитидаги эркинлигини ҳисобга олиш. Уларнинг молиявий мустақиллигига, эркин баҳо белгилашларига тўсқинлик қилмаслик ва бюджетга солиқ тўловлари белгиланаётганда фақат демократик асосда, яъни Олий Мажлис тасдиқлаб берган солиқларни ундиришни ташкил этиш зарурдир. Ҳозирги вақтда солиқлар бир томондан корхоналарда тақчил, рақобатга бардош бера оладиган товарлар (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқаришни кўпайтиришга, иккинчи томондан товар баҳосини ошириб сотган ҳолда меҳнатсиз ёки кам меҳнат билан топилган даромадларни чеклашга қаратилмоғи зарур.

2. Солиқ сиёсатида аҳолининг турли хил гуруҳларига нисбатан хилма-хил ёндошишдир. Ночор, кам таъминланганларга иложи борича солиқдан кўпроқ имтиёзлар бериш ва кам куч сарфлаб кўп даромад олувчи ёки бошқа енгил даромад топувчиларга нисбатан юқори прогрессияли солиқ ставкаларини қўллашдан иборатдир.

Солиқ сиёсатининг стратегияси ва тактикаси ишлаб чиқилган бўлиши зарур. Стратегия узоқ йилларга мўлжалланган солиқ муносабатларидаги муҳим йўналишлар бўйича чора-тадбирларнинг мажмуидир. Тактикада эса солиқ стратегиясининг ҳар бир маълум давр (йил, чорак) да амалга оширилиши лозим бўлган аниқ тадбирийд чоралар кўрсатилади.

Мустақиллик даврида солиқ сиёсатига эътибор берсак, давлат, биринчидан, солиқ тушумларининг умумий суммасида эгри солиқлар салмоғини ошириб борапти. У 1991 йил 0,7 фоизни ташкил этган бўлса, 1995 йил 49, 3 фоизни, 1996 йилдан бошлаб 50 фоиздан кўпроқни ташкил этмоқда. Иккинчидан, бутун республика солиқ идораларини юқори даражали компьютерлар билан таъминлади. Солиқ сиёсатини фаоллаштириш мақсадида қуйидагиларга эътиборни кўпроқ қаратиш лозим:

1. Солиқ соҳасида давлатлар йўл қўйган баъзи хатоларнинг такрорланмаслиги учун солиқ тарихини пухта ўрганиш лозим.

2. Солиққа тортиш ва уни ундириш ишларининг арзонга тушишига эришиш.

3. Солиқ объекти аниқ, ихчам, тўловчиларга ва солиқ идоралари ходимларига солиқни ҳисоблаш учун осон ва қулай бўлиши зарур.

4. Солиқларнинг бюджетга тўлиқ ва ўз вақтида тушишига қизиқтириш мақсадида бюджетга кўп, салмоқли солиқ тўловчиларга солиқдан маълум қисмини қолдириш ҳам мақсадга мувофиқдир.

Мустақиллик йилларида янги солиқ тизимини ташкил этиш икки босқичдан иборат бўлди.

А. 1991—1994 йилларда солиқ идораларида ишлаб чиқаришнинг пасайиши солиқ базасини қисқартириш шароитида ўзларининг асосий эътиборларини солиқларнинг хазина функциясини бажаришига, яъни бюджетни керакли маблағлар билан таъминлашга, республика давлат бюджети мувозанатини сақлашга қаратдилар. Бу даврда республика солиқ тизими солиқларнинг кўп турлилиги ва солиқ ставкаларининг юқорилиги натижасида корхоналар даромадларининг 45 фоизигача бюджетга олиб қўйиш билан ифодаланади.

Солиқлар корхоналарни кенгайтириш ва техника билан қайта қуроллантиришни чеклаб, бу соҳада солиқлар бўйича белгиланган кўплаб имтиёзлар ҳам иш бермайди. Шунингдек, бу даврда солиқлар ўзининг қизиқтириш ва қайта тақсимлаш функциясини пухта бажармади. Шу даврда корхоналарда солиқ юкини камайтириш, уларни қизиқтириш ролини ошириш талаб этилди.

Б. 1995—1998 йиллардаги чора-тадбирлар қуйидаги йўналишларда амалга оширилди:

1. Кўп турли солиқларни қисқартириш чора-тадбирлари амалга оширилди. Ер остидан фойдаланганлик учун олинандиган солиқ моддий, хом ашё базаси жамғармаси тўлови билан бириктирилди. Мол-мулк солиғи транспорт эгаларидан олинандиган солиқ билан қўшиб юборилди. Қимматли қўғозлар операцияси солиғи тугатилди. Кичик корхоналар учун тушумдан (ялпи даромаддан) 10 ва 25 фоизли ягона солиқ жорий этилди. Хом ашё ресурсларини республикадан четга чиқариб сотиш солиғи, ўрмон даромади ва бюджетга 20 фоизли амортизация ажратма, маҳаллий бюджетларга 3,5 фоизли ажратма бекор қилинди. Фуқаролар даромад солиғининг шкаласи ўзгартирилди, прогрессив солиқ шкаласи жорий этилди ҳамда экология солиғи маҳсулот таннарихидан бир фоиз қилиб белгиланди.

2. Даромадлардан олинандиган солиқ юки ресурслардан ва мол-мулкдан олинандиган солиқларга ўтказилди. Ресурс тўловлари 1, 5 баробарга оширилди. Илгари сув ҳақини саноат корхоналари ва электр станциялар тўлар эди, энди сувдан фойдаланандиган ҳамма соҳалар тўлайдиган бўлди ва сув ресурслари солиғи деб атала бошланди.

3. Республика товар ишлаб чиқарувчиларини ҳимоя қилиш мақсадида импорт қилинган алкоғол ичимликлари, тамаки маҳсулотларига, автомобилларга акциз солиғи ва акциз маркалари жорий этилди.

4. Солиқ базасини аниқлаш ва солиқ ставкалари такомиллаштирилди. Бир қатор ишлаб чиқариш соҳаларида даромадга солинадиган солиқ 1998 йилдан бошлаб ягона даромадга (фойдага) нисбатан солиққа ўзгартирилди. Илгариги юқори бўлган фойдага солиқ ставкаси 31 фоиз атрофида белгиланди. Меҳнат ҳақи фонди солиғи фуқароларнинг даромад солиғига ўтказилди.

5. Қўшилган қиймат солиғи роли ва бюджетга олиш тартиби ўзгартирилди. Солиқ ставкасининг дифференцияси жорий этилди. Умумий солиқ ставкаси 1998 йилдан 20 фоиз бўлган солиқ ставкаси 2000 йил учун ҳам сақланади. Илгариги имтиёзларга қўшимча қилиб нефть маҳсулотлари ва минерал ўғитларни қишлоқ хўжалигига берилса ва экспортга чиқарилса, тамомила солиқдан озод этиладиган бўлди. Яъни нолли ставка қўлланиб, сотиб олинган ва сотган маҳсулотлар учун ҚҚС тўламайдиган бўлинди.

6. Солиқлар тизимидан алоҳида соҳаларни ривожлантиришда фойдаланилди. Бунда қишлоқ хўжалиги, халқ истеъмол буюмлари ишлаб чиқариш, илмий-текшириш ишларини олиб бориш, республикага хорижий инвестицияларни жалб қилиш, қўшма корхоналар тузиш, кичик ва ўрта ишбилармонликни ривожлантириш, маҳсулотларни экспортга чиқариш ва импорт ўрнини босадиган товарлар ишлаб чиқариш манфаатдорлигини ошириш, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш, базавий соҳалар ва устувор лойиҳаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари қўлланилди.

Демак, республикада солиқ сиёсатини такомиллаштириш, янги солиқ тизимини жорий этиш бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилдики, бу республикани иқтисодий инқироздан олиб чиқади ва халқ хўжалигини барқарорлаштиришнинг муҳим омили бўлиб хизмат қилади.

Солиқ механизми тушунчаси ва таркиби. Механизм сўзи иқтисодиётга техникадан кириб келган бўлиб, ундан фойдаланишни иқтисодиётда солиқларнинг барча элементларидан фойдаланишни ифодалайди. Бу субъектив тушунча бўлганлигидан иқтисодий тамойилларнинг моҳияти билан эмас, балки давлатнинг хоҳиши билан боғлиқ бўлиб қолади. Давлат солиқ элементларининг истаган турини киритиши ёки бекор қилиши мумкин.

Солиқ механизми бюджет механизми таркибига киради. Солиқ механизми деганда солиққа тортиш билан боғлиқ бўлган солиқларни ташкил қилишнинг барча элементлари йиғиндиси тушунилади. Бундай элементларга солиқ объекти, субъекти, манбаи, солиқ ставкаси, тўлов муддатлари,

солиқ ҳуқуқи ва ҳужжатлари киради. Солиқ механизми солиқ тизимининг амалиётга татбиқ этилишини ифодалайди.

Солиқ механизмдан фойдаланиш солиқ элементларининг йиғиндисидан самарали фойдаланиш мақсадида ишлаб чиқилган тушунчадир. Бу механизм таркибида солиқлар ва бошқа тўловлар (ажратма, йиғимлар) каби элементлар борлигини айтиб ўтиш зарур. Шу механизм таркибида солиқлар аксарият узоқ йиллар ҳаракат қилса, уларнинг элементлари (масалан, ставкаси) тез-тез ўзгариб туриши мумкин. Демак, солиқлар солиқ механизмнинг нисбатан мустақкам, узоқ йилларга мўлжалланган, кам ўзгартириладиган қисми. Ажратмалар, йиғимлар ва солиқларнинг элементлари тез-тез ўзгариб турадиган, ҳатто бекор бўладиган туридир. Масалан, 6 фоизли бюджетга ресурс тўловлари 1993 йилда жорий этилиб, бир йил ўтгач, бекор қилинган.

Солиқ механизмни шундай такомиллаштириш лозимки, бюджетга солиқлар тўлиқ ва ўз вақтида тушсин, улар бир вақтнинг ўзида товар ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва кўплаб даромад олиш имконини берсин, экспортга маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириб, қатъий валюталарга эга бўлсин. Ҳозирги вақтнинг солиқ сиёсати солиқ механизмни ана шу йўналишда такомиллаштириб бормоқда. Бу эса бозор иқтисодиёти талабларига мос тушиб, иқтисодиётни барқарорлаштириш имконини бормоқда.

Солиқ механизмнинг йўналиши солиқ сиёсатидан келиб чиқади. Шу сабабли солиқ сиёсати йўналиши ўзгарса, солиқ механизмнинг кераксиз элементлари чиқариб ташланади ва янги элементлар киритилади. Масалан, мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб бозор иқтисодиёти талабларига мос келмайдиган солиқлар (оборот солиғи, сотиш солиғи) бекор қилиниб, янги солиқлар (ҚҚС, акциз ва бошқалар) вужудга келди.

Солиқ механизмга ўзгаришлар киритилиб, такомиллаштириб борилади. Унинг тез ўзгартирилишига олиб келадиган қатор омиллар мавжуддир. Буларга пулнинг қадрсизланиши, иқтисодий йўналиш жараёнида янги устувор йўналишларни белгилаш ва бошқа қатор янгиликлар киради.

Қайтариш учун саволлар

1. Ўзбекистон солиқ сиёсатининг ҳуқуқий асослари нима ва солиқ сиёсати тушунчаси таърифи қандай?
2. Солиқ сиёсатини ишлаб чиқишда давлатнинг роли қандай ва ҳозирги солиқ сиёсатининг қандай босқичлари мавжуд?
3. Солиқ механизми нимани англатади ва унинг таркибига нималар киради?

5-БОБ. СОЛИҚ ТИЗИМИ ТУШУНЧАСИ

1. ЎЗБЕКИСТОНДА ҲОЗИРГИ ЗАМОН СОЛИҚ ТИЗИМИНИНГ ТАРКИБИ

Бир хил моҳиятга эга ва ўзаро муносабатда боғлиқ бўлиб, марказлашган пул фонддини ташкил этадиган солиқ ва йиғимлар турларининг йиғиндисига **солиқ тизими** деб аталади. Бу таърифда солиқ ва йиғимлар ягона моҳият — “Яъни мажбурий характерга эга бўлган муносабат” ва уларнинг бири бири билан боғлиқлиги, ва ниҳоят, бюджетга тушишлигини кўрсатади. Бу Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси мазмунига мос келади. Шу ерда баҳсли масала ҳам мавжуд, яъни давлатнинг бюджетдан ташқари фондларига (пенсия, ижтимоий суғурта, бандлик фондлари ва бошқ.) тўловларни ҳам мажбурийлик нуқтаи назаридан солиқ тизимига киритиш муаммоси мавжуд. Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексининг 5—8 моддаларига биноан солиқ тизими қуйидаги таркибга эга: (2-жадвал).

2-жадвал

Ўзбекистонда солиқ тизими тузилмаси

Умумдавлат солиқлари	Маҳаллий солиқлар ва йиғимлар
1. Ҳуқуқий шахсларнинг даромадига (фойдасига) солиқ	1. Мол-мулк солиғи
2. Жисмоний шахсларнинг даромадига солиқ	2. Ер солиғи
3. Қўшилган қиймат солиғи	3. Реклама солиғи
4. Акциз солиғи	4. Автотранспорт воситаларини қайта сотиш солиғи
5. Ер остидан фойдаланиш солиғи	5. Кичик бизнес учун ягона солиқ
6. Экология солиғи	6. Социал инфратузилмани ривожлантириш солиғи
7. Сув ресурсларидан фойдаланиш солиғи	7. Савдо ҳуқуқи йиғими, шу жумладан, алоҳида товарлар турларини сотиш лицензия йиғими
8. Савдо ташкилотларининг ялпи даромад солиғи	8. Ишбилармонлик билан шуғулланувчи ҳуқуқий ҳамда жисмоний шахсларни рўйхатдан ўтказиш йиғими
9. Божхона солиғи	9. Автотранспортнинг вақтинчалик турар жойи йиғими ва солиғи
10. Давлат божи	10. Ободонлаштириш ишлари йиғими
11. Қимматли қозғоларни рўйхатдан ўтказиш йиғими	
12. Бошқа даромадлар	

Жадвалдан кўриниб турибдики, Солиқ Кодексида саккизта умумдавлат (республика) солиқлари ва бешта маҳал-

лий солиқлар кўрсатилган. Лекин кейинги солиқ тизимига киритилган ўзгартишлар билан уларнинг сони — йиғимлари ҳам қўшилиб 22 тага етган. Ҳозирги пайтда 30 тадан ошди. Солиқлар ва йиғимлар бир-бири билан боғлиқ бўлиб, оқибат натижада улар ҳуқуқий ёки жисмоний шахсларнинг пул даромадларидан олинади. Демак, солиқ ва йиғимларнинг жами йиғинди суммаси солиқ юки тушунчасини келтириб чиқаради.

Солиқларни объекти ва иқтисодий моҳияти бўйича гуруҳлаш.

Солиқларни гуруҳлаш иқтисодиётга ижобий ва салбий таъсир кўрсатишни ўрганишнинг илмий ва амалий услубидир.

Солиқлар солиққа тортиш объектига қараб уч гуруҳга бўлинади:

1. Оборотдан олинadиган солиқлар.
2. Даромаддан олинadиган солиқлар.
3. Мол-мулк қийматларидан олинadиган солиқлар.

Оборотдан олинadиган солиқларга қўшилган қиймат солиғи, акциз солиғи, божхона ва ер ости бойликлари қийматидан олинadиган солиқлар киради. Лекин оборот (айланма) тушунчаси бизнинг қонунчилигимиз бўйича илгаригидек маҳсулот реализацияси оборотидан эмас, балки маҳсулотларни юклаб юборган қиймат билан ўлчанади (ҚҚСда). Ялпи тушумдан олинadиган ягона солиқ ҳам, оборотдан олинadиган ягона солиқ ҳам оборотдан олинadиган солиқларга киради.

Даромаддан олинadиган солиқларга ҳуқуқий шахсларнинг даромадига (фойдасига), жисмоний шахсларнинг даромадига солинадиган солиқ, савдо ташкилотларининг ялпи даромадидан ва рекламадан олинган солиқлар киради. Бу гуруҳ солиқларга ижтимоий инфратузилман, ривожлантириш солиғи ҳам киради.

Мол-мулк қийматидан олинadиган солиқларга мол-мулк солиғи, ер солиғи, ер остидан фойдаланиш солиғи, экология, автомобилларни қайта сотиш солиғи ва бошқалар киради.

Иқтисодий моҳиятга қараб солиқлар тўғри ва эгри солиқларга бўлинади.

Тўғри солиқларни тўғридан-тўғри солиқ тўловчиларнинг ўзи тўлайди, яъни солиқнинг ҳуқуқий ва ҳақиқий тўловчиси ҳам битта шахс бўлади. Тўғри солиқ юкини бошқаларга ортиш ҳолати бўлмайди. Бу солиқларга ҳамма даромаддан тўланадиган ва барча мулк солиқлари киради.

Тўғри солиқлардан тўғридан-тўғри даромаддан солиқ тўланганлиги учун солиқлар ставкасининг камайтирилиши

корхоналар даромадининг кўп қисмини уларга қолдириб, инвестиция фаолиятини кенгайтириш имконини яратиб, бозор иқтисодиётини ривожлантиради. Бу солиқларнинг ставкалари кўпайтирилса, бизнес имкониятлари камая бо-риб, иқтисодий ривожланишни сусайтиради. Демак, бу гу-руҳ солиқларнинг ставкалари тўғридан-тўғри бозор иқтисо-диёти билан чамбарчас боғлангандир.

Эгри солиқларнинг ҳуқуқий тўловчилари маҳсулотни ор-тувчилар, иш, хизматни бажарувчилар ҳамда хизмат кўрса-тувчилардир. Лекин солиқ юкининг ҳақиқатан ҳам бюджет-га тўловчилари товар (иш, хизмат) ни истеъмол қилувчи-лардир, яъни ҳақиқий солиқ тўловчилар бу ерда яширинган. Бу солиқлар товар (иш, хизмат) қиймати устига устама ра-вишда қўйилади.

Бу солиқларнинг ижобий томони республикада ишлаб чиқарилган товарларнинг чеккага чиқиб кетишини чегара-лайди, мамлакат ичида товарлар кўп ишлаб чиқарилишига ёрдам беради. Эгри солиқлар орқали товарлар қиймати оши-рилмаса, бозорларда уларнинг тақчиллиги ортади. Солиқ-лар ставкасининг оширилиши корхоналар фаолиятининг мо-лиявий якунига таъсир этмайди, яъни инвестицион фаолия-тини қисқартирмайди.

Бу солиқларнинг яна бир томони муомаладаги ортиқча пул массасини камайтириб, инқирозни жиловлаб боради. Бироқ бу солиқлар меҳнаткашлар реал даромадини пасай-тиради. Корхоналарда тўғри солиқлар ставкасини камайти-риш ҳисобига берилган имконият кўпроқ маҳсулот ишлаб чиқаришни кўпайтириб, товарлар мўл-кўллигини таъмин-лаши керак.

Эгри солиқлар таркибига ҚҚС, акциз солиғи, боғхона божи, ер остидан фойдаланиш солиқлари киради. Юқорида айтиб ўтилганидек, тўғри ва эгри солиқлар ягона солиқ тизимини ташкил этиб, бир-бири билан ўзаро боғланган. Умумий солиқ суммаси ўзгармаган ҳолда бирининг ставкасини камайтириш иккинчисининг ставкасини оширишни талаб этади.

2. СОЛИҚЛАРНИНГ УМУМДАВЛАТ ВА МАҲАЛЛИЙ СОЛИҚЛАРГА БЎЛИНИШИ ҲАМДА УЛАРНИНГ ФАРҚИ

Солиқларнинг умумдавлат (республика) ва маҳаллий со-лиқларга бўлиниши ҳукумат идораларининг республика ҳу-кумати ва маҳаллий ҳукуматларга бўлиниш хусусиятидан ке-либ чиқади. Ҳар бир ҳокимият идоралари ўзларининг бажара-диган муҳим вазифаларидан келиб чиқиб, ўз бюджетига ва уни таъминлайдиган солиқларга эга бўлиши керак. Рес-

публика ҳукумати умумдавлат кўламида жуда катта вазифаларни: мудофаа, хавфсизликни сақлаш, тартиб-интизом ўрнатиш, бозор инфратузилмасини яратиш, меҳнаткашларнинг ижтимоий ҳимоясини ташкил этиш ва бошқа бир қатор йирик юмушларни бажаради. Шунинг учун унинг бюджети ҳам, солиқлари ҳам салмоқли бўлиши шарт. Йирик ҚҚС, акциз, ҳуқуқий шахсларнинг даромадидан, фуқаролар даромадидан олинган солиқлар республика бюджетига тушади. Умумдавлат солиқларининг муҳим хусусияти шундаки, республика бюджетига тушадиган солиқлардан маҳаллий бюджетларни бошқариб бориш учун ажратма сифатида тушиши мумкин. Агар келгуси йили маҳаллий бюджетларнинг ўз манбалари (солиқлари) кўпайиб қолса, республика солиқларидан ажратма беришнинг ҳожати қолмайди. Республика ва маҳаллий солиқлар ягона моҳиятга эга бўлиб, бюджетга тўланиши лозим бўлган тўловлардир.

Маҳаллий солиқлар маҳаллий ҳукуматлар бажарадиган вазифаларга қараб белгиланиб, уларга доимий ва тўлиқ бириктириб берилган. Маҳаллий ҳукуматлар асосан меҳнаткашларга яқин бўлганлигидан улар ижтимоий масалаларни: мактаб, соғлиқни сақлаш, маданият, маориф, шаҳарлар ва қишлоқлар ободончилиги каби вазифаларни бажаради. Лекин бу солиқлар ва йиғимлар уларнинг бюджет харажатларининг 30—40 фоизини қоплайди, холос. Кейинги вақтларда маҳаллий бюджетлар даромадлари салмоғини 50—60 фоизга етказиш каби ҳукумат қарорлари мавжуд. Маҳаллий бюджетлар даромадларини кўпайтириш энг долзарб масалалардан биридир. Фақат ўз даромад манбаига тўлиқ эга бўлган маҳаллий ҳукуматлар ўз фаолиятларини тўлиқ амалга оширишлари мумкин. Акс ҳолда ҳар хил молиявий камчиликларга йўл қўйиш эҳтимоли бор. Маҳаллий солиқларнинг муҳим хусусияти шундаки, улар фақат шу ҳудуднинг бюджетига тушади. Бошқа бюджетларга ажратмалар берилмайди.

Маҳаллий бюджетларнинг солиқ ва йиғимлари кам бўлганлигидан бу бюджетларнинг даромад ва харажатларини барқарорлаштириш (баланслаштириш) анча мураккабдир. Бу масалани ечишда, илгари кўрсатганимиздек, ҳудуддан тушадиган солиқлардан ажратмалар берилади (масалан, ҚҚС, даромад солиғи ва бошқалар). Амалиётда шу солиқлардан маҳаллий бюджетларга улар бюджетини барқарорлаштириш учун юз фоизгача ажратма бермасдан туриб субвенция (мақсадли ёрдам) берилади. Ваҳоланки, маҳаллий ҳукуматларни ўз ҳудудларидан тушадиган солиқларни ундиришга қизиқтириш учун юз фоизгача ажратмалар бериш зарур бўлади.

Субвенция ёки субсидия услублари эса маҳаллий ҳукуматларнинг республика ҳукуматига мурожаат этиши лозимлигини билдириб, уларни Ўз ҳудудларидаги солиқлар тўлиқ ундирилиши қизиқтирмайди, улардаги боқибеғамлик фазилатини кучайтиради. Маҳаллий ҳукуматлар Ўз хоҳишларича солиқ ва йиғимлар киритиш ҳуқуқига эга эмас. Солиқ Кодексида кўрсатилган солиқларни Ўз ҳудудларида қўллаш ёки қўлламаслик ҳуқуқи бор. Бундан ташқари, маҳаллий солиқлар ва йиғимлардан бюджетга тушган сумма миқдоридан солиқ тўловчиларга имтиёзлар бериш ҳуқуқига ҳам эга. Маҳаллий солиқлар ва йиғимларнинг бюджетга тўлиқ тушишини ташкил қилиш уларнинг зиммасидаги асосий вазифа ҳисобланади.

3. ҲУҚУҚИЙ ВА ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАРДАН ОЛИНАДИГАН СОЛИҚЛАР

Ўзбекистон солиқ тизими манбаига қараб солиқ ҳуқуқий шахслардан ва жисмоний шахслардан олинадиган солиқларга ажратилади. Ҳуқуқий шахслардан олинадиган солиқларга ҳамма эгри солиқлар, корхоналар даромадига солиқ, ер остидан фойдаланганлик, сув ресурсларидан фойдаланганлик, экология, савдо ташкилотларининг ялпи даромад солиғи, ер солиғи, мол-мулк солиғи, реклама солиғи, кичик бизнес учун ягона солиқ ва бошқалар киради. Баъзи солиқларни ҳам ҳуқуқий шахслар, ҳам жисмоний шахслар тўлайдилар. Жисмоний шахслар тўлайдиган солиқларга даромадга солиқ, ер, мол-мулк, автомобиль воситаларини қайта сотиш солиқлари киради. Ҳуқуқий шахслардан олинадиган солиқлар давлат бюджети даромадларининг ҳал қилувчи қисмини (85—86 фоизи) ташкил этади. Бу солиқларнинг муҳим хусусияти нақд пулсиз корхоналар ҳисоб (жорий) счётларидан бюджет счётларига кўчириб қўйилади. Уни ундириш осон ва арзонга тушади. Жисмоний шахслардан олинадиган баъзи солиқлар нақд пулга ундирилганлиги учун уни тўлаш қийин кечади. Бундай солиқларга ер, мол-мулк солиқлари, автотранспортни қайта сотиш солиқлари ва қатор йиғимлар киради. Солиқ йиғиш харажати кўпайиб кетади, чунки бу иш билан махсус тажрибага эга бўлган солиқ инспекторлари шуғулланади, ҳужжатлар (декларация, хабарномалар, чақириқлар ва бошқалар) кўп ёзилади.

Жисмоний шахслар солиқлари ичида энг йириги фуқаролар ялпи даромадига солиқдир. Бу солиқ орқали фуқароларнинг гуруҳлари даромадларини бошқариб бориш имконияти яратилади.

4. БЮДЖЕТДАН ТАШҚАРИ ЖАМҒАРМАЛАРГА МАЖБУРИЙ ТЎЛОВЛАР

Республикамизда Халқаро “Экосан”, “Устоз”, “Нуроний”, “Камолот” ва бошқа хилма-хил жамғармалар ташкил этилган. Бу жамғармалар ихтиёрий равишда тузилади. Лекин шундай жамғармалар борки, улар давлатнинг иштироки билан мажбурий равишда ҳар хил ажратма ва бадаллар ҳисобига тузилади. Бу жамғармаларга маблағ бермасликнинг иложи йўқ. Чунки булар ҳам қонун ва қонун ости ҳужжатлари ва солиқлар сингари мажбурийлик асосида ташкил топади. Бундай жамғармаларга пенсион жамғармага ажратма (меҳнат ҳақи жамғармаси ҳисобидан 37,3 фоиз), бандлик фондига (МХҲдан 1,5 фоиз), касаба уюшмалари федерацияси (МХҲдан 1,2 фоиз)га ҳуқуқий шахслар ажратмалар тўлайди. Бу жамғармаларга Давлат мулк қўмитасига, йўл жамғармасига ажратмалар ҳам киради. Бу жамғармаларни бюджетдан ташқари жамғармалар деб ҳам аталади. Бюджетга солиқлар тушиши ва жамғармалар ажратма тўлаш моҳияти жиҳатидан ягонадир, яъни мажбурий тўловлар ҳисобланиб, айнан бу тўловларни ҳам солиқли тўловлар таркибига киритишга тўғри келади.

Юқоридаги жамғармаларни бозор муносабатлари ривожлана бориши билан ихтиёрийлик асосига ўтказилса, ҳуқуқий шахслар учун солиқ юки анча камайиб, уларнинг иқтисодийти бирмунча ривожлана боради.

Қайтариш учун саволлар

1. Солиқ тизими тушунчаси нимани ифода этади ва Ўзбекистон Республикаси солиқ тизимига нималар киради?
2. Солиқлар объекти ва иқтисодий моҳиятига қараб қандай гуруҳланади?
3. Солиқларни умумдавлат ва маҳаллий солиқларга ажратишнинг сабаби нимада ва улар қандай фарқланади?
4. Ҳуқуқий ва жисмоний шахслардан олинадиган солиқларнинг фарқи нимадан иборат?
5. Бюджетдан ташқари жамғармаларга мажбурий тўловлар ва уларнинг солиқларга қандай алоқаси бор?

II БЎЛИМ. ЮРИДИК ШАХСЛАРДАН ОЛИНАДИГАН СОЛИҚЛАР

1. ЮРИДИК ШАХСЛАР ТУШУНЧАСИ ВА УЛАРНИНГ СОЛИҚЛАРИ ТАРКИБИ

Ўзбекистон Республикаси солиқ қонунчилигида солиқ тўловчилар икки гуруҳга бўлинади: юридик шахслар ва жисмоний шахслар.

Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексида (13-модда) хилма-хил мулк шаклидаги бирлашмалар, корхоналар ва ташкилотлар қисқача юридик шахс деб аталади.

Ўзбекистон Республикасининг аста-секин бозор муносабатларига ўта бориши, республикада ўрта ва кичик бизнесга фаолият кўрсатиш учун кенг йўл очилиши хилма-хил мулк шаклидаги: хусусий, кооператив, акционер, қўшма фирма ва бошқалар орқали тадбиркорлик ривожлантирилмоқда. Буларнинг ҳаммаси солиққа тортиш мақсадида юридик шахслар сонини кўпайтиради.

Юридик шахс деб ўзининг ихтиёрида, қарамоғида, фойдаланишида мулкка эга бўлган, ўзининг мажбуриятларига шу мулк билан жавоб берадиган, бухгалтерия балансига ҳамда банкда ҳисоб счётига эга бўлган шахсларга айтилади.

Ўзбекистон Республикаси давлат бюджетига тўланадиган солиқ ва йиғимларнинг ҳал қилувчи қисмини юридик шахслар тўлайди.

Юридик шахслар тўлайдиган солиқлар ва йиғимлар таркиби қуйидагилардан иборатдир:

а) Умумдавлат (Республика) бюджетига тўлайдиган солиқлар ва йиғимлар ҳисобидан, юридик шахслар тўлайдиган солиқлар:

— Юридик шахслардан олинадиган даромадга (фойдага) солиқ;

— Қўшилган қиймат солиғи;

— Акциз солиғи;

— Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солиқ;

— Экология солиғи;

— Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ;

— Савдо ташкилотларининг ялпи даромадидан солиқ;

- Божхона божи;
- Давлат божи;
- Қимматли қоғозларни рўйхатдан ўтказиш йиғими;
- ДАН йиғими;
- 5 фоизли эркин алмаштириладиган валюта сотиб олиш йиғими;
- Жарималар;
- Бошқа тўловлар.

б) Маҳаллий бюджетларга тўлайдиган солиқлар ва йиғимларнинг ҳисобидан :

- Юридик шахслар тўлайдиган солиқлар;
- Мол-мулк солиғи;
- Ер солиғи;
- Реклама солиғи;
- Автотранспорт воситаларини қайта сотиш солиғи;
- Кичик бизнес учун ягона солиқ;
- Ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи;
- Савдо ҳуқуқини олиш йиғими;
- Тадбиркорлик билан шуғулланувчи юридик шахсларни рўйхатдан ўтказиш йиғими;
- Автотранспортнинг турар жойи йиғими;
- Ободонлаштириш ишлари йиғими;
- Деҳқон бозоридаги йиғим;
- Қишлоқ хўжалик товари ишлаб чиқарувчилар учун ягона ер солиғи;
- Меъёридан ортиқча тайёр маҳсулот қолдиғи учун 2 фоизли ҳақ.

Юридик шахс мақомидан ташқари солиқ тўловчи бўлиш учун яна, албатта бирор рухсат этилган фаолиятдан даромад (фойда) олган бўлиши, товар (ишлар, хизматлар) сотишдан оборотга ва бошқа мулкларга эга бўлишлари шарт.

Солиқ Кодекси асосида ёзилган йўриқномаларда энди бир нарсага эътибор кучайтирилди, яъни юридик шахс бўлиш учун албатта мулкка эга бўлиш, бордию солиқдан ёки бошқа хўжалик субъектларидан қарздор бўлиб қолинса, ана шу мулкларини сотиб, қарзлардан қутилиш имконияти яратилди.

2. ЮРИДИК ШАХСЛАР СОЛИҚЛАРИНИНГ БЮДЖЕТ ДАРОМАДЛАРИНИ ШАКЛЛАНТИРИШ ВА ПУЛ МУОМАЛАСИНИ МУСТАҲКАМЛАШДАГИ АҲАМИЯТИ

Юридик шахсларнинг бюджетга тўлайдиган солиқлари тўғри ва эгри солиқларга бўлинади. Тўғри солиқлар даромад (фойда) солиғи ва ресурс солиқларидан иборат бўлади. Эгри солиқлар эса қўшилган қиймат солиғи, акциз солиғи, божхона божидан иборатдир.

Ягона давлат бюджети даромадлари таркибида уларнинг салмоғи қуйидаги маълумотлар билан ифодаланади:

Бюджет даромадлари жамига нисбатан юридик шахслар солиқларининг салмоғи

	Солиқлар номи	Салмоғи %			
		96 й.	97 й.	98 й.	2000 й.
1	Юридик шахслар фойдасига солиқ	25,8	23,9	21,8	13,5
2	Мол-мулк солиғи	1,5	2,3	3	2,8
3	Ер солиғи	3,5	3,6	4	4,0
4	Ер ости бойликларидан фойдаланганлик солиғи	0,6	1,3	2,1	1,2
5	Қўшимча қиймат солиғи	17,7	25,1	25,3	29,7
6	Акциз солиғи	20,0	14,4	13,4	18,6
7	Божхона божи	1,6	1,5	2,1	1,3
8	Бошқа солиқлар ва йиғимлар	Фоишлар турлича бўлган			
9	Жами	80	81	83	75

Эслатма: маълумотлар нисбий, тўлиқ эмас.

Юқоридаги маълумотлар таҳлил қилинганда юридик шахслар солиқлари ва бошқа тўловлари бюджет даромадларининг асосий қисмини ташкил этиши кўринади. Бу солиқлар давлат бюджети харажатларини молиялаштиришда мустаҳкамликни, узвийликни таъминлайди. Улар асосан ҳар ойда ва чоракларда узлуксиз тушиб турганлиги сабабли бюджет харажатларини ҳам молиялаштиришнинг узлуксиз, ҳал қилувчи манбаига айлангандир. Бу солиқларсиз бюджетни режали молиялаштиришнинг иложи йўқдир. Шунинг учун уларнинг аҳамияти бюджет даромадларини шакллантиришда беқийсдир.

Юридик шахслар солиқлари пул муомаласини мустаҳкамлашда ҳам катта аҳамиятга эга. Тўғри солиқлар юридик шахсларнинг харажатларга йўналтириладиган маблағларини қисқартириб (масалан, инвестицияларда) муомалага чиқиши лозим бўлган пулларни камайтиради.

Масалан, корхонанинг 100 млн. сўм даромади бор. Агар ундан 40 млн. сўми солиқлар ва йиғимлар орқали бюджетга олинмаса, ҳамма 100 млн. сўмни капитал харажатларга сарфлар эди.

Шу жумладан, 40 млн. сўм тахминан иш ҳақиға ажратилади. Солиқ суммаси ҳиссасига тенг бўлган иш ҳақи суммаси қисқариб, муомалага кам пул чиқарилади. Юридик шахс-

лар тўлайдиган эгри солиқлар эса муомаладаги юрган ортиқча пулларни баҳо ошириш йўли билан бюджетга жалб қиладилар ва пул муомаласини мустақкамлашда катта аҳамият кашф этади.

Солиқларнинг ошиши талабни камайтиради ва таклифни оширади. Бу эса эмиссияни камайтиради.

3. ЮРИДИК ШАХСЛАР СОЛИҚЛАРИНИ БЮДЖЕТГА ТўЛАШ ТАРТИБИ

Юридик шахслар ўзларининг солиқ ва йиғим тўловларини нақд пулсиз, яъни корхона, бирлашма, ташкилотларнинг ҳисоб счётларидан маблағни кўчириб, республика ёки маҳаллий бюджет счётларига ўтказиш йўли билан амалга оширадилар. Бу ерда ўтказиш ҳужжатлари бўлмиш тўлов топшириғи, чеқлар ва тўлов талабномаси орқали амалга оширилади.

Қоида бўйича ҳамма юридик шахслар ўз солиқ ва йиғим тўловларини ўз муддатида бюджетга ўтказишга мажбурдирлар.

Ҳар бир ўз муддатида ўтказилмаган кун учун ўтказилиши лозим бўлган солиқ суммасидан 0, 15 фоизи пеня ҳисобланиб қўшимча бюджетга олинади. Бу ерда пеня миқдорининг кўпайиши корхонанинг молиявий аҳволига салбий таъсир этади.

Шунинг учун ҳар қандай хўжалик субъектлари ҳисобчилари солиқлар ва бошқа тўловларнинг белгилаб қўйилган кунларгача бўлган аванс (бўнак) тўловларини ўз вақтида тўлаб туришлари шарт.

Юридик шахсларнинг ҳамма солиқлари нақд пулсиз бюджетга тўланади. Фақатгина айрим йиғимларни (давлат божи) нақд пулда тўлаш мумкин бўлади.

Юридик шахслар солиқларининг нақд пулсиз тўланиши жуда катта иқтисодий аҳамиятга эга. Пул ўтказишлар тезлашади, солиқлар тез тушади, ижтимоий харажатлар (пул тўлаш, ташиш, сақлаш) иқтисод қилинади. Булар эса жамият маблағларини тежайди, ижтимоий ривожланишга ижобий таъсир этади.

Қайтариш учун саволлар

1. Қандай шахслар юридик шахс деб аталади?
2. Қайси солиқлар ва йиғимлар умумдавлат солиқлари таркибига киради?
3. Маҳаллий солиқлар ва йиғимларга қайси солиқлар киради?
4. Юридик шахслар солиқларининг аҳамияти қандай?
5. Юридик шахслар солиқлари қандай тартибда бюджетга тўланади?

1-БОБ. ЮРИДИК ШАХСЛАРНИНГ ДАРОМАДИДАН (Фойдасидан) СОЛИҚ

1. ДАРОМАДГА (Фойдага) СОЛИҚ ТУШУНЧАСИ ВА СОЛИҚ ТЎЛОВЧИЛАР

Юридик шахсларнинг тўлайдиган солиқлари ичида уларнинг даромади (фойдаси)га солиқ бюджет даромадлари таркибида катта ўрин эгаллайди. Масалан, бу солиқ салмоғи 1996—1998 йилларда 21—25 фоизни эгаллаган, яъни бюджет даромадининг қарийб тўртдан бир қисmini ташкил этган. Ҳозир бу нисбат камаймоқда.

Юридик шахсларнинг даромадига (фойдасига) солиқ — бу корхоналар, бирлашмалар ва ташкилотлар даромади (фойдаси) бир қисмининг бюджетга мажбурий тўловидир.

Бу даромад (фойда) «Маҳсулот (ишлар, хизматлар)ни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари таркиби ҳамда молиявий натижаларини шакллантириш тартиби тўғрисида»-ги Низом билан аниқланади.

Қайта ишланган бу Низом Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 5—1-сонли қарори билан тасдиқланган.

Хўжалик юритувчи субъект (юридик шахс) фаолиятининг қуйидаги кўрсаткичлари билан тавсифланади:

— маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда, бу сотишдан олинган соф тушум билан сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннарни ўртасидаги тафовут сифатида аниқланади:

$ЯФ = ССТ - ИТ$, яъни ЯФ — ялпи фойда, ССТ — сотишдан олган соф тушум, ИТ — сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннарни;

— асосий фаолиятдан олинган фойда, бу маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда билан давр харажатлари ўртасидаги тафовут ва плюс асосий фаолиятдан қўрилган бошқа даромадлар ёки минус бошқа зарарлар сифатида аниқланади;

$АФФ + ЯФ - ДХ + БД - БЗ$, бунда АФФ — асосий фаолиятдан олинган фойда, ДХ — давр харажатлари, БД — асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар, БЗ — асосий фаолиятдан қўрилган бошқа зарарлар.

— Умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда (ёки зарар), бу асосий фаолиятдан олинган фойда суммаси плюс молиявий фаолиятдан қўрилган даромадлар ва минус зарарлар сифатида ҳисоблаб чиқилади:

$УФ = АФФ + МД - МХ$, бунда УФ — умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда; МД — молиявий фаолиятдан даромадлар; МХ — молиявий фаолият харажатлари;

— Солиқ тўлангунча олинган фойда, у умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда плюс фавқулодда (кўзда тутилмаган) вазиятлардан кўрилган фойда ва минус зарар сифатида аниқланади:

$СТФ=УФ+ФП-ФЗ$, бунда СТФ — солиқ тўлагунча олинган фойда; ФП — фавқулодда вазиятдан олинган фойда; $ФЗ=$ фавқулодда вазиятдан кўрилган зарар.

— Йилнинг соф фойдаси, у солиқ тўлангандан кейин хўжалик юритувчи субъект ихтиёрида қолади, ўзида даромад (фойда) дан тўланадиган солиқни ва минус бошқа солиқлар ва тўловларни чиқариб ташлаган ҳолда ифодланади:

$СФ=СТФ-(ДС+БС)$, бунда СФ — соф фойда, ДС — даромаддан тўланган солиқ, БС — бошқа солиқлар (ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи, ободончилик ишлари йиғими).

Демак, солиққа тортиладиган даромад Низом асосида аниқланади.

Молия йилида солиққа тортиладиган даромад (фойда)га эга бўлган юридик шахслар даромад (фойда) га солиқ тўловчилар, деб ҳисобланади. Молия йили бизнинг республикамизда календарь йилига мос тушади. Кичик корхоналар, савдо ташкилотлари ва қишлоқ хўжалик товари ишлаб чиқарувчилар бу солиқни тўламайдилар. Солиққа тортиш мақсадида юридик шахслар резидентлар ва норезидентларга ажратилади.

Ўзбекистон Республикасининг резиденти деб Ўзбекистонда таъсис этилган ёки рўйхатдан ўтган ҳамда бош корхонаси Ўзбекистонда жойлашиб, Ўзбекистон Республикасидан ташқарида рўйхатдан ўтган юридик шахслар ҳисобланади. Қоида бўйича рўйхатдан ўтган юридик шахсларга идентификацион номер берилади.

Ўзбекистон Республикаси резиденти бўлган юридик шахслар Ўзбекистондаги ва ундан ташқаридаги фаолиятдан олган манбаларидан даромад (фойда) солиғига тортиладилар.

Ўзбекистон Республикасининг норезидентлари эса фақат Ўзбекистон Республикасида фаолият кўрсатишдан олган даромадлари бўйича солиққа тортиладилар.

Даромадга (фойда) га солиқ тўловчиларни тўлиқ тушуниш учун уларни халқ хўжалиги соҳалари бўйича ҳам солиқ тўловчилар бўлишлигини ва уларнинг ўзига хос баъзи хусусиятларга эга эканлигини эътироф этиш зарур. Бундай соҳа тўловчиларига: саноат, қурилиш, қишлоқ хўжалиги, транспорт, коммунал хўжалиги ва бошқалар киради.

Демак, хулоса қилиб айтадиган бўлсак, юридик шахслар даромадига солиқни тўловчилари бўлиши учун қуйидаги шартлар талаб этилади:

- 1) бирор фаолиятдан даромад (фойда) олиши;
- 2) ўзининг мулкига эга бўлиши;
- 3) мустақил бухгалтерия балансига эга бўлиши;
- 4) банкда ҳисоб счётига эга бўлиши зарур.

Шу кўрсаткичларнинг бирортаси йўқ бўлса ҳам бундай юридик шахс солиқ тўловчи бўла олмайди.

2. СОЛИҚ ОБЪЕКТИ ВА СОЛИҚҚА ТОРТИЛАДИГАН ДАРОМАДЛАР

Солиқ объекти бўлиб жами даромад билан юқорида кўрсатилган Низомда белгиланган чегирмалар фарқи (тафовути) ҳисобланади.

Солиқ объектини тўлиқ ва тўғри ҳисоблаш учун жами даромад таркибини мукамал ўрганиш зарур бўлади. Жами даромад таркибига юридик шахс томонидан олиниши лозим бўлган (олинган) ортилган товар, бажарилган иш, кўрсатилган хизмат ҳақлари сифатидаги пул ва бошқа маблағлар ёки қайтармаслик шарти билан олинган маблағлар киради. Бундай даромадларга :

а) маҳсулот (иш, хизмат) сотишдан тушум, унга:

- ортилган маҳсулот қийматини тўлаш учун ҳисоблашиш ҳужжатларида кўрсатилган сумма;
- буюртмачи томонидан тасдиқланган, бажарилган ишлар далолатномасида кўрсатилган сумма;
- кўрсатилган хизматни тасдиқловчи ҳужжатларда кўрсатилган суммалар киради.

Харид, тайёрловчи, таъминловчи корхоналарда даромад (фойда) га солиқ тўловчилар учун сотиш тушуми деб сотилган ва сотиб олинган товарлар сотиш қиймати ўртасидаги фарқ ҳисобланади.

Воситачилик фаолиятидан (комиссион тақдирлаш) даромад олувчи корхоналар учун тушум деб ҳамма битимлар бўйича комиссион тақдирлаш (фоизлар) суммалари ҳисобланади;

б) асосий воситалар, номоддий активлар, қимматли қоғозлар, интеллектуал мулк объектлари, материаллар ва бошқа активлар сотишдан даромадлар киради.

Солиққа тортиш мақсадида асосий фондлар ва бошқа мулкларни сотишдан даромадни аниқлашда шу фондлар ва мулкларни сотиш баҳоси ва қолдиқ суммаси ўртасидаги фарқ

(ошиши) ҳисобга олинади. Бу ерда қолдиқ қиймат — ҳамма асосий фондлар, моддий активлар, кам қийматли ва тез бузиладиган предметларга ҳам қўлланилади. Асосий фондлар бепул берилганда бераётган шахснинг активлар қиймати ўша вақтдаги ташкил топган харажатлар билан, мулкларни олувчининг даромади эса кирим қилинган қолдиқ қиймат билан, лекин берган шахснинг таннарх қийматидан кам бўлмаган ҳолда қабул қилинади:

в) фоизлар ва дивидендлар турида олинган даромадлар;

г) бепул олинган мулклар, лекин бепул олиш бир тизим ичига кирувчи корхоналар томонидан бўлса, даромад бўлмайди;

д) мулкларни ижарага беришдан даромадлар;

е) роялти-интеллектуал мулкларнинг ҳуқуқидан даромадлар: муаллифлик ҳақлари, патентлари, чизмалар, товар белгилари, янги моделлар;

ж) бепул молиявий ёрдам;

з) кредиторлик ва депонентлик қарзларини ҳисобдан чиқаришдан даромадлар — сўров муддати тугаган бўлса, умумий сўров муддати юридик шахслар учун 3 йил қилиб белгиланган.

и) илгари чегирма қилинган қарзлар, зарарлар ва умидсиз қарзларни камайтиришдан олган даромадлар;

к) валюта счётлари бўйича ижобий курс фарқлари;

л) фавқулодда даромадлар;

м) ҳар хил даромадлар.

Товар моддий бойликлар заҳираларини қайта баҳолашдаги қўшимча суммалар солиққа тортиладиган даромадга шу товарлар (ишлар, хизматлар) сотила борилиши билан қўшиб борилади.

Корхоналар (ташкилотлар) маҳсулотларини ҳақиқий таннарх баҳосидан кам сотгандагина зарарлар солиққа тортиладиган даромадни камайтирмайди, экспортга эркин алмаштириладиган валютага маҳсулот сотиш бундан мустаснодир.

Ички бозордан паст баҳода ўз маҳсулот (иш, хизмат) ларини эркин алмаштириладиган валютада сотувчи корхоналар учун солиққа тортиладиган база экспорт маҳсулотни сотишнинг ҳақиқий баҳосидан келиб чиқиб ҳисобга олинади.

Умумий вазифаларини ҳал қилиш учун Устав фондига бадаллар, пайлар ва бошқа мақсадли молиявий қўйилмалар юридик шахснинг даромадига кирмайди ва солиққа тортилмайди.

Корхоналарнинг чет эл валютасида олган даромадлари ҳам умумий даромадларга қўшилиб солиққа тортилади. Бунда чет эл валютасида олинган даромад ўша кундаги Марказий банк белгиланган курс билан даромадга олинади.

Юқорида олинган жами даромадларга Низомнинг 1 ва 2 иловаларидаги харажатлар таркиби ҳам олиб келиб қўшилади.

3. ДАРОМАД (Фойда) ГА СОЛИҚ СТАВКАЛАРИ ВА СОЛИҚНИ БЮДЖЕТГА ТўЛАШ ТАРТИБИ

Юридик шахсларнинг даромад (фойда) га солиғи ставкаларини ҳар йили Олий Мажлис Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарорини тасдиқлаганда тасдиқлайди ва у ўзгариб туриши мумкин.

Солиқ Кодексида юридик шахслар учун даромад (фойда) га солиқнинг чегара ставкаси фоиз қилиб белгиланган. 2000 йил учун Вазирлар Маҳкамаси бу ставкани 31 фоиз қилиб белгилади (1999 йил 31 декабрдаги 554 сонли қарори).

Болалар ассортименти товарлари ва аёллар гигиенаси маҳсулотлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган юридик шахслар 5 йилга ҳамма солиқлардан озод бўладилар. Бундай корхоналар шу товарларга сотиш баҳоларини 1998 йилги база даражасидан 15 фоиз кам қилиб белгилайдилар. Ихтисослашган тушунчасига умум маҳсулотлар ичида болалар га ва аёллар гигиенаси учун мўлжалланган маҳсулотлар 60 фоизни ташкил этса ва ошса киради. Юқоридаги шартлар бажарилмаса, корхоналар 10% ставкасида даромадга солиқ тўлайдилар. Агар корхоналар ишлаб чиққан товарлари таркибида болалар товарлари, бадий буюмлар ва ўйинчоқлар 20% дан кам бўлмаган ҳиссани ташкил этса, бундай корхоналар 25 % даромад (фойда) га солиқ тўлайдилар.

Чакана савдо корхоналари товар оборотидан товарларнинг болалар ассортименти ва аёллар гигиенаси маҳсулотлари 75% дан ортиқни ташкил этса, 5 йилга ялпи даромад солиғидан озод этилади. Бунда савдо устамаси 15% дан ва рентабеллик чегараси 10% дан ошмаслиги шарт.

Хорижий инвестиция билан тузилган ишлаб чиқариш корхоналари:

Устав фондида хорижий капитал ҳиссаси 30 % ва ундан ортиқ бўлса	25%
Устав фондида хорижий капитал ҳиссаси 50% ва ундан ортиқ бўлса ёки 300 минг АҚШ долларидан то 1 млн. долларгача бўлса	20%
1 млн. АҚШ доллари ва ундан ортиқ бўлса	16%

шу даромадига солиқ тўлайдилар.

Болалар маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналар, қўшма корхоналар ўз ишлаб чиқарган маҳсулоти салмоғи ёки сервис хизмати умумий тушум ҳажмининг 60% идан кўпроқни ташкил этса, хорижий инвестицияли ишлаб чиқариш корхоналари ҳисобланади. Хорижий инвестицияли корхоналар қўидаги шартларга жавоб беришлари керак:

1. Корхонанинг устав фонди миқдори 300 минг АҚШ долларидан кам бўлмаслиги керак.

2. Корхона қатнашчиларидан бири албатта чет эл юридик шахси бўлиши шарт.

3. Хорижий инвестициянинг корхона Устав фондидаги салмоғи 30% дан кам бўлмаслиги керак.

Юридик шахснинг доимий муассасаси — шу доимий муассасанинг чет элга ўтказадиган солиғи даромади (фойдаси)дан 10% миқдорда бўлади.

Доимий муассаса билан боғлиқ бўлган Ўзбекистон Республикасида фаолият олиб борган норезидентнинг даромади ҳеч қандай чегирмасиз даромад манбаида қўидаги ставкаларда солиққа тортилади.

— Дивидендлар ва фоизлар	15%
Суғурта мукофотлари, суғурталаш ва қайта суғурталаш хавф-хатари тўловлари	10%
Ўзбекистон Республикаси ва бошқа давлатлар билан Халқаро алоқа учун телекоммуникация ва транспорт хизмати (фрахта даромади)	6%
Роялти, ижара даромадлари, хизмат кўрсатиш, шу жумладан бошқарув хизмати, маслаҳатлар ва бошқа даромадлар	20%

Юридик шахсларга тўланадиган дивидендлар ва фоизлар тўлов манбаида 15% ли ставка билан солиққа тортилади.

Резидентлар бўлмиш банклар ва бошқа молия-кредит ташкилотларига тўланадиган фоизлар тўлов манбаида солиққа тортилмайди, балки банклар ва молия-кредит ташкилотларида солиққа тортилади.

Товар (ишлар, хизмат)ларни экспорт қилувчи корхоналар 2000 й. 1 июлдан бошлаб экспортдан олган даромаддан солиқ тўламайдилар.

Экспортга маҳсулот сотувчилар ундан тушган эркин алмаштириладиган валютадаги тушумнинг алоҳида ҳисоб-китобини юритишлари шарт. (Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2000 й. 5 июнь Фармони.)

4. ДАРОМАД (ФОЙДА) СОЛИҒИДАН ТЎЛИҚ ОЗОД ЭТИЛАДИГАН ЮРИДИК ШАХСЛАР ВА УЛАРНИНГ ДАРОМАДЛАРИ

Даромад (фойда) га солиқдан бериладиган имтиёзлар хилма-хилдир:

— тўлиқ озод этиладиган юридик шахслар ва уларнинг даромадлари;

— вақтинча озод этиладиган юридик шахслар;

— вақтинча озод этиладиган юридик шахсларнинг даромадлари;

— юридик шахсларнинг солиққа тортиладиган даромади-фойдаси)нинг камайтирилиши.

Қуйидаги юридик шахслар даромад (фойда)и солиқдан тўлиқ озод этилади:

1) юридик шахсларнинг умумий ишловчилар сонидан 75 % ини ўрта мактаб ва профессионал техника билим юртлиари ўқувчилари ташкил этса;

2) протез-ортопедия маҳсулотлари, инвентарлар ҳамда ногиронлар учун хизмат кўрсатувчи махсуслашган маҳсулот ишлаб чиқарувчи юридик шахслар;

3) юридик шахсларнинг ишлаётган ходимлар умумий сонидан 50% ва ундан кўпини ногиронлар, 1941—1945 йиллар уруши фахрийлари ташкил этса (савдо, воситачилик, таъминлов ва тайёрлов ташкилотлари бундан мустаснодир).

Ушбу имтиёзни олишда корхонадаги умумий ишловчилар сонига штатда турувчи, шу жумладан ўриндошлик билан ишловчи ҳамда штатда бўлмасдан ишловчилар (фуқаро ҳуқуқий шартномаси бўйича иш бажарувчилар) киради.

4) даволаш муассасалари қошидаги даволаш-ишлаб чиқариш устaxonалари;

5) жазони ижро этувчи муассасалар;

б) нотижорат ташкилотлар киради.

Солиққа тортиш мақсадида нотижорат ташкилотларига қуйидагилар киритилади:

а) фақат бюджетдан молиялаштириладиган корхона, муассаса ва ташкилотлар, ўзининг тасдиқлаган сметасига биноан бюджетдан харажатлари учун дотация олувчилар, “Нуроний” жамғармаси ва унинг бирлашмалари;

б) меҳр-шафқат бирлашмалари, халқаро ташкилотлар, диний ташкилотлар ва бошқа ташкилотлар;

в) молиявий ва бошқа маблағларни ходимларнинг шахсий манфаатлари, таъсисчилар ва шу ташкилот аъзолари манфаатига тегишли бўлмаган мақсадларга тақсимловчи ва маблағ йўналтирувчи юридик шахслар киради.

Нотижорат ташкилотлар тижорат фаолиятидан даромад (фойда) олсалар, умумий тартибда солиққа тортилади. (Вақтинча улар 2 йилга озод этилади.)

7) йўловчилар ташиш билан боғлиқ бўлган хизматлар билан шуғулланувчи шаҳар йўловчи транспорти;

8) тарих ва маданият ёдгорликларини таъмирлаш ва тиклашдан олган даромад (фойда);

9) умумий фойдаланишдаги автомобиль йўллари сақлаш, таъмирлаш ва қуришдан олган даромадлар;

10) ўз ходимлари учун «Уйжойжамфармабанк» билан шартномага асосан уй-жой сотиб олишга йўналтирилган даромад (фойда);

11) хорижий сармоялар билан тузилган ишлаб чиқариш корхоналарининг даромадида, чет эл қатнашчисининг ҳиссаси 50% ва ундан ошиқ бўлиб маблағни ишлаб чиқаришни кенгайтиришга йўналтирилса;

12) Ҳисобот йили натижасига биноан корхоналарнинг экспорт товарлар (ишлар, хизматлар) ини ўсиб боровчи қисмидан олган даромади даромадга солиқ тўлашдан озод этилади. Агар ўтган йили экспорт бўлмаган бўлса, ҳисобот йилида корхона имтиёз олиш ҳуқуқига эга бўлмайди.

5. ДАРОМАД (ФОЙДА) ГА СОЛИҚДАН ВАҚТИНЧАЛИК ОЗОД ЭТИЛАДИГАН ЮРИДИК ШАХСЛАР

Қуйидаги юридик шахслар солиқдан вақтинчалик озод этиладилар:

1) рўйхатдан ўтган пайтдан эътиборан 2 йил муддатга янги ташкил этилган фермер хўжаликлари ва хусусий корхоналар қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва қайта ишлаш, халқ истеъмол товарлари ишлаб чиқариш ва қурилиш материаллари ишлаб чиқаришдан олган даромадлари (фойдаси) бўйича;

2) рўйхатдан ўтган пайтдан бошлаб 3 йилдан ортиқ бўлмаган муддатга Самарқанд, Бухоро, Хива ва Тошкент шаҳарларида туристик фаолият билан шуғулланувчи янги тузилган корхоналар пайдо бўлган вақтдан биринчи фойда олгунга қадар бу корхоналар фойда олган даврнинг биринчи йили 50%, иккинчи йили 75%, учинчи йилдан бошлаб 100% солиқ тўлайдилар;

3) экспортга мўлжалланган ва импорт ўрнини босадиган маҳсулотлар ишлаб чиқарувчи чет эл инвестицияси билан тузилган янги ишлаб чиқариш корхоналари:

а) агар ишлаб чиқариш ҳажмида 25% маҳсулотни болалар товарлари ташкил этса, 5 йилга солиқдан озод этилади. Кейинги йилларда солиқ икки марта камайтирилган тарзда олинади;

б) ишлаб чиқариш бошлангандан эътиборан корхонанинг Устав фондида чет эл капитали салмоғи 50% ни ташкил қилса, 2 йилга солиқдан озод этилади;

4) посёлка, қишлоқ ва овул ҳудудларида янги тузилган қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ва халқ истеъмол товарлари ишлаб чиқаришга мўлжалланган корхоналар 3 йил муддатга солиқдан озод этилади.

Кейинги йиллар солиқ ставкаси ҳаракатдаги ставкадан икки марта камайтирилади;

5) янги тузилган юридик шахслар (савдо, воситачилик, таъминлов ва тайёрлов ташкилотларидан ташқари) рўйхатдан ўтган кундан эътиборан биринчи йили 25%, иккинчи йили 50% белгиланган ставкадан солиқ тўлайдилар. Кейинги йиллар белгиланган ставкада тўлиқ тўлайдилар;

б) қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи ва қайта ишловчи, халқ истеъмол товарлари ва қурилиш материаллари ишлаб чиқувчи, қишлоқ хўжалигига тиббий асбоб-ускуналар, машина ва техника воситалари, енгил ва озиқ-овқат саноати, тайёрлов, чиқиндиларни қайта ишлаш корхоналари, Устав фондида чет эл капиталининг салмоғи 30% дан ортиқ бўлса, корхоналар солиқдан рўйхатдан ўтгандан бошлаб 2 йилга озод бўладилар;

7) Ўзбекистон Республикасининг инвестицион дастурига киритилган капитал қўйилмалари бўлган чет эл инвестицияси билан тузилган ишлаб чиқариш корхоналари рўйхатдан ўтган кундан эътиборан 7 йил муддатга солиқдан озод этилади.

Куйидагилар олган даромадлари (фойдалари) юзасидан вақтинчалик озод этиладилар:

а) патент эгаси (лицензиар) саноат мулки объектларидан ўз ишлаб чиқаришида фойдаланишдан амал қилиш муддати доирасида фойдалана бошлаган санадан эътиборан озод этилади:

— ихтиролар ва селекция ютуғидан патент бўйича — беш йил давомида;

— ихтиролардан дастлабки патент — уч йил давомида;

— селекция ютуғидан гувоҳнома бўйича — уч йил давомида;

— саноат намунасида патент бўйича — уч йил давомида;

— саноат намунасидан дастлабки патент бўйича — икки йил давомида;

б) лицензиат (лицензия шартномасидан фойдаланиш ҳуқуқини олган шахс) саноат мулки объектларидан фойдаланишдан олган даромади юзасидан фойдалана бошлаган санадан эътиборан:

— ихтиролар ва селекция ютуғидан патент бўйича — 5 йил давомида;

— ихтиролар дастлабки патент бўйича — 3 йил давомида;

— селекция ютуғидан гувоҳнома бўйича — 3 йил давомида;

— саноат намунасидан патент бўйича — 3 йил давомида;

— саноат намунасидан дастлабки патент бўйича — 2 йил давомида;

— фойдали моделдан гувоҳнома бўйича — 2 йил давомида;

— товар белгиси ва хизмат белгисидан — 1 йил давомида (лицензиар маҳсулотни ишлаб чиқарганда) солиқ тўлашдан озод бўладилар.

6. ЮРИДИК ШАХСЛАРНИНГ СОЛИҚҚА ТОРТИЛАДИГАН ДАРОМАДИ (ФОЙДАСИ)НИНГ КАМАЙТИРИЛИШИ (Солиқ ҳисобида кўрсатиладиган имтиёз)

Юридик шахсларнинг солиққа тортиладиган даромадининг камайтирилиши солиқ ҳисоби шаклида имтиёзлар деб аталиб, махсус ҳисоблар билан иловада берилади. Юридик шахсларнинг солиқ солинадиган даромади (фойдаси) қуйидаги суммаларга камайтирилади:

1. Экология, саломатлик ва хайрия жамғармалари, маданият, халқ таълими, соғлиқни сақлаш, ижтимоий таъминот, жисмоний тарбия ва спорт муассасаларига бадаллар суммасига, бироқ солиқ солинадиган даромаднинг (фойданинг) бир фоиздан кўп бўлмаган миқдорида камайтирилади.

2. Инвестицияларга (асосий ишлаб чиқаришни ривожлантириш, кенгайтириш ва қайта таъмирлаш), шунингдек, инвестициялар учун олинган кредитларни узишга йўналтирилган харажатлар суммасига, ҳисобланган эскиришдан (амортизация) тўлиқ фойдаланиш шarti билан, бироқ солиқ солинадиган даромаднинг 50% дан кўп бўлмаган миқдорида камайтирилади.

Бу ерда инвестиция дейилганда, янги қурилиш шаклидаги капитал қурилиш, шунингдек, қайта таъмирлаш, кенгайтириш ва техникавий қайта қуролланиш назарда тутилади;

— ишлаб чиқариш мақсадлари учун иморатлар, иншоотлар, асбоб-ускуналар, транспорт воситалари ва бошқа объектлар (уларнинг бир қисмини) сотиб олишга сарфланган ўз сарфиётлари тушунилади.

3. Диний ва жамоат бирлашмаларининг (касаба уюшмалари, сиёсий партиялар ва ҳаракатлардан ташқари) хайрия фондларининг мулкида бўлган корхоналар даромадидан (фойдасидан) шу бирлашмалар ва жамғармаларнинг Уставда белгиланган фаолиятни амалга ошириш учун йўналтириладиган ажратмалар суммасига бериладиган имтиёз улар амалга оширадиган нотижорат фаолиятигагина жорий этилиши белгиланган (Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони, 1999 йил, 26 июль).

4. Табиатни муҳофаза қилиш тадбирларини ўтказишга кетган харажатларнинг 30% суммасига: бу имтиёз ўз ишлаб чиқаришига экологик таъсирни яхшилашга қаратилган табиатни муҳофаза қилиш тадбирларини амалга оширган корхоналарга тегишлидир. Буюртма билан ишлаб, табиатни муҳофаза қилишдан даромад олувчи корхоналарга бу имтиёз берилмайди.

5. Футболни ривожлантиришга кўмаклашиш, футбол клублари ва мактабларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлашга сарфланадиган маблағлар суммасига, бироқ солиқ солинадиган даромаднинг (фойданинг) 5% гача миқдорда белгиланади.

6. “Умид” жамғармаси дастури бўйича молиялаштиришга йўналтирилган маблағлар.

7. Чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналарнинг даромадлари бўйича солиқ солинадиган база заҳира жамғармасига устав фондининг 25% ига етгунига қадар даромаднинг (фойданинг) 20% гача миқдорда заҳира жамғармасига ўтказиладиган ажратмалар суммаси ҳисобига камайтирилади.

8. Юридик шахсларда умум ишловчилар сонидан 3% дан кўпроқ ногиронлар бўлса, даромадга солиқ суммаси белгиланган меъёрдан ортиқча меҳнатга жалб қилинган ҳар бир фоиз ногиронлар учун 1% солиқ суммаси камайтирилади.

Масалан:

Ногиронлар меҳнатида фойдаланувчи корхоналарнинг даромадига (фойдага) солиқ ҳисоби

Ходимларнинг умумий сони	25 киши
Шу жумладан ногиронлар	7 киши
Ногиронларнинг умум ходимлар сонидagi фоизи	28 фоиз
Ногиронларни меҳнатга жалб қилишнинг белгиланган меъёри	3 фоиз
Белгиланган меъёрдан ортиғи (28-3%)	25 фоиз
Ҳисобланган солиқ суммаси	100 м.сўм
Имтиёз ҳисобга олинган солиқ суммаси $100 \cdot 25 : 100$	75 м.сўм

Демак, корхона меъёрдан 25% ортиқча ногиронларни ишга жойлаштирганлиги учун 25 минг сўм солиқдан имтиёз олиб, 100 минг сўм ўрнига бюджетга 75 минг сўм солиқ тўлайди, яъни 25% солиқдан имтиёз олинади.

7. СОЛИҚ ҲИСОБИНИ ТУЗИШ ВА ТАҚДИМ ЭТИШ ТАРГИБИ ҲАМДА ТўЛАШ МУДДАТЛАРИ

Юридик шахсларнинг даромадга (фойдага) солиғи ҳисоби чорак, ярим йиллик, тўққиз ойлик ва йиллик даврларга йил бошидан ўсиб борувчи миқдор билан тузилади.

Бюджетга тўланиши лозим бўлган солиқ суммаси солиқ тўловчилар томонидан бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботлари асосида мустақил аниқланади. Бунда улар солиқ қонунчилиги, шу жумладан, Адлия вазирлиги томонидан 1997 йил 29 декабрда тасдиқланган 382 сон йўриқнома асосида ҳисоблаб чиқилади.

Солиқ ҳисоби ўтган даврлар (чорак, 6 ой, 9 ой, йил) учун тузилади. Бироқ бўнак (аванс) тўловларни бу солиқдан аниқлаш учун эса солиқ тўловчилар чорак бошидаги ойнинг 5-санасига қадар ўзлари жойлашган туман солиқ идораларига тегишли чоракда кутилаётган даромадлар ва солиқ ставкасидан келиб чиқиб, жорий тўловлар (аванс) суммасини белгиловчи далолатнома топширадилар. У қуйидаги шаклда бўлади.

2000 йил 2-чораги учун кутилаётган даромад (фойда)дан бюджетга жорий тўловлари тўғрисида далолатнома

	А корхона	
	Кўрсаткичлар номи	Минг сўм
1.	Кутилаётган даромад (фойда) 2 чоракка	480
2.	Солиқ ставкаси	31
3.	Бюджетга тўлаши лозим бўлган даромадга (фойдага) солиқ суммаси	148,8

Корхона ойнинг ҳар бир 15 кунлик муддатида 24,8 м. сўмдан аванс тўловини тўлаб бориши зарур бўлади.

Жорий тўловларни юридик шахслар ҳар ойнинг 10 ва 25 саналаригача даромадга (фойдага) солиқнинг чораклик суммасидан олтидан бир қисми тариқасида бюджетга тўлаб боришлари шарт. Акс ҳолда, молиявий жазо (пеня) тўлашга тўғри келади. Солиқ тўловчилар бюджетга тўловлар суммасини камайтирган тақдирда солиқ хизмати идоралари томонидан қўшимча аниқликлар киритишга тўғри келади.

Ҳисобот даврида маҳсулот сотишдан олган даромадлари 200 каррали минимал иш ҳақидан (2000 йил 2-чорақ учун 350 м. сўм) кам бўлган корхоналар ҳар чорақда бир марта тўлов тўлайдилар ва ўсиб борувчи сумма бўлганлиги учун аввалги даврлардаги тўлаган солиқ суммалари ҳисобга олиб борилади. Бу ерда жорий тўловларсиз ҳақиқий олинган даромад солиғи тўланади.

Солиқ тўловчилар биринчи чорақ, ярим йил ва йил ўтиши билан йил бошидан ҳисобланган якунга кўра солиқни ҳақиқий олинган даромаддан келиб чиққан ҳолда даромадга солиқни ўзлари мустақил ҳисоблаб чиқадилар. Бунда имтиёзлар ва солиқ ставкасидан келиб чиқадилар. Йил мобайнида тўлаган солиқлари ҳисобот йилида ҳисобланган солиқ суммасидан ҳисобга олинади. Солиқ ҳисобини тузиш мисолига қаранг.

Ҳақиқий олинган даромад (фойда)га қараб ҳисобланган солиқ суммаси (фарқи) бюджетга чорақлик ва йиллик молия ҳисоботи топшириш мўлжаллангандан бошлаб 5 кун ичида тўланади.

Даромадга (фойдага) солиқ бўйича 2000 йил 1-чорақ учун солиқ ҳисоби

Кўрсаткичлар	қаторлар №	Сумма м.с.
Фойдага солиқ тўлангунгача бўлган, молиявий якун (2-шакл. "Молиявий якунлар тўғрисидаги ҳисобот"нинг 170-сағри)	010	200
"Харажатлар таркиби тўғрисидаги" Низом бўйича солиққа тортиладиган базага қўшиладиган харажатлар (илова №1)	020	20
Ҳисобот даврида солиққа тортиладиган базадан камайтирилмайдиган сарфлар (илова №2)	030	—
Солиққа тортиладиган базадан камайтириладиган илгари қилинган харажатлар (махсус балансдан ташқари 010 счётдан қилинган ҳисоб)	040	—
Солиққа тортиладиган базага киритиладиган сарфиётлар (030 қатор — 040 қатор)	050	—
Акциялар ва бошқа қимматли қоғозлардан дивидендлар (фоизлар)	060	10
Солиққа тортиладиган даромад (фойда) (қаторлар 010+020+050 — 60)	070	210
Солиқдан имтиёз ҳисоби бўйича	080	20

Имгиёз ҳисобга олинган даромад(фойда) (070—080)	090	190
Белгиланган солиқ ставкаси	100	31
Корректировка қилинган солиқ ставкаси	110	31
Бюджетга тўланиши лозим бўлган солиқ суммаси (қатор 090*110:100%)	120	58.9
Ҳисобот даврида ҳисобланган бунақ (аванс) тулови суммаси	130	60
Қўшимча ҳисобланади	140	
Камайтирилди	150	1,1

Корхона раҳбари
Бош ҳисобчи
Қабул қилдим

Даромад (фойда) га солиқ бўйича солиқ ҳисобининг ҳолатлари (вариантлари).

Масала шартлари.

“А” корхона ишлаб чиқарган товарлари ичида болалар ассортименти 20% дан кам ҳиссани ташкил этади. “Б” корхона эса хорижий инвестиция билан тузилган ишлаб чиқариш корхонаси бўлиб, Устав фондида хорижий капитал ҳиссаси 50% дан ортиқни (Устав фонди 1200 минг АҚШ доллари) ташкил этади. Ҳамма корхоналари шартли равишда ҳисобот йилида солиққа тортилгунча олган фойдаси 5600 минг сўм, солиққа тортиладиган базага қўшиладиган харажатлар (1-илова) —700 минг сўм, имтиёз берилган (солиқ ҳисобига киритиладиган илова) — 200 минг сўм.

Бўнақ ҳисобланган сумма 900 минг сўм деб қараймиз. Солиқ ҳисоби қуйидагича тузилади.

Корхонанинг 2000 йил учун даромадга солиқ ҳисоби:

	Кўрсаткич	қатор №	"А" кор.	"Б" кор.
1.	Фойдага солиқ тўлагунча олган фойда (М.Х-170 сатр)	010	5600	5600
2.	Солиққа тортиладиган базага қўйиладиган харажатлар (Низомнинг 1- иловасига биноан)	020	700	700
3.	Солиққа тортиладиган даромад	070	6300	6300
4.	Солиққа тортиладиган базанинг камайтирилиши (махсус ҳисоб асосида)	080	200	200

5.	Имтиёзни ҳисобга олган солиққа тортиладиган даромад	090	6100	6100
6.	Белгиланган солиқ ставкаси	100	33	33
7.	Солиқнинг ўзгартирилган ставкаси	110	25	16
8.	Бюджетга тўланиши лозим бўлган солиқ, сўм	120	1525	976
9.	Ҳисобот даврида бюджетга ҳисобланган бунақ суммалар	130	900	900
10.	Қўшимча бюджетга ҳисобланади	140	625	76
11.	Ҳисобланган сумма камайтирилди	150	—	—

Ошиқча тўланган солиқ суммаси келгуси тўловларга ўтказилади ёки солиқ тўловчига бошқа солиқлар ва йиғимлардан қарзи бўлмаса, ундан ёзма ариза олган кундан бошлаб бир ой ичида корхонага қайтарилади.

Бюджетга солиқларни ўз вақтида тушириш мақсадида корхоналар солиқни тўлов муддати келгунга қадар тегишли банк муассасаларига тўлов топшириғини топшириб қўйишлари лозим. Кўрсатилган тўлов топшириқлари банк муассасалари томонидан ижарага тўловчининг счётида маблағ бор ёки йўқлигидан қатъи назар қабул қилинади.

Даромадга (фойдага) солиқни ўз манбаида ушлаб қолиш ҳоллари ҳам мавжуд. Қуйидаги даромадларни тўловчи юридик шахслар солиқларни манбаида ушлайдилар:

— Юридик шахсларга дивиденд ва фоиз тўловчилар.

— Доимий муассасаси бўлмаган юридик шахс — норезидентларга тўловлар тўловчилар.

Даромадга (фойдага) солиқни ушлаш ва бюджетга ўтказиш жавобгарлиги даромадларни тўлашни амалга оширувчи юридик шахслар зиммасига тушади. Даромадни тўловчи юридик шахс солиқ суммасини ушламаган тақдирда бюджетга ушланмаган солиқ суммаси ва у билан боғлиқ бўлган жарима ва пеняни ҳам тўлайди.

Дивиденд ва фоиз тўловчи юридик шахслар қуйидаги шаклда солиқ ҳисобини топширадилар ва тўлов амалга оширилган ойдан кейинги ойнинг 5 кuni ичида солиқ суммасини бюджетга ўтказди.

**Дивиденд ва фоизларга солиқ ҳисоби.
2000 йил январь ойи учун**

Кўрсаткичлар	тўловчи маълумоти	солиқ инспектори масъулияти
Ҳисобланган дивидендлар ва фоизлар	1500	1500
Солиқ ставкаси	15	15
Бюджетга тўлаши лозим бўлган солиқ суммаси — жами	225	225

*Корхона раҳбари
Бош ҳисобчи*

Қабул қилдим...

Даромадларни манбаида тўловчи юридик шахслар молия йили тугаши билан 30 кун ичида давлат солиқ хизмати идораларига ҳамда даромад олган юридик шахсларга уларнинг талаблари бўйича далолатнома топширадилар. Унда шу шахсларнинг рўйхати, тартиб сонлари, номлари, умумий олинган даромад ва жами тўланган солиқ суммаси ҳисобот йил учун кўрсатилган бўлади.

Солиқ ҳисобланганда 68-счёт кредитланади, субсчёт “Даромадга (фойдага) солиқ” 81-счёт билан муносабатда бўлади (дебетланади), “Ҳисобланган ва тўланган даромадга (фойдага) солиқ” солиқ ўтказилганда 68-счёт дебетланади, 51-счёт — “ҳисоб счёти” кредитланади.

Корхонани тугатиш тўғрисида қарор қабул қилинганда солиқ идораси ёзма билдириш ёзиб, ҳисобот ва солиқ ҳисобини тезроқ ва қачон топшириш тўғрисида талаб қилиши мумкин.

Ликвидацион комиссия корхонанинг тугатилиши тўғрисида 15 кун ичида солиқ идорасига ёзма хабар беради. Тугатиш тўғрисида қарор қабул қилингандан 15 кун ўтиши билан солиқ тўловчи солиқ идораларига ҳисобот ва солиқ ҳисобини топширишлари шарт, улар қонунда белгиланган шаклда берилади.

8. ИККИ ЁҚЛАМА СОЛИҚ ТЎЛАШНИ ТУГАТИШ

Юридик шахсларнинг чет элда олган даромади (фойдаси) суммаси уларнинг Ўзбекистон Республикасида солиққа тортиладиган ҳамма даромадлари (фойдаси) суммасига қўшилади ва солиқ миқдорини аниқлашда эътиборга олинади.

Ўзбекистон Республикасидан ташқарида олинган даромадлар, харажатлар, шу жумладан, Ўзбекистондан ташқарида тўланган солиқларни чиқармасдан корхонанинг ҳисобхона балансига тўлиқ миқдорда қўшилади.

Корхонанинг солиққа тортиладиган даромадини аниқлашда Ўзбекистон Республикасидан ташқарида қилинган харажатлари Ўзбекистон қонунчилигида белгиланган тартиб ва миқдорда чегириб ташланади.

Халқаро битимларда бошқача қилиб белгиланмаган бўлса, Ўзбекистон Республикасидан ташқарида олган даромадидан тўланган корхона солиғи Ўзбекистонда даромадга солиқ тўлаётганда чегириб ташланади. Бунда чегириладиган солиқ суммаси чет элда олинган даромаддан тўланиши лозим бўлган солиқ суммасидан ортиқ бўлмаслиги лозим.

Бюджетга тўлаши лозим бўлган солиқ суммасидан чет элда тўланадиган солиқ суммасини чегиришнинг асосий вазифасини чет эл давлатининг солиқ идораси тасдиқлаган хабарнома ёки бошқа чет элда солиқ тўлаганлиги тўғрисидаги ҳужжат ўтайди.

Икки томонлама солиқ тўлашни тугатишга куйидаги мисолларни келтирамиз.

Ўзбекистонда тузилган қўшма корхонада чет эл сармоясининг салмоғи 30% дан ортиқ бўлиб, ўзининг доимий ваколатхонаси орқали Францияда тижорат фаолияти олиб боради.

Ҳисобот йилида қўшма корхона Ўзбекистондаги фаолиятдан 800 м.сўм ва Франциядаги фаолиятдан 100 м. сўм ялпи даромад олди (Марказий банк белгилаган курс бўйича).

Франция қонунчилиги бўйича Францияда фаол фаолият олиб борувчи чет эл юридик шахсларининг даромади миллий компаниялари сингари 15% ли корпорацион солиққа тортилади. Франция қонунчилиги бўйича солиққа тортиладиган даромад бу ерда 60 м. сўмни (100—40 м. сўм ишлаб чиқариш харажатлари) ташкил этади.

Францияда тўланган даромадга солиқ $60000 \cdot 15\% = 9000$ сўмни ташкил этади. Ўзбекистон қонунчилиги бўйича берилиши мумкин бўлган чегирма суммасининг чегараси аниқланади. Солиққа тортиладиган даромад 95 минг сўмни (100—5 минг сўм Ўзбекистон қонунчилиги бўйича Францияда қилинган харажат ҳисобга олинади).

Ўзбекистон қонунчилиги бўйича даромадга солиқ ставкаси бўйича $95000 \cdot 10\% = 9500$ сўм солиқ ҳисобланади. Шундай қилиб, чегирма чегараси 9500 сўм, Францияда тўланган солиқ суммаси 9000 сўм, қўшма корхонанинг ялпи даромади 900 минг сўм, солиққа тортиладиган даромади Ўзбекистон

қонунчилиги бўйича 400 минг сўм (900—500 қилинган харажатлар, шу жумладан, 5000 сўм Францияда қилинган харажат) бўлиб, солиқ 10% ставка билан 40 минг сўмни ташкил этади ($400 \cdot 10\%$). Францияда тўлаган 9000 сўм солиғи чегирилади (ҳисобга олинади). Қўшма корхонанинг даромадга солиғи суммаси 31 минг сўм (40—9) бюджетга ўтказилади.

Агар ўзаро боғлиқ бўлган юридик шахслар ўзларининг тижорат ва молия муносабатларида мустақил юридик шахслардагига нисбатан фарқ қиладиган баҳоларни қабул қилсалар, солиқ тўловчиларнинг даромади солиқ идоралари томонидан пайдо бўлган фарқ миқдорида тартибга солинади. Ўзаро боғлиқ бўлган юридик шахслар деб қуйидагилар тушунилади:

1) чет эл давлатларининг юридик шахслари ва Ўзбекистон Республикасида рўйхатдан ўтган уларнинг шўба корхоналари;

2) Ўзбекистон Республикасида рўйхатдан ўтган юридик шахслар ва республикадан ташқарида жойлашган уларнинг кичик корхоналари;

3) Ўзбекистон Республикасида рўйхатдан ўтган юридик шахслар ва чет эл юридик шахслари таъсисчиси бўлиб, шу юридик шахсларнинг ўзлари ҳисобланса, ўзаро боғлиқ бўлган юридик шахслар деб аталади.

Чет эл юридик шахслари Ўзбекистон Республикасининг ҳудудида Ўзбекистон қонунчилиги бўйича солиққа тортиладилар ва Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларида белгиланган хусусиятлар эътиборга олинади.

Қўшма корхоналар ёки чет эл юридик шахслари Ўзбекистон билан тузилган халқаро шартномалар бўйича солиқдан тўлиқ ва қисман озод бўлиши мумкин. Бунинг учун улар ўзларининг доимий турар жойлари билан Ўзбекистон ўртасида халқаро (давлатлараро) солиқ масалаларида шартнома мавжудлиги тўғрисида расмий ҳужжат тақдим этишлари керак. Бу ҳужжат солиқ идораларига солиқ тўлагунга қадар ва солиқ тўлангандан сўнг бир йил ичида тақдим этилиши шарт. Солиқ идоралари уларнинг аризаларини кўриб чиқиб, солиқни қайтариш тўғрисида маҳаллий молия идораларига топшириқ беради.

Қайтариш учун саволлар

1. Юридик шахслар даромадига солиқ нима?
2. Юридик шахслар даромади таркиби қандай ҳужжатда кўрсатилган?

3. Даромадга (фойдага) солиқни тўловчилар кимлар? Резидент ва норезидент нима?
4. Солиқ объекти ва солиққа тортиладиган даромадларга нималар киради?
5. Даромадга (фойдага) солиқ ставкалари қандай бўлади?
6. Даромадга солиқдан тўлиқ озод этиладиганларга қандай юридик шахслар киради?
7. Қандай юридик шахслар даромадга солиқдан вақтинчалик озод этилади?
8. Юридик шахсларнинг қандай харажатлари солиққа тортиладиган даромаддан камайтирилади?
9. Солиқ ҳисобини тузиш ва солиқни тўлаш тартиби қандай?
10. Икки ёқлама солиқ тўлаш қандай тугатилади?

2-БОБ. ҚЎШИЛГАН ҚИЙМАТ СОЛИҒИ

1. ҚЎШИЛГАН ҚИЙМАТ СОЛИҒИ ТУШУНЧАСИ ВА ЕВРОПА АМАЛИЁТИДА УНИ ҲИСОБЛАШ УСУЛЛАРИ

Қўшилган қиймат солиғи (ҚҚС) ишлаб чиқариш, товарлар (ишлар, хизматлар) сотиш ва Ўзбекистон ҳудудига товарлар (ишлар, хизматлар) импорт қилиш жараёнида қўшилган қийматнинг бир қисмини бюджетга ажратиш (СК 65-м.) ни билдиради. Аммо бу умумий ҳолдир. Амалиётда бизда шундай ҳоллар бўладики, ҚҚС қўшилган қийматдан эмас, балки бутун қийматдан (оборотдан) олинади. Масалан, ҚҚСни тўламайдиган бўлсалар: қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчилари ер солиғи тўлашга ўтган, савдо ташкилотлари, ягона солиқ тўловчи кичик корхоналар. Бундай ҳолларда ҚҚС оборот солиғининг ўзи бўлиб қолади. У республика солиғи бўлиб, республика бюджетига тушади. ҚҚС да юридик шахслар бир вақтнинг ўзида — ўзлари товар (ишлар, хизматлар) сотганда — солиқ йиғувчи, товарлар (ишлар, хизматлар) сотиб олганда солиқни маҳсулот етказувчига тўловчи ва ниҳоят бюджетга солиқ тўловчи бўлади.

Моҳияти жиҳатидан ҚҚС эгри солиқ бўлганлиги учун корхонанинг молиявий якунига (фойдасига) нисбатан бета-раф (нейтрал) бўлади. Бу умумий қоида. Аммо солиққа тортиш амалиётида шундай ҳоллар учрайдики, ҚҚС тўғридан-тўғри корхонанинг таннархига (фойдасига) таъсир қилади. Масалан, корхона ўзи ишлаб чиқарган товарлари (ишлар, хизматлар) бўйича солиқ тўлашдан озод этилган бўлса, маҳсулот етказувчига тўлаган ҚҚС суммаси тўлиқ ишлаб чиқа-

риш харажатларига киритилади. Демак, ҚҚС суммасига фойда камаяди. Европа амалиётида ҚҚСни ҳисоблашнинг учта услуби мавжуддир:

Чегириниш усули. Бу усулда сотилган товарлар қийматидан сотиб олинган товарлар ёки хизматлар қийматини чегириниш ташлаб, солиқ объекти аниқланади. Шу объектга солиқ ставкасини қўллаб, солиқ суммаси топилади. Мисол: сотилган товарлар қиймати 500 минг сўм.

Сотиб олинган товарлар қиймати	200 минг сўм
Қўшилган қиймат	300 минг сўм
20%ли ҚҚС бюджетга ўтказилади	60 минг сўм

Ҳисобга олиш усули (ёки счёт-фактура усули). Корхоналар бюджетга тўланиши лозим бўлган солиқни сотилган товарлар бўйича олинган солиқ суммасидан счёт-фактура бўйича маҳсулот етказувчига тўланган ҚҚС фарқи суммасида аниқлайдилар. Масалан:

Сотилган товарлар қиймати 500 минг сўм.

Сотилган товарлардан ҳисобланган ҚҚС суммаси 20% ли ставкада 100 минг сўм.

Сотиб олинган товарлар қиймати 200 минг сўм.

Сотиб олинган товарлар бўйича 20% ли ставкада тўланган ҚҚС суммаси 40 минг сўм.

Бюджетга тўланиши лозим бўлган ҚҚС суммаси 60 минг сўм.

Европа мамлакатлари ва баъзи бошқа мамлакатлар шу усулни қўллайдилар. Бизнинг республикамизда ҳам шу усулда ҚҚС ҳисобланади.

Қўшиш усули. Бу усулда бюджетга тўланиши лозим бўлган ҚҚС суммасини аниқлаш учун қўшилган қиймат таркибига кирувчи харажатларни қўшиб чиқиб, ундан солиқ ҳисоблайди. Масалан:

Иш ҳақи	200 минг сўм.
Ижара ҳақи	50 минг сўм.
Амортизация	10 минг сўм.
Фоизлар	15 минг сўм.
Фойда	25 минг сўм.

Жами 300 м сўм. ҚҚС суммаси 20% ли ставкада 60 минг сўмни ташкил этади.

2. ҚҚС НИ ТЎЛОВЧИЛАР ВА СОЛИҚ ОБЪЕКТИ

ҚҚС тўловчилари (СК 66-модда) — Ўзбекистон Республикаси ҳудудида тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи юридик шахслар, товарлар импорти бўйича юридик ва жисмоний шахслар ҳисобланади.

Бу қоида ялпи даромадидан солиқ тўловчи савдо ташкилотлари, ягона солиқ тўловчи кичик корхоналар, ягона ер солиғи тўловчи қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчилари учун истиснодир. ҚҚС тўловчилари халқ хўжалиги соҳаларига қараб саноат, транспорт, қурилиш, коммунал хўжалиги, алоқа ва бошқалар бўлиши мумкин. Фаолият турларига қараб ишлаб чиқариш, тайёрлов, воситачилик, биржа, банк хизматлари ва бошқа турларга бўлиш мумкин.

ҚҚС тўловчилари учун қуйидаги мезонлар:

- тадбиркорлик фаолияти;
- юридик шахс мақоми;
- мустақил бухгалтерия баланси ва банкда ҳисоб счёти бўлиши шарт.

ҚҚС объекти бўлиб товарлар (ишлар, хизматлар) сотиш ва импорт товарлар обороти ҳисобланади, ҚҚС дан озод бўлганлар ва маҳсулотлардан ўз ишлаб чиқариш мақсадлари учун фойдаланишдан ташқари, товарлар (ишлар, хизматлар) обороти деб маҳсулот, бажарилган ишлар, кўрсатилган хизматларни юклаш (ортиш) тушунилади. Уч хил сотиш тури мавжуд: товарлар, ишлар ва хизматлар. Товарлар сотишда солиқ объекти бўлиб ўзи ишлаб чиқарган, четдан сотиб олган ҳамма товарлар сотиш обороти деб тушунилади. Солиққа тортиш мақсадида исътемом қилиш учун белгиланишига ва қийматга эга бўлган ҳамма нарса (товар, маҳсулот, кўчмас мулк, иморатлар ва иншоотлар қўшилиб, электроэнергия ва иссиқлик энергияси, газ, сув ва бошқалар) солиқ объект ҳисобланади. Иш кучини сотишда солиқ объекти бўлиб бажарилган қурилиш-монтаж, таъмирлаш, илмий-текшириш, тажриба-конструкторлик, технологик, лойиҳа-қидирув, таъмирлаш ва бошқа ишлар қиймати ҳисобланади. Хизмат кучини сотишда солиқ объекти бўлиб хизматлар қиймати ҳисобланади:

- йўловчи ва юк транспорти хизмати қиймати, шу жумладан, газ, нефтни йўналтириш (ташиш), электр, иссиқлик энергияси узатиш, товарларни ортиш, тушириш, қайта ортиш ва сақлаш хизматлари киради.

- мулкларни ва кўчмас мулкларни ижарага бериш хизмати қиймати, шу жумладан, лизинг хизмати киради;

- воситачилик хизмати;
- алоқа, маиший, уй-жой коммунал хизмати;
- реклама хизмати;
- маълумотларни саралаш ва информацион таъминлаш хизмати;
- бошқа хизматлар.

Булардан ташқари солиққа тортиладиган оборотларга қуйидагилар киради:

- корхонанинг ишбилармонлик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган ўз истеъмоли учун корхона ичидаги товарлар ва хизматлар сотиш обороти, шу жумладан, ўз ходимларига;

- бошқа корхоналарга ёки жисмоний шахсларга, шу жумладан, ўз ходимларига бекорга ёки қисман тўлаш шарти билан бериладиган оборотлар;

- буюмларни гаровга сотиш обороти ўз ичига гаровчига гаровда таъминлашни бажармагандаги оборотлар.

3. СОЛИҚҚА ТОРТИЛАДИГАН ОБОРОТНИ АНИҚЛАШ

Солиққа тортиладиган товарлар (ишлар, хизматлар) суммаси ҚҚСни қўшмасдан товарлар (ишлар, хизматлар) га қўлланиладиган баҳоси ва таърифи қиймати билан аниқланади. Аммо, акцизга тортилган товарлар бўйича солиққа тортиладиган оборотни аниқлашда унга акциз суммаси ҳам қўшилади.

Товарлар(ишлар, хизматлар) қўлдан қўлга бепул берилганда солиққа тортиладиган оборот суммаси корхонада қарор топган баҳо ва тариф (ҚҚСсиз) даражасида аниқланади, бироқ товарларни ишлаб чиқариш (сотиб олиш) харажати-дан кам бўлмаган миқдорда, асосий воситалар бўйича — сотиш баҳоси билан уларнинг қолдиқ қиймати ўртасидаги фарқ миқдорида аниқланади. Товарлар (ишлар, хизматлар) текинга берилаётганда ҚҚС тўловчиси бўлиб уларни бериб юбораётган корхоналари ҳисобланади. Асосий воситалар корхоналар тизимининг ичида текинга берилса, яъни юқори ташкилотнинг буйруғи билан тақсимланса, солиққа тортиладиган оборотга қўшилмайди.

Маҳсулот (иш, хизматлар)ни ҳақиқий таннарх баҳосидан паст сотувчи корхоналарда солиққа тортиш мақсадида маҳсулот сотилаётганда қарор топган баҳо қабул қилинади, лекин шу товарлар (ишлар, хизматлар) нинг ишлаб чиқариш (сотиб олиш) ҳақиқий харажатидан кам бўлмаслиги шарт.

Товарлар натурал ҳақ тарзида берилганда ёки касса орқали ўз ходимларига таннарх баҳосидан паст қилиб сотил-

ганда солиққа тортиладиган оборот товарлар (ишлар, хизматлар) ни ишлаб чиқаришнинг ҳақиқий харажатидан кам бўлмаган миқдорда белгиланади. Ўзи ишлаб чиққан товарлар корхона ичида тадбиркорлик фаолияти билан боғлиқ бўлмаган мақсадлар учун фойдаланилса солиққа тортиладиган оборотни аниқлашда уларнинг ҳақиқий таннархи олинади.

Хом ашё ва материаллар эгасининг товарини ишлаб берганда солиққа тортиладиган оборот бўлиб, уларнинг қайта ишлов қиймати (харажатлар ва фойда қўшилиб, акциз ости товарлар бўлса акцизга тортилган суммаси ҳам қўшилиб) ҳисобланади. Узоқ ишлаб чиқариш циклига эга бўлган корхоналар учун (қурилиш, қурилиш-монтаж, таъмирлаш-қурилиш, лойиҳа-қидирув ва илмий-текшириш) солиққа тортиладиган оборот бўлиб ҳисоблашиш ҳужжатларида тўлаш учун кўрсатилган ва бажарилган ҳамда буюртмачилар томонидан тасдиқланган қиймат ҳисобланади. Бу ерда ишларни бажариш жараёнида баҳоларнинг, транспорт ва бошқа хизматлар тарифининг ошиши ёки камайиши ҳисобга олиб тузилган шартнома баҳосидан келиб чиқилади.

Ўз кучи билан ўз мақсади учун бажарилган қурилиш-монтаж ишлари солиққа тортилмайди.

Моддий ресурслар, ёқилғи, иш бўйича тўланган ҚҚС суммаси қурилиш объектига киритилади.

Товарлар олди ва сотдиси билан шуғулланувчи тайёрлов, таъмирлов-сотув ташкилотлари даромадларни баҳолар, устама ва қўшимча тарзида олувчилар учун солиққа тортиладиган оборот товар истеъмолчиларга сотилган товарлар қиймати асосида улар ўртасида қўлланилган баҳолар билан аниқланади, ҚҚС суммаси қўшилмайди. Банклар учун солиққа тортиладиган оборот бўлиб хизматлар қиймати ҳисобланади. Лизинг хизмати бўйича солиққа тортиладиган оборот миқдори лизинг ставкаси (лизинг берувчининг даромад миқдори)га қараб аниқланади.

Солиққа тортилмайдиган оборот ҳам мавжуд. Бундай оборотга қуйидагилар киради:

1. Корхонанинг бир шохобчаларидан иккинчи шохобчаларига саноат ишлаб чиқариш мақсадлари учун ярим фабрика бажарилган ишлар ва хизматлар обороти сотилганда (завод ичи обороти).

Бу шохобчалар ҳисоб счётига эга бўлмайди ва бош корхонанинг балансида туради.

2. Кооператив, хўжалик жамиятлари ва ўртоқликлари, корхонанинг бошқа таъсисчилари ўртасида корхонанинг ту-

гатилиши муносабати билан улар ўртасидаги мулклар тақсимлангандаги оборотлар. Бу ҳолат тугатилаётган корхонанинг мулки бошқа шахсларга сотилганда тааллуқли бўлмайди.

Ҳисоблашиш ҳужжатлари тўлангандан сўнг товарлар қайтарилса, бир йил ичида сўров талаби муддатига рияз қилинган бўлса, ҚҚС суммасига ўзгартиришлар киритилади.

4. СОЛИҚ СТАВКАЛАРИ ВА УЛАРНИ ҚўЛЛАШ ТАРТИБИ

2000 йилдан ҚҚСдан солиқ ставкаси Солиқ Кодексида кўрсатилган 20% дир.

2000 йил 1 январдан бошлаб Ўзбекистон ҳудудига бюджет ташкилотларининг буюртмаси ва маблағи ҳисобига келтириладиган асбоб-ускуналар, товарлар (ишлар, хизматлар) ҚҚСдан озод этилади.

Белгиланган солиқ ставкасига қараб ҚҚС суммаси икки усулда аниқланади.

1. Ист. $ҚҚС = СО * Н : 100$ бу ерда : Ист. ҚҚС — истеъмолчилардан ундириладиган қўшилган қиймат солиғи, СО — солиққа тортиладиган оборот, Н — солиқ ставкаси. Бу тартиб деярли ҳамма маҳсулотлар (ишлар, хизматлар) оборотига қўлланилади.

2. Ўз ичига ҚҚС суммаси қўшилган баҳо ва тарифларда сотилган товарлар (ишлар, хизматлар) сотилганда солиқ қуйидаги шаклда аниқланади: Ист. $ҚҚС = ТҚҚҚС * Н : (Н + 100)$.

ТҚҚҚС — ҚҚСни ўз ичига олувчи товар қиймати. ҚҚС тўлашдан озод бўлган корхоналар ёки товарлар бўйича ҚҚСдан озод бўлган юридик шахслар эркин (шартномавий) баҳо ва тарифларга ҚҚС суммасини қўшмайдилар.

Шундай ҳолат ягона солиқ тўловчи кичик корхоналарга, ялпи даромад солиғи тўловчи савдо ташкилотларига ва ягона ер солиғи тўловчи қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларига ҳам тааллуқлидир.

Иккинчи гуруҳ ставка — нолли ставкадир. Нолли ставкада қуйидагилар солиққа тортилади:

1) мустақил ҳамдўстлик давлатларини ўз ичига олиб экспортга эркин алмаштириладиган валюталарда товарлар (ишлар, хизматлар) сотилса, агар ҳукуматлараро тузилган шартномаларда бошқача шартлар белгиланмаган бўлса;

2) қишлоқ хўжалиги корхоналарига ишлаб чиқариш, қишлоқ хўжалик мақсадларига минерал ўғитлар ва ёнилғи-мойлаш материаллари ортилса;

3) чет эл дипломатик ва унга тенглаштирилган ваколатхоналарнинг расмий фойдаланишига товарлар (ишлар, хиз-

матлар) сотилганда, шу ваколатхоналарнинг дипломатик ва маъмурий-техник ходимларининг шахсий истеъмоли учун, улар билан бирга яшовчи оила аъзоларини ҳам қўшиб (агар улар Ўзбекистон фуқароси бўлмаса), улар Ўзбекистонда доимо яшамаса, чет эл мамлакати ҳам шундай принципни қўлласа, нолли ставка жорий этилади.

Нолли ставкада солиққа тортиладиган корхоналар ҚҚСни "0" ставкада ҳисоблайди ва моддий ресурсларни сотиб олиб ишлаб чиқаришда фойдаланганда ҚҚС суммасини ҳисобга олади (зачёт).

Яъни бундай маҳсулот ишлаб чиқарувчилар ҚҚСни маҳсулот етказувчига ҳам, бюджетга ҳам тўламайдилар, чунки "0" ставкани қўллаган ҳолда сотадилар. Демак, нолли ставка дегани ҚҚСдан тамомила озод этилган демакдир. Ана шу ҳолат билан нолли ставка сотиб олган материалларини ишлаб чиқариш харажатларига қўшувчи ҚҚСдан имтиёз олувчи корхоналардан фарқ қилади.

5. ҚҚСДАН ИМТИЁЗЛАР. ҚҚС ТўЛАШДАН ИМТИЁЗЛАР ТУРИ ҚУЙИДАГИЛАРДИР

- 1) тўлиқ озод бўладиган юридик шахслар;
- 2) озод этиладиган товарлар;
- 3) озод этиладиган ишлар ва хизматлар.

Солиқ тўлашдан тўлиқ озод этиладиган юридик шахсларга:

1) қишлоқ хўжалик товар маҳсулоти ишлаб чиқарувчи ягона ер солиғи тўловчилар;

2) ягона солиқ тўловчи кичик корхоналар;

3) ялпи даромадга солиқ тўловчи савдо ташкилотлари;

4) "Нуроний" жамғармаси ва унинг бирлашмалари;

5) умумий ишловчи ходимлар сонидан камида 50% ини ногиронлар ташкил этувчи юридик шахслар. Бу имтиёз воситачилик, таъминлов-сотув ва тайёрлов ташкилотлари фаолиятига тааллуқли эмас. Солиқдан озод бўладиган товарлар ва маҳсулотларга қуйидагилар киради:

1) протез-ортопедия буюмлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган корхоналар маҳсулоти, ногиронлар учун инвентарлар ва уларга ортопедия — протез хизматлари кўрсатиш, даволаш муассасалари қошидаги даволаш-ишлаб чиқариш устахоналарининг маҳсулотлари;

2) қўриқлаш бўйича давлат ваколатчиси томонидан сотиладиган нодир металллар обороти;

3) нашриёт, газета ва журналларнинг, матбаа корхоналарининг асосий фаолияти маҳсулотлари ва хизматлари;

4) республикада ишлаб чиқилган қурилиш материаллари якка тартибдаги қурувчиларга сотилганда;

5) хусусийлаштирилган мулклар қиймати, табиий офат, қуроли тўқнашувлар, бахтсиз ҳодисалар рўй берганда ёрдам кўрсатиш тариқасида олиб келинган мулклар, гуманитар ёрдам кўрсатишга мўлжаллаб келтирилган товарлар;

6) болалар товарлари ассортименти ва аёллар гигиенаси маҳсулотлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган ишлаб чиқариш корхоналари 5 йилга солиқдан озод этилади. Шарти шу товарларни сотиш баҳоларини 1998 йил базали даражасидан 15% кам қилиб сотадилар.

Солиқдан озод этиладиган ишлар ва хизматларга қуйидагилар киради:

1) Суғурта воситачилари ва агентлари хизматчилари томонидан амалга ошириладиган операцияларни қўшиб, суғурталаш ва қайта суғурталаш операциялари хизмати;

2) ссуда олиш ва бериш;

3) пул омонатлари, жорий счётлар, тўловлар, ўтказмалар, чеклар ва бошқа қимматли қоғозлар операциялари;

4) нумизматик мақсадлардан ташқари қонуний тўлов воситаси бўлиши чет эл валютаси ва пул муомаласи операциялари;

пул операцияси деб пул маблағларига мулк ҳуқуқини ўтиши билан боғлиқ бўлган операциялар тушунилади;

5) тайёрлов ва сақлов операцияларидан ташқари қимматли қоғозлар муомаласи операциялари;

Бундай операцияларга қимматли қоғозларни олиш-сотиш ҳамда қимматбаҳо қоғозлар эгасининг ўзгариши билан боғлиқ бўлган Ўзбекистон Республикаси қонунчилигидаги ҳаракатлар киради.

6) давлат божи, йиғими олинадиган ваколатли идоралар томонидан қилинадиган ҳаракатлар;

7) мактабгача болалар муассасалари хизмати, касаллар ва қарияларга қараб туриш хизматлари;

8) кўмиш бюрolari ва мазорларнинг маросим хизматлари;

9) интеллектуал мулк ҳуқуқини олиш учун тўланган патент божи, рўйхатдан ўтказиш йиғими ва лицензион йиғимлар;

10) почта маркаларини сотиш, конвертлар сотиш;

11) пенсия ва нафақа тўлаш бўйича алоқа ташкилотлари хизматлари;

12) фан ва техника Давлат қўмитаси шартномаси бўйича бажариладиган илмий-текшириш ва инновация ишлари;

13) шаҳар йўловчи транспорти хизмати (такси, маршрутли таксидан ташқари) ҳамда йўловчиларни темир йўл ва умумий фойдаланишдаги автомобиль транспортининг шаҳар атрофи қатнови хизматлари;

14) уй-жой коммунал ва эксплуатацион хизматлар; бундай хизматларга водопровод-канализация, иссиқлик, газ, электро энергия хўжалиги, санитария-тозалик, лифт хўжалиги, умумий фойдаланиш учун антенналар қўйиш, техник инвентаризация бюrolари, уй-жой фондининг эксплуатацияси ва сақлашлар тўғридан-тўғри аҳоли томонидан тўлангандаги хизматлар ҳақи киради;

15) ўқув-ишлаб чиқариш жараёни билан боғлиқ бўлган халқ маорифи хизматлари ҳамда олий ва ўрта махсус ўқув юртлиридаги ўқитиш ҳақлари. Ушбу имтиёз ўқув юртлири томонидан тайёрланган ва сотилган товар ва хизматларга ҳам тааллуқлидир;

16) диний ташкилотлар ва бирлашмалар томонидан ўтказиладиган урф-одатлар ва маросимлар хизмати;

17) тиббиёт, санитария-курорт ва соғломлаштириш, туристик-экскурсион хизматлар; жисмоний, маданият ва спорт, болалар дам олиш лагерлари хизматлари (ветеринария хизматлари тиббиёт хизматиға кирмайди);

18) гидрометеорология ва аэрология хизматлари;

19) геология ва топография ишлари;

20) умумий фойдаланишдаги йўлларни эксплуатация қилиш ва таъмирлашдан тушум (бу ишға умумий йўлларнинг қурилиши кирмайди); Давлат акционерлик компанияси "Ўзавтойўл" ташкилотлари комплектация, таёрлов-таъминот материаллари ишлаб чиқса ҚҚС ни умумий қоида бўйича тўлайдилар;

21) стенография хизматлари;

22) ваколатли давлат ташкилотлари томонидан амалға оширилган экологик экспертиза хизматлари;

23) архив ҳужжатларига илмий-техник ишлов бериш, таъмирлаш, муқовалаш ва фойдаланиш, иш юритишни такомиллаштириш хизматлари;

24) давлат тилини ўқитиш ва давлат тилида иш юритиш хизматлари;

25) "Ўзуйжойжамғармабанк" билан шартномаға биноан жисмоний ва юридик шахслар учун қурилган уй-жойнинг бажарилган уй-жой қурилиш ҳажми;

26) экспорт товарларни жўнатиш, ортиш, тушириш, қайта ортиш хизматлари ҳамда чет эл юklarини Ўзбекистон ҳудудидан ўтиши (транзит ташиш) хизматлари;

27) ички ишлар идораларининг қўриқлов бўлимлари хизматлари.

Ўзбекистон Республикаси Қизил яримой жамияти, Ўзбекистон театрлар фаолияти уюшмаси, «Соғлом авлод учун» Халқаро меҳр-шафқат фонди, «Нуроний» фонди корхоналарининг товарлари (ишлар, хизматлар)га ҳисобланган ҚҚС суммаси шу фондлар ва уюшмаларнинг Устав вазифаларини бажаришга сарфланса бюджетга тўланмайди.

Таъсисчилари томонидан ажратилган Устав фондлари 100% ни ташкил этса, улар шу фондларнинг корхоналари бўлиб ҳисобланади. ҚҚСдан озод бўлган корхоналар бошқа фаолиятдан солиқ тўласалар шу фаолият турлари бўйича алоҳида харажатлар ва фаолият натижалари ҳисоботини олиб боради.

6. БЮДЖЕТГА ТўЛАНДИГАН ВА ҲИСОБГА ОЛИНАДИГАН ҚҚС СУММАСИНИ АНИҚЛАШ ТАРТИБИ

Бюджетга тўланиши лозим бўлган ҚҚС суммаси солиққа тортиладиган оборотлар бўйича ҳисобланган солиқ суммаси билан ҳисобга олинган солиқ суммаси ўртасидаги фарқ тариқасида аниқланади.

Ҳисобга олинган ҚҚС суммаси бўлиб ҳисобот даврида олинган счёт-фактуралар билан ҳақиқий келиб тушган товарлар (ишлар, хизматлар), шу жумладан, импорт қилинган товарлар бўйича тўланиши лозим бўлган солиқ суммаси ҳисобланади. Бу товарлар (ишлар, хизматлар) маҳсулот етказувчидан келиб тушади, шунинг учун ҚҚС ҳам уларга тўланади. Кейинчалик бу тўланган солиқ суммаси бюджетга тўланиши лозим бўлган суммадан камайтирилади.

Ўз мақсадлари учун сотиб олинган асосий воситалар ва номоддий активларнинг ҚҚС суммасини бюджетга тўлашда ҚҚС ҳисобга олинмайди (камайтирилмайди).

7. СЧЁТ-ФАКТУРАЛАРНИ ТўЛҒАЗИШ ТАРТИБИ

Товарлар сотувчи, ишлар бажарувчи, хизматлар кўрсатувчи корхоналар солиққа тортиладиган ва тортилмайдиган бўлишидан қатъи назар ҳамма солиқдан имтиёз олувчилар кўрсатилган товарлар (ишлар, хизматлар)ни қабул қилувчиларга счёт-фактуралар ёзиб беришга мажбурдирлар. Улар

товарни ортиш ҳужжатларига қўшилиб берилади. Уларни ягона солиқ тўловчи кичик корхоналар, ялпи даромаддан солиқ тўловчи савдо ташкилотлари ҳам ёзадилар. Лекин бу корхоналар ҚҚС суммасини счёт-фактурада кўрсатмайдилар ва «ҚҚСсиз» деб ёзиб қўядилар.

Счёт-фактурани товарни ортган, ишларни бажарган ва хизматларни кўрсатган кундан кечиктирмай ёзадилар.

Счёт-фактура маҳсулот етказувчи (пудратчи, бажарувчи) корхона томонидан сотиб олувчи (буюртмачи) корхона номига камида икки нусхада ёзилади. Бир нусхаси маҳсулот етказувчи томонидан маҳсулот олувчига товарни (иш, хизматни) ортган кундан кечиктирмай берилади ва у маҳсулот олувчига ҚҚС суммасини ҳисобга олиш ҳуқуқини беради.

Счёт-фактуранинг иккинчи нусхаси маҳсулот етказувчида қолади.

Счёт-фактуралар албатта тушган ва чиққан счётларни ҳисобга олиш китобида ҳисобга олиб борилади. Солиқ Кодексининг 135-моддасига биноан товарлар (ишлар, хизматлар) сотилаётганда счёт-фактура белгиланган тартиб бузилган ҳолда тўлғазилса, маҳсулот етказувчидан сотилган товарлар (ишлар, хизматлар) қийматидан 10% миқдорида жарима олинади. Импорт қилинган товарлар (ишлар, хизматлар) бўйича счёт-фактура бўлиб божхона юк декларацияси (бажарилган ишлар, хизматлар далолатномаси) ва ҚҚС ҳақиқий тўлаганлигини кўрсатувчи тўлов ҳужжатлари ҳисобланади.

Товарлар (ишлар, хизматлар) аҳолига сотилганда счёт-фактура бўлиб касса чеки ёки хизматни (ишни) ҳақиқий бажарганлигини кўрсатувчи бошқа ҳужжатлар ҳисобланади.

Тўхтовсиз маҳсулот етказиб берувчи корхоналарда счёт-фактура камида ойига бир марта ёзилади.

8. ҚҚСНИ ТўЛАШ ВА ҲИСОБИНИ ТАҚДИМ ЭТИШ МУДДАТЛАРИ

Корхоналар ўзлари рўйхатдан ўтган солиқ инспекцияларига ҚҚС ҳисобини ҳар ойда ҳисоботдан кейинги ойнинг 15 санасига қадар, йилликда йиллик молиявий ҳисоботлар топширган муддатда топширадилар.

Корхоналар ҚҚСни солиқ ҳисоби топширган кундан кечиктирмай тегишли даврдаги (ой) ҳақиқий сотиш оборотидан келиб чиқиб тўлайдилар.

Корхоналарнинг ўтган ойда тўланган ҚҚС суммаси 50 каррали минимал иш ҳақидан ошган тақдирда охириги ой-

лик ҳисобидаги солиқ суммасининг олтидан бир миқдорида ўн кунлик (бўнак) тўловларни (15, 25 ва кейинги ойнинг 5 санасига) тўлайдилар. Кейинчалик ойнинг 15 санасига қайта ҳисобни ҳақиқий сотиш оборотидан амалга оширилади.

**"А" корхонанинг 2000 йил январь ойи учун
ҚҚС ҳисоби (шартли)**

	Кўрсаткичлар	оборот	ҚҚС ставкаси	ҚҚС суммаси
1.	Сотиб олинган хом ашё, материаллар, комплект буюмлар, ёқилғи, ишлар, хизматлар	500	20	100
2.	Ортиб юборилган товарлар (ишлар, хизматлар) қиймати, жами	800	—	140
	шу жумладан, ҚҚСга тортилмаган оборот	—	—	—
	— нолини ставка бўйича солиққа тортиш	100	—	—
	— ҚҚСга 20%ли ставкада	700	20	140
3.	Ҳисоб бўйича солиқ ҳисобланган ҚҚС суммаси (2-1)	—	—	40
4.	Ҳисобот даврида тўланган бонак тўловлар			24
5.	Аввалги ҳисоб бўйича ҳисобланган ҚҚС суммаси (аввалги ҳисобнинг 3-қатори)			
6.	ҚҚС суммаси:			
	Қўшимча ҳисобланди			16
	Камайтиришга тегишли			

Агар ҳисоб бўйича чиққан солиқ суммаси ўн кунликлар бўйича тўланган суммадан кам чиқса фарқи келгуси ойлар тўловига ўтказилади.

Агар корхоналарнинг бошқа солиқлар ва йиғимлардан қарзи бўлмаган тақдирда, солиқ ва йиғимларни кўп тўлаб юборган бўлса корхонанинг ёзма аризасига биноан унга 30 кун ичида қайтарилади ёки келгуси тўловлар ҳисобига ўтказилади.

Янги тузилган корхоналар ёки илгари солиқ тўламаган корхоналар солиқни биринчи ойда ҳақиқий сотиш оборотидан келиб чиқиб тўлайдилар. Кейинги ойларда солиқ умумий тартиб бўйича тўланади.

Агар корхона бир текис маҳсулот (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқармаса ёки кейинги ойда солиққа тортиладиган обороти бўлмаса биринчи ўн кунликка ҳисобланган тўловларга қадар давлат солиқ инспекцияларига ёзма хабар бериб қўйишлари керак.

Кутилаётган оборот кейинги ҳисобот даврида камайса аризада кўрсатилган оборотдан келиб чиқиб ва кутилаётган солиқ суммасидан ҳисобланади.

9. ИМПОРТ ТОВАРЛАР, ИШЛАР ВА ХИЗМАТЛАР БЎЙИЧА ҚҚС ТЎЛОВЧИЛАР ВА СОЛИҚҚА ТОРТИШ ОБЪЕКТИ

Импорт қилинган товарлар, ишлар, хизматлар бўйича ҚҚС тўловчилари бўлиб товарлар, ишлар, хизматларни импорт қилувчи юридик ва жисмоний шахслар ҳисобланади.

ҚҚСнинг солиққа тортиш объекти бўлиб Ўзбекистон Республикаси ҳудудига импорт қилинган товарлар, ишлар, хизматлар ҳисобланади.

Бу ерда ҚҚСни ҳисоблаш асоси бўлиб божхона қонунчилиги бўйича аниқланадиган Ўзбекистон Республикасига импорт қилинган товарлар, ишлар, хизматларнинг божхона қиймати ҳисобланади.

Солиққа тортиладиган оборот миқдорига божхона қийматидан ташқари божхона божи суммаси ва акцизга тортилган товарлар бўйича акциз суммаси киради.

Импорт товарлар, ишлар, хизматлар бўйича солиқни ҳисоблаш қуйидаги шаклда амалга оширилади:

$$\text{ҚҚСС} = (\text{БҚ} + \text{ББ} + \text{АС}) \text{ Н} : 100$$

Бу ерда ҚҚСС — солиқ суммаси, БҚ — божхона қиймати, ББ — божхона божи, АС — акциз суммаси, Н — солиқ ставкаси.

Импорт қилинган товарлар бўйича ҚҚС корхонада умумий ишловчилар сонидан 50% дан кам бўлмаган ногиронлар ишласа, савдо, воситачилик, таъминот-таъминлов ва тайёрлов ташкилотларидан ташқари юридик шахслар солиқдан озод этилади.

Улардан ташқари яна солиқдан қуйидагилар озод этилади:

- 1) гуманитар ёрдам тариқасида товарлар келтирилса;
- 2) қонун бўйича белгиланган божсиз товар келтириш меъёри атрофида товарлар импорт қилинса;
- 3) табиий офат, ҳарбий тўқнашувлар, бахтсиз ҳодисалар ва авариялар натижасида ёрдам кўрсатишга келтирилдиган мулклар;

4) Солиқ Кодексининг 71-моддасига биноан озод этиладиган импорт товарлар, ишлар ва хизматлар;

5) бюджет маблағи ҳисобидан Ўзбекистон ҳудудига четдан келтирилган асбоб-ускуналар, товарлар (ишлар, хизматлар) ҳам солиқдан озод этилади.

10. ИМПОРТ ҚИЛИНГАН ТОВАРЛАР, ИШЛАР, ХИЗМАТЛАР БЎЙИЧА СОЛИҚ СТАВКАСИ, ТЎЛОВ ТАРТИБИ ВА МУДДАТЛАРИ

Импорт қилинган товарлар, ишлар ва хизматлар бўйича ҳам солиқ 20% ставка билан тўланади.

Ўзбекистон ҳудудига товарлар импорт қилинаётганда ҚҚС товарларни божхона расмийлаштириши олдидан ёки ўша вақтда тўланади. Импорт қилинган иш, хизматга ҚҚС уларни бажариш тўғрисидаги ҳужжатларда кўрсатилганга асосан бажарилган ишлар ва хизматлар қиймати ҳисобланади. Солиқни тўлаш эса импорт қилувчи томонидан тўлов топшириғига асосан «ҚҚС тўланди» деган ёзув билан маълум қилинади.

Тўлов топшириғи ишлар, хизматларни импорт қилувчи шахс томонидан ёзилади. Импорт қилинган товарлар бўйича ҚҚС товарларни божхона расмиятчилигини амалга ошираётган божхона идорасига тўланади.

Халқаро почта жўнатмалари орқали юбориладиган товарларга ҚҚС тўлаш Ўзбекистон почта агентлиги орқали амалга оширилади. Улар ҚҚС суммасини божхона қонунчилигига биноан божхона идораларига ўтказилади.

Импорт қилинган ишлар, хизматлар учун ҚҚС суммаси ҳақиқий ишлар, хизматлар бажарилган кундан бошлаб 5 кун ичида бюджетга ўтказилади. ҚҚС бўйича солиқ ҳисоби ишлар, хизматлар импорти ҳисобот ойдан кейинги ойнинг 15 санасида солиқ идораларига тақдим этилади.

Жисмоний шахслар солиқни белгиланган тартибда божхона идораси ёки пости кассасига нақд пулда тўлайдилар.

ҚҚС тасдиқланган ставкалар бўйича танланган божхона режими шартларига биноан ҳисобланади ва тўланади. Ҳисобланган ҚҚС суммалари ҳудудий божхона идораларининг депозит счётларига тўланади ва кейинчалик улар Республика бюджети даромадига ўтказилади. Бундай ўтказиш божхона идоралари томонидан 3 кун ичида амалга оширилади. ҚҚСни тўғри ҳисоблаш ва ўз вақтида Республика бюджети даромадларига ўтказиш жавобгарлиги божхона идораларига юклатилган.

11. ҚҚСНИ БЮДДА ИФОДА ЭТИШ ҲАМДА ИЛГАРИ ТЎЛАНГАН СОЛИҚНИ ҚАЙТАРИШ ТАРТИБИ

ҚҚС албатта божхона юк декларациясининг (БЮД) 47-графасида кўрсатилган бўлади:

— биринчи устунда (колонка) «тўлов коди»да «29» ёзилиши ҚҚСни ифода этади;

— "Ҳисоблаш асоси" деган устунда солиққа тортиладиган оборот кўрсатилади;

— учинчи устунда «ставка» деганда солиқ ставкаси миқдори кўрсатилади;

— тўртинчи устунда «сумма» деган жойда бюджетга тўлалиши лозим бўлган ҚҚС суммаси кўрсатилади;

— бешинчи устунда «ТУ» (СП) тўлаш услуби:

а) «бн» — банк орқали нақд пулсиз;

б) «КТ»-тўловни божхона кассаси орқали нақд пулда ўтказиш кўрсатилади.

Саккизинчи устунда «В»-«Ҳисоблаш аниқлиги» да ҚҚС тўлашнинг тўлов ҳужжати тартиби ва вақти кўрсатилади. БЮДнинг 36-устунида «Преференция»дан озод қилиш коди 00F00F00 ифодаланadi. Бу ерда биринчи иккитаси божлар, иккинчиси акциз, учинчиси ҚҚСни билдириб, шу ерларга «FF» белгиси қўйилса солиқлардан озод этишни ифода этади. Ҳамма ҳолатларда солиқдан озод этиш бўлмаса «00» қўйилади.

ҚҚС ошиқча ундирилган ёки тўланган ҳолда сумма қайтарилиб берилади ёки келгуси тўловлар ҳисобига ўтказилади.

Божхона идоралари қуйидаги ҳолларда ҚҚСнинг ошиқча ундирилган ёки тўланган суммасини қайтарадилар:

— солиқ нотўғри ҳисобланган бўлса, шу жумладан божхона қиймати қайта ҳисобланганда;

— илгари божхона идоралари томонидан ундирилган суммалар божхона режимини ўзгартган ҳолларда.

Солиқ тўловчилар ошиқча тўланган тўловларни қайтариш тўғрисида талабни тўлов тўлагандан бошлаб 1 йил ичида қўйишлари мумкин.

ҚҚСни қайтариш учун божхона идораларига қуйидаги ҳужжатларни тақдим этиш зарур:

1. Тўланган ҚҚСни қайтариш тўғрисида ариза.

2. Тўловларнинг ҳисобланганлиги ва тўланганлиги тўғрисида тўлдирилган БЮД.

3. Тўлов тўланганлиги тўғрисида банк тасдиқлаган тўлов топшириғи.

4. Чегарадан ҳақиқий ўтганлиги ҳақида божхона идоралари белгиси билан товар-жўнатув ҳужжатлари.

Солиқни қайтариш солиқ тўловчининг аризасига бинотан 30 кун ичида амалга оширилади ёки келгуси тўловларга ўтказилади.

Қайтариш учун саволлар

1. Қўшилган қиймат солиғи қандай тушунчани билдиради?
2. Европа амалиётида ҚҚСни ҳисоблашнинг қандай усуллари мавжуд?
3. ҚҚСни қандай шахслар тўлайди ва солиқ объекти нимани билдиради?
4. Солиққа тортиладиган оборот қандай аниқланади?
5. Солиққа тортилмайдиган оборотлар ҳам мавжудми?
6. ҚҚС ставкалари ва уларни қўллаш тартиби қандай бўлади?
7. ҚҚС дан озод этиладиган қандай юридик шахслар мавжуд?
8. Қандай товарлар ва маҳсулотлар ҚҚС дан озод этилади?
9. Қандай ишлар, хизматлар ҚҚС дан озод этилади?
10. Счёт-фактуралар қандай тўлғазилади ва унда ҚҚС қайси пунктларида кўрсатилади?
11. Бюджетга тўланадиган ва ҳисобга олинадиган ҚҚС суммасини аниқлаш тартиби қандай?
12. ҚҚС тўлаш ва ҳисоботни тақдим этиш тартиби қандай?
13. Импорт товарлар, ишлар ва хизматлар бўйича кимлар ҚҚСни тўловчилари бўла олади?
14. Импорт товарлар, ишлар ва хизматлар бўйича қандай солиқ ставкалари мавжуд ва солиқни тўлаш тартиби, муддати қачон амалга оширилади?
15. ҚҚСни БЮДда ифода этиш тартиби ва тўланган солиқни қайтариш тартиби қандай?

3-БОБ. АКЦИЗ СОЛИҒИ

1. АКЦИЗ СОЛИҒИ ТУШУНЧАСИ ВА СОЛИҚ ТЎЛОВЧИЛАРНИ ГУРУҲЛАШ

Акциз солиғи йуриқномада кўрсатилишича (Адлия вазирлиги тасдиқлаган 379-сонли) эгри солиқ сифатида соф даромаднинг бир қисмидир ва у, баҳо ичида ҳамда ҚҚС базасида ҳисобланади, дейилган. Бу тушунча бизнинг фикримизча унча тўлиқ эмас, чунки у маҳсулотларнинг бутун сотиш (оргиш) обороти суммасидан ҳисобланади ва бюджетга мажбуран ўтказилади. Бу солиқ ҳам республика бюджети даромадлари таркибига киради. Тўғрисиани айтганда,

бу эгри солиқдир ва унинг ҳақиқий оғирлиги истеъмолчилар устига тушади. Маҳсулот ишлаб чиқариб сотувчилар эса акциз солиғини йиғиб, бюджетга тўловчилар бўлиб чиқади.

Акцизга тортилган товарлар бўйича солиқ ставкаси ва товарлар рўйхати Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланиб, Солиқ қўмитаси ва Молия вазирлиги томонидан солиқ тўловчиларга етказилади.

Акциз солиғи тўловчиларни қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин.

- Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқилган товарлар бўйича акциз солиғи тўловчилар.

- Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб келтирилган (импорт) товарлар бўйича акциз солиғи тўловчилари.

- Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан баъзи бир товарларни чиқариб кетувчи акциз солиғи тўловчилар.

- Акцизга тортилган товарларни ишлаб чиқувчи юридик шахслар Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқарилган товарлар бўйича акциз солиғи тўловчилар бўлиб ҳисобланади.

Демак, акциз солиғи тўловчи бўлиши учун уч шарт мавжуддир:

- Акцизга тортилган товарлар ишлаб чиқувчи юридик шахс бўлишлиги;

- Бухгалтерия балансига эга бўлиши;

- Банкда ҳисоб рақамига (счётига) эга бўлиши.

Ўзбекистон Республикасига товарни олиб кирувчи ва ундан олиб кетувчи шахслар акциз солиғини тўлашда жисмоний шахслар ҳам бўлиши мумкин. Солиқ ставкалари ўзгариб туради ва ҳар йили Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг янги йил бюджет кўрсаткичларида уларнинг рўйхати бериб борилади.

Импорт товарлар бўйича акциз солиғи тўловчилар Республиканинг давлат чегараларидан чет элда ишлаб чиқилган товарларни олиб кирувчилардир.

2. АКЦИЗ СОЛИҒИНИНГ СОЛИҚҚА ТОРТИШ ОБЪЕКТИ ВА ҲИСОБЛАШ ТАРТИБИ

Акцизга тортилган товарлари учун солиққа тортиш объекти бўлиб шартнома (эркин) баҳоларда (ўз ичига акциз солиғи қўшилган) ҚҚС сиз ортилган товарлар қиймати ҳисобланади. Шу жумладан маҳсулот етказувчининг ҳом ашёси ҳисобига ишлаб чиқилган товарлар ҳам киради.

Акциз ости товарларини натурал ҳақ сифатида ёки бепул бериш ҳам солиққа тортиш обороти ҳисобланади.

Бу ерда солиққа тортиш объекти бўлиб солиқ тўловчи товарни бераётганда шаклланган баҳодаги қиймат, лекин қиймати ушбу акцизга тортилган товарнинг ҳақиқий ишлаб чиқариш харажатидан кам бўлмаслиги керак.

Акциз солиғини ҳисоблаш қуйидаги шакл билан амалга оширилади: $O^*A:100$, яъни O — ўз ичига акциз солиғини олган, ҚҚСсиз шартномавий (эркин) баҳо. A — акциз солиғи ставкаси.

Акциз солиғини ҳисоблаш учун зарур бўлган шарномавий (эркин) баҳо (акциз қўшилган) қуйидагича амалга оширилади:

$O=(C*100):100 - A$. Бу ерда O — акциз солиғини ўз ичига олган, ҚҚСсиз шартномавий(эркин) баҳо.

C — корхонанинг ҳисобли баҳоси (меъёрий сарфиётлари ва фойда меъёри).

A — акциз солиғи ставкаси.

Мисол:

Маҳсулот бирлиги сўмда

1. Ҳисобли баҳо	45—50 °
2. Акциз солиғи ставкаси %	65
3. Акциз солиғини ҳисобга олиб ҚҚСсиз шарномавий(эркин) баҳо, сўмда $(45-50*100):(100-65)=4550:35$	130
4. Акциз солиғи суммаси $O^*A:100$ ёки (3 қат—1 қат)	84—50

Акциз марка билан маркаланган товарларнинг ҳам акциз солиғи юқоридаги тартиб билан ҳисобланади.

Буюртмачининг хом ашёси ишлаб чиқарувчи корхона томонидан балансдан ташқарида ҳисобга олинади. Буюртмачи хом ашёсидан маҳсулот ишлаб чиқилганда акциз солиғи учун акциз солиғига тортиладиган маҳсулот обороти шу товарларни ишлаб чиқариш ишининг қиймати ва берилган буюртмачи хом ашёси қиймати билан аниқланади. Акциз солиғидаги имтиёзлар:

1. Товарлар экспортга ортилса:

а) МҲМ валютасида акцизга тортилган товарларини сотса;
б) акцизга тортилган хом ашё товарлар сотилса (нефть, газ, пахта толаси).

2. Пахта ёғи саноат мақсадларида ишлатиш учун юборилса акциз солиғи тўлашдан озод этилади.

2000 йилдан бошлаб акциз ости товарлари таркибидан алкохолсиз ичимликлар ва пахта толаси чиқарилди.

2000 й. 1 июлдан бошлаб Ўзбекистон ҳудудига олиб килган ўсимлик мойи, мол ёғи, қанд-шакар ва чой акциз

солиғи тўлашдан озод этилди (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, 2000 й. 24-Қарори).

3. АКЦИЗ СОЛИҒИ ҲИСОБИНИ ТАҚДИМ ЭТИШ ТАРТИБИ ВА СОЛИҚНИ ТЎЛАШ МУДДАТЛАРИ

Акциз солиғи тўловчилар ўзлари рўйхатдан ўтган солиқ идорасига ҳар ойда ҳисобот ойдан кейинги ойнинг 20-сanasига қадар акциз солиғи ҳисобини, солиққа тортилмайдиган оборотнинг суммасини алоҳида қилиб тақдим этадилар.

Солиқ ҳисоби шакли қуйдагичадир: 1999 йил январь ойи учун акциз солиғи ҳисоби

Акцизга тортилган товар	Ортилган товар қиймати		Акцизлар		Қайта ҳисоблаш якуни		Қолдиқ
	жами	Шу жум. солгорт. оборот	Ставкаси	Ҳисобланган солиқ	Аванс Тўлов, сўм	Акциз маркаси	
1	2	3	4	5	6	7	8
Ароқ 0,5л	700000	700000	65%	455000	453600	1400	0

Ҳақиқий маҳсулот сотиш ҳажмидан келиб чиқиб ҳисобланган акциз солиғи суммаси бюджетга қуйидаги муддатларда тўланади:

Жорий ойнинг 13-санасигача — 1-ўн кунлик учун.

Жорий ойнинг 23-санасигача — жорий ойнинг 2-ўн кунлиги учун.

Келгуси ойнинг 3-санасигача — ҳисобот ойининг охириги кунлари учун.

Сотиш кунини деб маҳсулотнинг ортилганлигини кўрсатувчи товар жўнатиш ҳужжатларида кўрсатилган кун ҳисобланади.

Ўн кунлик тўловлар бўйича акциз солиғи тушган сумма солиқ инспекцияларида юритилувчи солиқ тўловчининг шахсий счётларида бир вақтнинг ўзида “ҳисобланди” ва “тўланди” графаларида кўрсатилади.

Ҳисобот даврида ўн кунлик тўловлар бўйича тўланган акциз солиғи суммаси тегишли ҳисобот даври учун ҳисобланган солиқ ҳисобида ҳисобга олинади (зачет).

Ортиқча тўланган сумма келгуси тўловларга ўтказилади ёки тўловлардан бюджетга қарзи бўлмаса ёзма аризасига биноан 30 кун ичида қайтарилади.

4. АКЦИЗ СОЛИҒИНИ ҲИСОБГА ОЛИШ (ЗАЧЁТ)

Акцизга тортилган товарлар ишлаб чиқилганда унинг хом ашёси учун ЎР ҳудудида акциз солиғи тўланган бўлса, у ишлаб чиқариш харажатларига олиб борилмайди, балки тайёр маҳсулот бўйича акциз солиғи ҳисобланганда ҳисобга (зачёт) олиб борилади. Мисол учун вино тайёрловчи вино маҳсулоти сотиб олган:

1.	Акцизга тортилган маҳсулотни ишлаб чиқариш иши (хизмати) қиймати. (сўм)	60
2.	Вино маҳсулоти қиймати (акциз солиғисиз) (сўм)	170
3.	Маҳсулотни қайта ишловчи корхонанинг ҳисобли баҳоси (1=2) (сўм)	230
4.	Акциз солиғи ставкаси винога, %	40
5.	Маҳсулот сотиш обороти (акциз солиғи билан) ҚҚСсиз $(230*100) : (100-40)$ (сўм, тийин)	383—30
6.	Шу маҳсулот бўйича ҳисобланган акциз солиғи суммаси $(383-30*40:100)$ (сўм, тийин)	153—30
7.	Вино хом ашёси бўйича тўланган акциз солиғи (20%) ҳисобга олинади. $(170*100) : (100-20) = 212-50*20 : 100$ (сўм, тийин)	42—50
8.	Бюджетга тўланиши лозим бўлган акциз солиғи суммаси (6ст-7ст) (сўм, тийин)	118—80

Худди шунга ўхшаш акциз ости тайёр маҳсулотни истеъмол идишларига қуйилганда ҳам акциз солиғи ҳисобга олинади. Масалан, корхона пахта ёғини истеъмол идишларига қуйганда маҳсулот етказувчи корхоналар товар-жўнатув ҳужжатларида бюджетга тўлаш лозим бўлган акциз солиғини алоҳида қаторда кўрсатишлари шарт. Акс ҳолда тайёр маҳсулот бўйича акциз солиғидан ҳисобга олиш (зачёт) ҳолати бўлишига рухсат этилмайди.

Ҳисобга олинishi лозим бўлган акциз солиғи суммаси алоҳида аналитик счётда олиб борилади ва маҳсулотни ишлаб чиқаришга олиб бориш билан 68-счётнинг дебетига тегишли сумма ёзилиб борилади.

Акциз солиғи 68-счётнинг “Акциз солиғи бўйича ҳисобкитоблар” субсчётида юритилади. Ҳисобланган солиқ 46-счётда дебет ва 68-счётда кредитга ёзилади. Солиқ тўланса, 68-дебет ва 51-счётда кредитланади.

Қайтариш учун саволлар

1. Акциз солиғи нимани ифода этади?
2. Акциз солиғини тўловчилари кимлар?

3. Акциз солиғи объекти нималардан иборат?
4. Акциз маркалари билан ишлаб чиқилган товарлар бўйича солиқни ҳисоблашнинг қандай хусусияти мавжуд?
5. Акциз солиғини ҳисобга олиш (зачёт) тартиби қандай?
6. Акциз солиғи ҳисобини тақдим этиш ва солиқни тўлаш муддатлари қандай?

4-БОБ. ЮРИДИК ШАХСЛАРНИНГ МОЛ-МУЛК СОЛИҒИ

1. ЮРИДИК ШАХСЛАР МОЛ-МУЛК СОЛИҒИНИ ТЎЛОВЧИЛАР ВА СОЛИҚҚА ТОРТИШ ОБЪЕКТИ

Мол-мулк солиғини тўловчилар бўлиб ўз мулкига эга бўлган юридик шахслар ҳисобланади.

Ягона ер солиғи тўловчи қишлоқ хўжалик товар ишлаб чиқарувчилари ҳамда ягона солиқ тўловчи кичик корхоналар мол-мулк солиғини тўламайдилар.

Корхона балансида бўлган эскириши ҳисобга олинмаган ўртача йиллик асосий воситалар, лизинг шартномаси бўйича сотиб олинган воситалар, моддий активлар ҳамда муддатда ишга туширилмаган мулклар қиймати солиққа тортиш объекти бўлади.

Асосий воситаларни ижарага берганда қуйидаги шартларга жавоб берса, лизинг деб ҳисобланади:

1) ижара муддати асосий воситалар ҳаракат муддатининг 80 фоизидан ортиқ бўлиши керак;

2) ижарага олувчи асосий воситаларни белгиланган баҳода ёки ижара муддати тугаганда аниқланган баҳода сотиб олиши мумкин;

3) ижара муддати тугаганда асосий фондларнинг қолдиқ қиймати ижара бошланишдаги қийматининг 20 фоизини ташкил қилади;

4) ижара давридаги жорий тўловлари (ижара тўловлар) суммаси ижарага олинаётган воситаларнинг 90 фоизидан ортиқ бўлиши шарт.

Корхона мулкларининг ўртача қиймати йил боши ва охиридаги қийматларнинг ярим ва йил ичида ҳар бир ойнинг бошида бўлган қийматларни қўшиб, 12 бўлиши билан аниқланади.

$$\text{Ўртача йиллик қиймат} = \frac{\frac{1 \text{ янв.} + 1 \text{ фев.} + 1 \text{ март} \dots 1 \text{ январь}}{2}}{12}$$

шакли билан аниқланади.

Агар корхона мулки ойнинг биринчи ярмида ишга туширилса, ўртача йиллик мулк қиймати белгиланаётганда тўлиқ ой деб қабул қилинади, агар мулк ойнинг иккинчи ярмида ишга туширилса, унинг қиймати кейинги ойнинг бошида бўлган мулкларнинг қийматига қўшилиб, ўртача йиллик қиймат аниқланади.

Корхона 20 октябрда ишга туширилди.

Корхона 1999 йил учун ўртача мулклари қиймати ҳисоби

Баланс моддалари номи	Счёт коди	қатор коди	Баланс сумма			
			01.01....	01.11	01.12	01.01
Асосий воситалар	01.03	010		845	845	835
Номоддий активлар	04	—	—	—	—	—
Солиққа тортиладиган базадан камайтириладиган мулк қиймати				100	100	100
Солиққа тортиладиган қиймат				745	745	735

$$\text{Ўртача йиллик қиймат} = \frac{745:2 + 745 + 735:2}{12} = 123,75$$

Ҳисобот даври учун мулкнинг ўртача қийматини аниқлаш лозим бўлса (чорак, ярим йиллик, 9 ойлик), ҳисобот давридаги ой боши ва ҳисобот даврининг охиридаги қийматларни иккига бўлиб, ҳар ой бошидаги қийматни қўшиб, 12 га бўлиш билан аниқланади.

Масалан, 1-чорак учун.

Мулкнинг ўртача қиймати

$$= \frac{\frac{1 \text{ янв.} + 1 \text{ фев.} + 1 \text{ март} \dots 1 \text{ апрел}}{2}}{12}$$

корхона 13 мартдан солиқ тўловчи бўлса, ўртача қиймат қуйи-

$$\text{дагича аниқланади: } \frac{\frac{1 \text{ март} \dots 1 \text{ апрел}}{2}}{12}$$

Солиқ тўланадиган базани аниқлаш учун бухгалтерия балансининг активдан қуйидаги счётлар олинади:

- 01 — асосий воситалар.
- 03 — “Узоқ муддатли ижара”га берилган мулклар (лизинг).
- 04 — номоддий активлар.
- ўрнатилмаган, фойдаланилмаган активлар.

2. СОЛИҚ СТАВКАСИ ВА СОЛИҚДАН ИМТИЁЗЛАР

Юридик шахслар 4 фоиз ставкада мол-мулк солигини тўлайдилар. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига ҳар йили янги бюджет тасдиқланганда солиқ ставкасига ўзгартиришлар киритиш ҳуқуқи берилган.

Белгиланган муддатларда ишга туширилмаган ва фойдаланилмаган асбоб-ускуналар учун корхоналар мол-мулк солигининг ставкасини икки баробар кўпайтириб тўлайдилар.

Қурилишдаги тасдиқланган корхонани қуриш муддати меъёри ҳар бир объект бўйича технологик ва бошқа асбоб-ускуналарни ишга тушириш ва монтаж қилиш графиги бўлиши шарт. Шунга қараб ўз вақтида ишга туширилмаган мулклар аниқланади.

Ўзимизнинг ва импорт қилинган асбоб-ускуналарнинг етказиб бериш ва монтаж қилиш графиги қуйидаги ишга тушириш муддатларини эътиборга олади.

1. Номлар рўйхати ва етказиб бериш графиги ҳамда, режа бўйича монтаж қилишга қадар йирик технологик ва электрэнергия асбоб-ускуналари.

2. 6 ойдан ортиқ бўлмаган технологик линиялар, бошқа умумзавод асбоб-ускуналари.

3. Бир йилдан ортиқ бўлмаган муддатда ишга туширилиши режалаштирилган импорт асбоб-ускуналар комплектини монтаж қилиш.

4. Тарқоқ импорт асбоб-ускуналари ва кабель маҳсулотлари режаланган муддатда, лекин 6 ойдан ошиқ бўлмаган даврда монтаж қилиниши керак.

Монтаж қилиш меъёри ва графиги йўқ бўлса, асбоб-ускуналар учун қуйидаги муддатлар белгиланади:

— ишлаб чиқариш объектлари белгиланишига қараб ўзимизда тайёрланган ва импорт қилинган асбоб-ускуналар ишга туширилмаса, сотиб олинган ойдан сўнг бир йил муддат ўтиши билан;

— ноишлаб чиқариш белгиланишига қараб объектлар бўйича сотиб олинган кундан эътиборан 6 ой ўтса;

Монтаж қилиш талаб этувчи хўжалик инвентарлари ва асбоб-ускуналар бўйича сотиб олган кундан бошланади.

Ана шу муддатлардан сўнг асбоб-ускуналар монтаж қилинса ёки фойдаланилмаса ставкаси икки марта кўпайтирилиб солиқ тўланади.

Мол-мулк солиғи бўйича имтиёзларни икки гуруҳга бўлиб ўрганиш тўғри бўлади.

- Солиқдан тўлиқ озод бўладиган юридик шахслар.
- Солиққа тортиладиган базанинг камайтирилиши.

Биринчи гуруҳ имтиёзларга қуйидагилар киради:

а) тадбиркорлик фаолиятида фойдаланувчи мулклардан ташқари, нотижорат ташкилотлар учун;

б) халқ маорифи ва маданияти муассасалари мақсади учун фойдаланиладиган мулклар;

в) умумфуқаро белгиланишига тегишли уй-жой, коммунал ва бошқа шаҳар хўжалик корхоналари;

г) устав капитали 500 минг АҚШ долларини ташкил этувчи ишлаб чиқариш қўшма корхоналари;

д) Самарқанд, Бухоро, Хива ва Тошкент шаҳарларида фаолият кўрсатувчи туристик ташкилотлар, янги ташкил этилган корхоналар биринчи фойда олганга қадар, лекин рўйхатдан ўтгандан бошлаб 3 йилдан ошмаслик шарти билан;

е) умумий ходимлар таркибида 50 фоиздан кам бўлмаган ногиронлар ишловчи корхоналар;

ж) халқаро меҳр-шавқат фондлари “Соғлом авлод учун”, Ўзбекистон Қизил Яримой жамияти, “Нуроний” фонди корхоналари озод бўлган маблағларини устав вазифасини бажаришга йўналтирса;

з) янги ташкил этилган корхоналар рўйхатдан ўтган пайдан бошлаб икки йил ичида.

Маҳаллий ҳокимият идоралари, уларнинг ходимлари жойлашган мулклардан қўшимча имтиёзлар беришлари мумкин.

3. СОЛИҚҚА ТОРТИЛАДИГАН БАЗА ҚУЙИДАГИ МУЛКЛАР ҚИЙМАТИГА КАМАЙТИРИЛАДИ

1) солиқ тўловчи балансида бўлган уй-жой, коммунал ва ижтимоий-маданий соҳа объектлари;

2) табиатни муҳофаза қилиш, санитария-тозалаш мақсадлари ва ўт ўчириш хавфсизлиги учун фойдаланиладиган объектлар;

3) маҳсулот ташув йўллари (автомобиль йўлини ҳам қўшиб), алоқа линиялари, энергия узатув йўллари ва уларни эксплуатация қилиш билан боғлиқ иморатлар;

4) спутник алоқаси;
5) Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан ҳаракати тўхтатилган ишлаб чиқариш асосий фондлари;

6) шаҳар йўловчи транспорти (такси, йўналишли таксидан ташқари), йўловчилар ташувчи автомобиль транспорти шаҳар атрофидаги йўлларда ҳаракат қилса (маршрутли такси ва таксидан ташқари);

7) йўлларни сақлаш ва таъмирлашда ишлатиладиган йўл хўжалигининг транспорт воситалари;

8) давлат дастури бўйича Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучларининг кадрлар тайёрлашда фойдаланиладиган транспорт воситалари.

4. МОЛ-МУЛК СОЛИҒИ ҲИСОБИНИ ТАҚДИМ ЭТИШ ВА СОЛИҚНИ ТЎЛАШ

Солиқ ҳисобини солиқ тўловчилар тузадилар ва солиқ идораларига ҳисоботлар ва баланслар топшириш кунда топширадилар.

Биринчи чорак, ярим йил, 9 ой ва йил тугаши билан солиқ тўловчилар ҳисобот давридаги мулкларнинг ҳақиқий ўртача қийматидан келиб чиқиб, йил бошидан ошиб борувчи ҳисоботни тузадилар.

Шартли мисол:

Корхонанинг 1999 йил I-чорак учун мол-мулк солиғи ҳисоби

№	Курсаткичлар	Тўловчи маълумоти бўйича
1.	Ҳисобот даврида солиққа тортиладиган мулкларнинг ўртача қиймати	200
2.	Солиқ ставкаси	4%
3.	Солиқ суммаси 1x2 йиллик	8
4.	Ҳисобот даври учун тўланиши лозим бўлган солиқ суммаси	8
5.	Ҳисоботлар даврида ҳисобланган бунақ суммаси	7, 5
6.	Қўшимча ҳисобланган	0,5
	Камайтирилди	—

1999 йил, 26 апрель

Солиқ ҳисобига албатта мулкларнинг ўртача йиллик қиймати ҳисоби ва солиққа тортилмайдиган мулклар қиймати рўйхати илова қилинади.

Мулк солиғига тортилмайдиган мулклар рўйхатига мисол

№	Қўрсаткичлар	Ўртача қиймат
А.	Уй-жой, коммунал ва ижтимоий-маданий соҳа	10
Б.	Табиатни муҳофаза қилиш, санитария-тозалаш ва ўт учириш хавфсизлиги	5
В.	Йўллар (автомобиль ҳам), алоқа йўналишлари, энергия узатиш ва иншоотлар	10
Г.	Спутник алоқаси	5
Д.	Вазирлар Маҳкамаси музлатган фондлар	40
Е.	Шаҳар пассажир транспорти	10
Ж.	Автомобиль йўлларини сақлаш ва таъмирлаш йўл хўжалиги транспорт воситалари	10
	Жами	100

Корхоналар жорий тўловлар суммасини мустақил равишда ўзлари ҳисобот давридаги мулкнинг ўртача йиллик қиймати ва солиқ ставкасига қараб белгилайдилар. Солиқ суммаси давр харажати суммаси таркибига киради.

Бюджетга жорий тўловлар суммасини ҳар ойнинг 20-санасидан кечиктирмай йиллик сумманинг ўн иккидан бир қисми сифатида тўланади.

Солиқ тўловчи томонидан ҳисоботлар бўйича ҳисоблаб чиқарилгандаги қўшимча солиқ суммалари ҳисоботлар тақдим этилган кундан эътиборан 5 кун ичида тўланади.

Ортиқча тўланган сумма келгуси тўловларга ўтказилади ёки бошқа тўловлардан қарз бўлмаса, корхонанинг ёзма аризаси билан 3 кун ичида унга қайтарилади.

Қайтарин учун саволлар

1. Юридик шахсларнинг мол-мулк солиғини тўловчиларга кимлар киради?

2. Мулкларнинг ўртача йиллик қиймати (чораклик, 6 ойлик, 9 ойлик) қандай тартибда ҳисобланади?

3. Юридик шахсларнинг мол-мулк солиғи ставкасини ким белгилайди ва бу солиқдан қандай имтиёзлар мавжуд?

4. Мол-мулк солиғи ҳисобини тақдим этиш тартиби ва солиқни тўлаш муддатлари қандай?

5-БОБ. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК ТОВАР ИШЛАБ ЧИҚАРУВЧИЛАРИНИНГ ЯГОНА ЕР СОЛИҒИ

1. СОЛИҚЛАРНИ ИХЧАМЛАШТИРИШ ВА ЯГОНА ЕР СОЛИҒИ ТЎЛОВЧИЛАР, СОЛИҚ ОБЪЕКТИ ВА СТАВКАЛАР

Маълумки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 10 октябрдаги Фармони, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 26 декабрдаги 539-сон Қарорига мувофиқ қишлоқ хўжалик товарлари ишлаб чиқарувчиларнинг бюджетга тўловлари ихчамлаштирилди ва ягона ер солиғи тўлаш улар учун жорий этилди.

Қишлоқ хўжалик товарлари ишлаб чиқарувчилари учун ягона ер солиғи жорий этилиши билан улар қуйидаги солиқлар ва йиғимларни тўлашдан озод этилади:

- даромад (фойдага) солиғи;
- қўшилган қиймат солиғи;
- экология солиғи;
- сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ;
- ер солиғи;
- ер остидан фойдаланганлик учун солиқ;
- мол-мулк солиғи;
- ижтимоий инфраструктурани ривожлантириш солиғи;
- бошқа маҳаллий солиқлар ва йиғимлар.

Ягона ер солиғи тўловчилари бўлмиш қишлоқ хўжалик товарлари ишлаб чиқарувчилари учун бож тўлов, давлат божи, лицензия йиғимлари, бюджетдан ташқари фондларга ажратмалар, шунингдек, алкогольли маҳсулотларга акциз солиғини тўлашнинг амалдаги тартиби сақлаб қолинади.

Ягона ер солиғини жорий қилишдан мақсад қишлоқ хўжалик ерларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари меҳнатининг пировард натижаларидан иқтисодий манфаатдорлигини кучайтириш — уларнинг солиқ тизимини соддалаштиришдир.

Ушбу тадбирнинг ишга солиниши хўжаликларни ёрдамчи касб-корлар ва ишлаб чиқаришларни ривожлантиришга ундаши керак, чунки бундай фаолият натижасида олинган даромадлар солиққа тортилмайди.

Ягона ер солиғи тўлаш тартиби қуйидагиларга тегишли бўлмайди:

- 1) ўрмончилик, балиқчилик, овчилик хўжаликлариغا;
- 2) илмий-тадқиқот ташкилотлари ва илмий муассасаларнинг тажриба, эксперимент ва ўқув тажриба хўжаликлариغا;
- 3) мустақил юридик шахслар ҳисобланмаган ёрдамчи қишлоқ хўжаликлариغا;
- 4) деҳқон хўжаликлариغا.

Ягона ер солиғини тўловчилар бўлиб қишлоқ хўжалиги кооперативлари (ширкатлари), фермер хўжаликлари, агрофирмалар, шунингдек бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқарувчилар ҳисобланади.

Бу юридик шахслар қишлоқ хўжалик маҳсулотини ишлаб чиқариш билан бирга бошқа хўжалик фаолияти билан шуғулланишидан қатъи назар, ягона ер солиғини тўловчилар ҳисобланадилар.

Қишлоқ хўжалиги товари ишлаб чиқарувчи кичик корхоналар ўз ихтиёрига кўра бюджетга кичик корхоналар учун белгиланган ягона солиқни ёки қишлоқ хўжалиги товари ишлаб чиқарувчилари учун белгиланган ягона ер солиғини тўлайдилар.

Қишлоқ хўжалигини юритиш учун эгалик қилиш, фойдаланишга ёки ижарага берилган ер майдони ягона ер солиғига тортиш объекти ҳисобланади. Қишлоқ хўжалиги ер майдонлари, уларнинг сифати ва жойлашган жойи бўйича ер баланси, ер хариталари, текширув материаллари ва бошқа ер кадастри ҳужжатлари бўйича қабул қилинади.

Бошқа қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи тўловчилар қаторига шакли ва ихтисослашувига кўра кўп сонли юридик шахс ҳуқуқига эга хўжаликлар, акциядорлик хўжаликлари, фермер хўжаликлари ва ширкатлари уюшмалари, паррандачилик хўжаликлари, турли тизимдаги бўрдоқчилик хўжаликлари, ипакчилик ва асаларичилик хўжаликлари, шунингдек, юридик шахс бўлган ёрдамчи қишлоқ хўжаликлари киради.

Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар бўйича қишлоқ хўжалик ерларига ягона ер солиғининг муваққат базавий ставкалари, маъмурий туманлар ва шаҳарлар бўйича суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерлари учун ягона ер солиғининг базавий ставкалари, шунингдек, ягона ер солиғи муваққат базавий ставкаларининг тузатиш коэффициентлари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган.

Ягона ер солиғини тўлашга ўтмаган хўжаликлар учун солиққа тортишнинг амалдаги тартиби сақланиб қолади, яъни улар олдингидек барча белгиланган солиқларни, шу жумладан ер солиғини тўлашади. Улар учун ер солиғининг ЎРВМ томонидан 1998 йил 31 декабрдаги 541-сонли Қароридаги солиқ ставкалари тасдиқланган.

2. ЯГОНА ЕР СОЛИҒИНИ ТЎЛАШ БЎЙИЧА ИМТИЁЗЛАР

Бу солиқдан имтиёзлар икки турли бўлади:

- а) солиқ солинмайдиган ер участкалари;
- б) солиқ тўлашдан озод этилган юридик шахслар.

Солиқ солинмайдиган ер участкаларига :

1) қишлоқ аҳоли пунктларининг умумий фойдаланишдаги ерлари. Булар аҳоли пунктлари ҳудудидаги майдонлар, кўчалар, ўтиш йўллари, йўллар, суғориш тармоғи ва шу каби объектлар, шунингдек хўжаликдаги қабристонлар;

2) ихота дарахтлари экилган майдонлар;

3) спорт иншоотлари, стадионлар, спорт майдончалари, сув ҳавзалари, спортнинг техник турлари объектлари ва бошқа жисмоний тарбия-соғломлаштириш мажмуалари ҳамда халқ таълими, маданият ва соғлиқни сақлаш объектлари банд қилган ерлар;

4) янги ўзлаштирилаётган ерлар ва мелиоратив ҳолати яхшиланиши жараёнидаги суғориладиган ерлар, лойиҳада назарда тутилган муддатда, лекин ишлар бошлангандан эътиборан беш йилга;

5) янги бунёд этилган боғзорлар ва тоқзорлар банд қилган майдонлар мева бера бошлайдиган муддатгача, уларнинг майдонлари ана шу боғзорлар ва тоқзорлар кўчатлари ўтқазилган ойдан бошлаб солиқ солинадиган базадан чиқарилади;

6) янгидан тут дарахтлари ўтқазилган майдонлар, тутлар ўтқазилган ойдан бошлаб уч йиллик муддатга солиқ солинадиган базадан чиқарилади;

7) Андижон дон ИТИ филиалларига ажратиб берилган ерлар 1999 йилдан бошлаб 3 йил муддатга озод этилади;

8) Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонунларига мувофиқ солиқ солинмайдиган бошқа ерлар.

Солиқ тўлашдан озод этиладиган юридик шахсларга қуйидагилар киради:

1) янги ташкил этилган қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари, шу жумладан, фермер хўжаликлари, давлат рўйхатидан ўтган пайтдан бошлаб икки йил муддатга;

2) қоракўлчилик соҳасидаги наслчилик, товар ва бўрдоқчилик хўжаликлари 1999 йилнинг 1 январидан бошлаб 3 йил муддатга;

3) даромад(фойда) солиғи ва ер солиғини тўлашдан озод қилинган бошқа қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари.

3. ЯГОНА ЕР СОЛИҒИНИ ҲИСОБЛАШ ВА ТЎЛАШ ТАРТИБИ

Ягона ер солиғи унинг тўловчилари томонидан мустақил равишда ерларнинг майдони, базавий ставкалари ва тузатиш коэффициентлари асосида ҳисоблаб чиқилади. Қишлоқ хўжалик аҳамиятига эга ерлардаги ер майдонлари, ер тузиш хизмати ўтказадиган ер ҳисоби маълумотлари, ерларни рўйхатдан ўтказиш ва қишлоқ хўжалик экинлари ва ерларни махсус асбоблар ёрдамида ўлчаш материаллари асосида тасдиқланган бўлиши лозим.

Ерларнинг ҳар бир тури бўйича ер солиғи суммаси қуйидаги формулага кўра белгиланади:

$H = S_{\text{зу}} * C_{\text{б}} * K_{\text{п}}$. Бунда H — ягона ер солиғининг суммаси *сўмларда*; $S_{\text{зу}}$ — ер участкасининг майдони, га да; $C_{\text{б}}$ — 1 гектар учун солиқнинг базавий ставкаси, *сўмларда*; $K_{\text{п}}$ — тузатиш коэффициенти.

Ерларнинг ҳар бир тури (суғориладиган ерлар, лалми ерлар, пичанзорлар, яйловлар ва бошқалар) учун тегишли базавий ставкалар ва тузатиш коэффициентлари қўлланилади, улар Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги ва Давлат солиқ қўмитаси томонидан белгиланган тартибда тўловчиларга етказилади.

Суғориладиган қишлоқ хўжалик ерлари бўйича базавий ставкалар сифатида тегишли туман ва шаҳар бўйича тасдиқланган ставкалар қабул қилинади.

Лалми ерлар, пичанзорлар ва яйловлар бўйича базавий ставкалар сифатида Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар бўйича тасдиқланган ставкалар қабул қилинади.

Ижтимоий иморатлар, сув ҳавзалари, каналлар, коллекторлар ва йўллар банд қилган ерлар, шунингдек, қишлоқ хўжалигида фойдаланилмайдиган бошқа ерлар бўйича базавий ставкалар сифатида тегишли туман ва шаҳарларнинг суғориладиган ерлари бўйича тасдиқланган ставкалар қабул қилинади.

Қишлоқ хўжалик товарлари ишлаб чиқарувчиларга йил давомида ажратилган ер участкалари учун солиқ ер участкаси ажратилган ойдан кейинги ойдан бошлаб тўланади.

Ер участкаси олиб қўйилган (камайтирилган), ҳақи тўлаб қайтариб олинган, сотилган тақдирда солиқнинг ундирилиши ер участкаси тортиб олинган (камайтирилган), ҳақи тўлаб қайтиб олинган, сотилган ойдан бошлаб тўхтатилади (камайтирилади).

Қишлоқ хўжалик товарлари ишлаб чиқарувчиларга ер солиғи бўйича имтиёзлар белгиланганда, улар бундай ҳуқуқ вужудга келган ойдан бошлаб тўламайдилар.

Имтиёзларга эга бўлиш ҳуқуқи тўхтатилганда, бундай ҳуқуқ тўхтатилгандан кейинги ойдан бошлаб ер солиғи тўлашни бошлайдилар.

Қишлоқ хўжалиғи товарлари ишлаб чиқарувчилар ягона ер солиғи суммасини Вазирлар Маҳкамаси белгилаган ставкаларда ҳисоблаб чиқадилар ва ўзлари жойлашган ҳудуд солиқ инспекцияларига (аксарият) солиқ ҳисобини жорий йилнинг 1 февралига қадар тақдим этадилар.

Ягона ер солиғи бир йилда икки марта — 1 июлгача йиллик солиқ суммасининг 30 фоизи миқдоридан ва 1 декабрдан қолган солиқ суммаси тўланади.

Ягона ер солиғининг ҳисобланган суммаси корхонанинг давр харажатларига киритилади.

Ҳисобланган солиқ 68-счётнинг “Ер солиғи ҳисоб варағи” кредитида ва 26-счётнинг “Давр харажати” дебитида кўрсатилади. Солиқ бюджетга ўтказилганда 68-счёт дебетланади ва 51-“ҳисоб-китоб варағи” кредитланади.

Базавий ставкаларни ва тузатиш коэффициентларини қўллаган ҳолда ягона ер солиғининг суммасини ҳисоблаб чиқиш учун мисол тариқасида Жиззах вилояти Жиззах тумани хўжаликларидан бирини кўриб чиқамиз.

№	Ер турлари	Майдон	Базавий ставка	Тузатиш коэфф.	Солиқ суммаси
1.	Сугориладиган жамoa ерлари:				
	4 кали (31-40 балл)	16	505,8	3, 24	26625
	5 кали (41-50 балл)	180, 7	505,8	4,67	4268289
	7 кали (61-70 балл)	145	505,8	9,00	660069
	8 кали (71-80 балл)	443	505,8	11,68	2617131
	9 кали (81-90 балл)	215	505,8	14,55	1582269
	Жами	2626			9154383
2.	Лалми ерлар, бўз ерлар ва сугорилмайдиган кўп йиллик дарактзорлар (текислик зонаси)	234	64, 4	1,0	15116

3.	Суғорилмайдиган пичанзорлар ва яйловлар “Чўл минтақасида”	82	13, 3	1, 0	1091
4.	Сув ҳавзалари, каналлар, коллекторлар, йўллар остидаги ерлар	316	505,8	0,04	6393
5.	Жамоат иморатлари ва ҳовлилари	98	505,8	20,44	1013178
6.	Қишлоқ хўжалигида фойдаланил-майдиган бошқа ерлар	483	505,8	0,064	244
	Жами	3523			10191405
	Шу жумладан, тўлаш муддатлари буйича:				
	1 июлгача				3057122
	1 декабргача				7163283

Ягона ер солиғи суммаларини кўрсатилган муддатларда тўлаб борган қишлоқ хўжалик корхоналари ҳар қандай молиявий жазолардан холи бўлади.

Қайтариш учун саволлар

1. Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларнинг ягона ер солиғи тўловчилари кимлар ва солиқ объекти нимани ўз ичига олади?
2. Ягона ер солиғида қандай имтиёзлар мавжуд?
3. Ягона ер солиғини ҳисоблаш ва тўлаш.

6-БОБ. ЮРИДИК ШАХСЛАРНИНГ (НОҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИК) ЕР СОЛИҒИ

1. ЕР СОЛИҒИНИ ТЎЛОВЧИЛАР ВА СОЛИҚҚА ТОРТИШ ОБЪЕКТИ

Ўзининг мулкида, эгаллигида ва фойдаланишида ер участкалари бўлган юридик шахслар ер солиғини тўловчилар бўлиб ҳисобланади.

Ягона солиқ тўлашга ўтган кичик корхоналар, савдо ташкилотлари ер солиғи тўловчилари бўлмайдилар.

Юридик шахслар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг, маҳаллий ҳокимият идораларининг қарори билан ижарага олинган ерлар учун ер солиғи ўрнига бюджетга ижара ҳақи тўлайдилар.

Ижара ҳақи томонларнинг келишуви асосида ер солиғининг бир ставкасидан кам бўлмаган, уч ставкадан ортиқ бўлмаган миқдорда белгиланади.

Ерни ижарага олганлар ҳисоби, ижара тўлови ҳисобини тақдим қилиш, ижара тўловини ҳисоблаш ва тўлаш ер солиғи бўйича белгиланган тартиб билан амалга оширилади.

Юридик шахсларга ажратиб берилган ерлар учун ер солиғи ердан фойдаланиш ва фойдаланилмаганидан қатъи назар, солиқ тўлайдилар.

Юридик шахслар учун ер солиғи объекти бўлиб қуйидаги ер участкалари ҳисобланади:

- қонунда белгиланган тартиб бўйича ўз мулки қилиб олинган ер участкалари;
- ўрмон хўжалиги учун эгалик қилишга берилган ерлар;
- корхона қуришга, иморатлар, иншоотлар қуришга ёки бошқа ноқишлоқ хўжалик мақсадлари учун фойдаланишга берилган ерлар;
- мулкчилик ҳуқуқига эга бўлиш ва ундан ҳуқуқий фойдаланиш корхона, иморат ва иншоотлар билан бирга ерга ҳам жорий этилади.

Юридик шахслар учун фойдаланилмаган ер участкалари учун ер солиғи ставкаси 2 коэффиценти қўллаб, ундирилади.

2. ЕР СОЛИҒИ СТАВКАЛАРИ ВА ЮРИДИК ШАХСЛАРГА ЕР СОЛИҒИДАН ИМТИЁЗЛАР

Ер солиғи ставкалари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланади, Солиқ қўмитаси ва Молия вазирлиги томонидан солиқ тўловчиларга етказилади.

Қишлоқ хўжалик ерларининг сифати ёмонлашса (бонитет пасайса), ер участкаси эгасининг айби билан ер солиғи ернинг сифати пасайгандан аввалги ер солиғи ставкасида олинади. Шаҳар ва шаҳар посёлкасининг маъмурий ҳудудида жойлашган қишлоқ хўжалик ерлари учун ер солиғи ставкаси қишлоқ хўжалик ерлари учун белгиланган солиқ ставкасининг икки карра ортиқ миқдорда тўланади.

Маъмурий ва саноат марказларига нисбатан ер участкаларининг жойлашган жойига қараб қишлоқ хўжалик ерлари учун белгиланган ставкага ўсиб борувчи коэффицентлар қуйидагича қабул қилинади:

радиуси 20 км. даги Тошкент шаҳри атрофида —1, 3;

Қорақалпоғистон Республикаси ва вилоятлар маркази атрофида радиуси 15 км. гача бўлса — 1, 2 ва туман марказлари атрофида радиуси 11 км. гача бўлса — 1, 15 ва бошқа шаҳарлар атрофида радиуси 5 км. гача бўлса — 1, 1 коэффициент қўлланилади.

Ер участкаларининг узоқлиги шаҳар ва туман марказларининг автомобиль йўллари ўтган маъмурий чегараларигача белгиланади. Ер майдони икки шаҳар ўртасида жойлашган бўлса, юқори функционал белгиланишига эга бўлган шаҳарнинг энг катта коэффициенти олинади. Деҳқон хўжалиқларига ер солиғи ҳисобланаётганда балл абонентига қараб 8 жадвал коэффициенти қабул қилинади: 40 баллгача бўлса — 0,75, 41 дан 70 баллгача — 1, 0 ва 70 баллдан ошиғига — 1,25 қўлланилади.

Шаҳар ва шаҳар қўрғонларининг маъмурий чегараларида жойлашган конлар ва карьерлар бино қилган ер майдонлари учун ер солиғи шаҳар ва қўрғон жойларида юридик шахслар учун белгиланган ставкаларга 0, 1 коэффициент қўллаб, ундирилади.

Ер солиғидан имтиёзлар икки хил бўлади: 1) ер участкалари озод этилади; 2) юридик шахслар озод этилади.

Қуйидаги ер участкалари ер солиғидан озод этилади:

1. Шаҳарлар, шаҳар қўрғонлари, қишлоқ аҳоли пунктларининг умумий фойдаланишдаги ерлари (майдонлар, кўчалар, ўтиш жойлари, йўллар, ариқ ёқалари, ариқлар, мозорлар ва б.).

2. Боғдорчилик, узумчилик, экинчилик жамоалари, жамоа гаражлари учун умумий фойдаланишга берилган ерлар (кириш йўллари, суғориш шохобчалари, коллекторлар ва бошқа умумий фойдаланиш ерлари).

3. Табиатни муҳофазалашга мўлжалланган ерлар (давлат қўриқхоналари, миллий ва дендропарклар, ботаника боғлари, табиат эсдаликлари, қўриқхона-ўрмон дарахтзорлари).

4. Тарихий-маданий аҳамиятга эга бўлган ерлар (мемориал парклар, кўмиш жойлари, археологик эсдаликлар, тарихий ва маданият ёдгорликлари).

5. Сув фонди ерлари (дарёлар, кўллар, сув омборлари, каналлар, денгизлар, музликлар, ботқоқликлар, гидротехник ва бошқа сув хўжалиги иншоотлари).

6. Электр узатувчи линиялар, подстанциялар ва умумдавлат алоқа тармоқлари ва уларнинг иншоотлари жойлашган ерлар.

7. Умумий фойдаланишдаги автомобиль йўллари ва уларнинг иншоотлари жойлашган ерлар.

8. Темир йўл умумий тармоқлари ва уларнинг иншоотлари эгаллаган ерлар. Саноат ва бошқа корхоналарга темир йўл излари киритилган жойлар учун ер солиғи умумий тартиб бўйича тўланади.

9. Шаҳар умумий фойдаланишидаги электр транспорти ва метрополитен тармоқлари ва уларнинг иншоотлари жойлашган ерлар.

10. Спорт иншоотлари, стадионлар, спорт майдонлари, бассейнлар, спортнинг техник турлари объектлари ва бошқа жисмоний соғломлаштириш мажмуалари, оналар ва болаларнинг дам олиш жойлари, санатория-курорт муассасалари ва дам олиш уйлари, ўқув-машқ базалари.

11. Магистрал сув йўналтириш, магистрал оқава коллекторлари ва уларнинг иншоотлари, сув йиғув ва сув тозалов иншоотлари ва бошқалар эгаллаган ерлар.

12. Магистрал газ йўналтириш, нефть йўналтириш ва уларнинг иншоотлари эгаллаган ерлар.

13. Самолётларнинг учиш-тушиш йўлаклари, бошқариш йўллари ва туриш жойлари, радионавигацион ва электр ёруғлиги бериш асбоб-ускуналари жойлашган фуқоро авиацияси аэропорти эгаллаган ерлар.

14. Ишлаб чиқариш объектлари қуриш учун ажратилган ва ҳукумат қарори билан тўхтатиб қўйилган иншоотлар эгаллаган ерлар, ҳукуматнинг инвестдастурига биноан амалга оширилаётган қурилишлар жойлашган ерлар.

15. Гидрометеорология ва гидрогеология станциялари ва постлар эгаллаган ерлар.

16. Тўғридан-тўғри илмий ёки ўқув мақсадларига ажратилган ўрмон хўжалиги илмий ташкилотлари, тажриба, экспериментал ва ўқув-тажрибавий, қишлоқ ва ўрмон хўжалиги ўқув юртлари фойдаланаётган ерлар.

17. Янги ишга тушириладиган ва мелиоратив ҳолатини яхшилаш муддатига, суғориладиган ерлар лойиҳада кўрсатилган муддатига, лекин иш бошлангандан 5 йилдан кўп бўлмаган муддатга фойдаланилмаган ерлар.

18. Заҳира ерлар.

19. Рекреацион белгиланишга эга бўлган ерлар (аҳолининг фаол дам олиши ва туризм учун; ўрмон парклари, парклар, хиёбонлар, пляжлар ва б.)

20. Соғломлаштиришга қаратилган ерлар (кишиларни соғломлаштириш ва доволашга мўлжалланган ерлар).

21. Иновацион қурилиш ва шахсий томорқа хўжалиги учун белгиланган меъёردа ажратиб берилган ерлар 2 йил муддатга озод этилади.

22. Ўрмон хўжалиги ташкилотларининг ўсимликларни ҳимоя қилиш, маориф, маданият, соғлиқни сақлаш объектлари ҳамда спорт иншоотлари ерлари.

23. Янги барпо этилган боғлари ва узумзорлари бўлган қишлоқ хўжалиги корхоналари ерлари ҳосил бериш даврига киргунга қадар озод этилади. Ерлар тўғри белгиланишига қараб фойдаланилмаса, юқорида белгиланган имтиёзлар берилмайди.

3. ЕР СОЛИҒИДАН ОЗОД ЭТИЛУВЧИ ЮРИДИК ШАХСЛАР

- 1) нотижорат ташкилотлари;
- 2) маданият, маориф, соғлиқни сақлаш ва ижтимоий таъминот муассасалари, уларга юклатилган вазифаларни бажариш учун ажратилган ерлар;
- 3) ишлаб чиқариш фаолияти билан шуғулланувчи қўшма корхоналар рўйхатдан ўтган пайтдан бошлаб 2 йил муддатга;
- 4) ишловчиларнинг умумий сони 50% кам бўлмаган қисмини ногиронлар ташкил этадиган корхоналар;
- 5) Самарқанд, Бухоро, Хива ва Тошкент шаҳарларида туристик фаолият билан шуғулланувчи янги тузилган корхоналар тузилганидан бошлаб биринчи фойда олгунга қадар, лекин рўйхатдан ўтган пайтдан бошлаб 3 йилдан ошмаган даврда;
- 6) марказий банк, халқ банки ва уларнинг муассасалари.

4. ЮРИДИК ШАХСЛАР ТОМОНИДАН ЕР СОЛИҒИНИ ҲИСОБЛАШ ТАРТИБИ

Ер солиғи тўловчилар томонидан мустақил равишда ҳар йили 1 январь ҳолатига қараб ҳисоблаб чиқилади ва ер солиғи ҳисоби ер участкаси жойлашган солиқ инспекциясига жорий йилнинг 1 февралига қадар топширилади.

Ноқишлоқ хўжалик белгиланишига эга бўлган ерлар учун ер солиғи ҳисоби қуйидагича тузилади. Масалан, Чилонзор давлат солиқ инспекциясига “А” хусусий корхона идентификацион тартиби жавобгар шахснинг _____

Тўловчининг манзили _____

_____ банкнинг № ҳисоб рақами.

**1999 йил 1 январь ҳолатига ноқишлоқ хўжалик ерлари учун
ер солиғи ҳисоби**

Кўрсаткичлар	Ер участкасининг жойлашган жойи	Ўлчов бирлиги	Ҳажми
Шаҳар ҳокимининг қарори Ҳужжатга асосан берилган ер участкаси	7 зона Тошкент шаҳри	Га	0, 5
Ҳақиқий фойдаланишдаги ер участкаси Аниқланган		Га	0,5
Солиққа тортиладиган майдон		Га	0,5
1 га ер солиғи ставкаси			2060370
Солиқнинг умумий суммаси			1030185
Тўлов муддатлари:			
1-чорак учун — 15 февралгача			257546, 2
2-чорак учун — 15 майгача			257546, 3
3-чорак учун 15 августгача			257546, 2
4-чорак учун 15 ноябргача			257546, 3

Раҳбар:
Бош ҳисобчи:

Қабул қилдим:
Солиқ инспектори:

Агар ер сотилса, олиб қўйилса (камайса) солиқни ундириш ер олиб қўйилган ойдан бошлаб тўхтатилади (камайтирилади). Масалан, корхонадан ер участкасининг бир қисми тегишли давлат ҳокимияти идоралари томонидан 25 августдан олиб қўйилди, унда корхона солиқни 1 августдан тўламайди.

Ер солиғидан имтиёз белгиланганда улар шу ҳуқуқ пайдо бўлган ойдан бошлаб солиқ тўламайдилар. Ер солиғидан имтиёз тўхтатилган ҳолларда, шу имтиёз тўхтатилган ойдан кейинги ойдан бошлаб ер солиғи тўланади.

Ер майдони бир қанча юридик шахсларнинг мулкда бўлган қурилишига тегишли бўлса, ҳар бир мулкдор умумий майдонидаги ҳиссасига қараб ер солиғи тўлайди.

Кўп қаватли тураржойларнинг бир қисmini эгаллаган юридик шахслар тураржойнинг умумий майдонидан эгаллаган қисми учун солиқ тўлайди ёки шу юридик шахс фойдаланаётган ишлаб чиқариш иморатининг фойдаланиш ҳиссасига қараб солиқ тўлайди.

Солиққа тортиш мақсадида ўрмончилик, балиқчилик ва овчилик корхоналари ҳамда машина-трактор парклари қишлоқ хўжалик корхоналарига тенглаштирилади.

Солиқдан олган имтёзларни маълум мақсадлар учун фойдаланувчи юридик шахслар ҳам ер солиғининг ҳисобини солиқ идораларига белгиланган муддатда ва шаклда топширадилар.

Ер солиғини ҳисоблаш ҳақиқий эгалланган ер майдониغا қараб амалга оширилади. Умумий майдондаги ер участкалари маълумотлари, шаҳар ва туман ҳокимиятлари томонидан доимий эгалик ёки фойдаланиш ҳуқуқи борлиги давлат ҳужжати билан тасдиқланиши керак. Ердан фойдаланишга давлат ҳужжатлари берилгунга қадар ваколатли ҳокимият идораларининг қарорлари, ер баланси маълумоти, қурилишнинг бош режаси ёки бошқа ҳужжатлар (текширув далолатномаси, ер инвентаризацияси, ернинг режасини олиш ва бошқалар) ер тузилиши хизмати ёки архитектура идоралари хизмати билан келишилган бўлса, бу ҳужжатлик вазифасини вақтинча ўтаб туради.

Йил мобайнида ердан фойдаланишда ўзгаришлар содир бўлса (кўпайиши, камайиши) юридик шахслар солиқ инспекциясига бир ойдан кечиктирмасдан ўзгарган солиқ ҳисобини тақдим этишлари шарт.

Ер участкаси йил ичида ажратилиб берилса, ер участкаси ажратилгандан кейинги ойдан бошлаб ер солиғи тўланади. Масалан, ер корхонага тегишли идораларнинг қарори асосида 15 августдан берилди, яъни корхона солиқни 1 сентябрдан бошлаб тўлайди.

5. ЮРИДИК ШАХСЛАР ТОМОНИДАН ЕР СОЛИҒИНИ ТЎЛАШ ВА УНИ ҲИСОБГА ОЛИШ ТАРТИБИ

Юридик шахслар (қишлоқ хўжалик корхоналаридан ташқари) ер солиғини ҳар чорақда иккинчи ойнинг 15-санасига қадар тўлаб борадилар. (15 феврал, 15 май, 15 август, 15 ноябрь)

Агар юридик шахс ер участкасини ҳисобот чораги учун солиқ тўлаш муддатидан сўнг олсалар, унга ер солиғини тўлаш муддати бўлиб келгуси чорақнинг солиқ тўлаш муддати ҳисобланади.

Бошқа солиқ ва йиғимлардан қарзи бўлмаган ҳолда юридик шахслар солиқни кўп тўлаб юборган бўлсалар, бу сумма солиқ тўловчиларга уларнинг аризаларига биноан ўттиз кун ичида қайтарилди ёки келгуси тўловларга ўтказилади.

Солиқ ер майдони қайси туманда жойлашган бўлса, шу туман маҳаллий бюджетига ўтказилади.

Солиқ ҳисоби ҳисобланганда 68-счётнинг кредити ва 26-счётнинг “давр харажати” дебетида олиб борилади.

Солиқ бюджетга ўтказилганда 68-счёт дебетланади, суб-счёт “Ер солиғи”, 51-“ҳисоб сёт” кредитланади.

Ер солиғи тўловчилар солиқ идоралари вазифадор шахслари солиққа тортишда нотўғри ҳаракат қилсалар юқори солиқ идораларига ёки судга шикоят қилишлари мумкин.

Қайтариш учун саволлар

1. Ер солиғини тўловчиларга қандай юридик шахслар киради?
2. Ер солиғи объектига қандай ерлар киради?
3. Ер солиғи ставкалари ким томонидан белгиланади ва юридик шахслар ер солиғидан қандай имтиёзларга эга?
4. Ер солиғини юридик шахслар қандай ҳисоблайдилар?
5. Ер солиғини юридик шахслар қандай муддатларда тўлайдилар?

7-БОБ. ЕР ОСТИДАН ФЙДАЛАНГАНЛИК УЧУН СОЛИҚ

1. “ЕР ОСТИ” ТУШУНЧАСИ, СОЛИҚ ТЎЛОВЧИЛАР ВА СОЛИҚҚА ТОРТИШ ОБЪЕКТИ

Солиққа тортиш мақсадида “ер ости” тушунчасига ер қаърининг тупроқ қисмидан пастда жойлашган қисми тушунилади. Ер қаъри бўлмаган ер устидан паст қисми ва геологик изланув ёки эгаллаш имконияти бўлган сув ҳавзалари ва оқимларининг таги (туби) ҳисобланади.

Ер остидан фойдаланганлик учун солиқни ягона солиқ тўловчи кичик корхоналар, ягона ер солиғи тўловчи қишлоқ ҳўжалиги товар ишлаб чиқарувчилар ҳамда савдо ва умумий овқатланиш ташкилотлари тўламайдилар.

Ер остидан фойдаланганлик учун солиқни Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фойдали қазилмалар қазиб олишни, шунингдек, фойдали қазилмалар қазиб олиш билан боғлиқ бўлмаган ер ости иншоотлари қуриш ва улардан фойдаланишни амалга оширувчи юридик ва жисмоний шахслар тўлайдилар.

Агар таркибида рангли, нодир, қора металллар ва бошқа минерал хом ашёни қазиб олувчи корхона уни қайта иш-лашга иккинчи корхонага берса, солиқ тўловчи бўлиб тайёр маҳсулотни сотувчи корхона ҳисобланади. Масалан, мис қазиб олувчи корхона рудани Олмалик тоғ-металлургия

комбинатига берди. Комбинат тайёр маҳсулот қилиб чиқаради. Бу ерда комбинат солиқ тўловчи ҳисобланади. Агар қазиб олинган рудани қайта ишлаш учун Республикадан ташқарига ёки экспортга ортса, солиқ тўловчи бўлиб руда қазиб олган корхона ҳисобланади.

Солиққа тортиш объекти бўлиб бу солиқда қуйидагилар ҳисобланади:

1. Фойдали қазилмалар (шу жумладан қўшилиб чиқадиган фойдали қазилмалар ва қимматли компонентлар) қазиб олиш ҳажми ҳақиқий маҳсулот сотиш қиймати ҳисобланади.

Агар асосий қазиб олинган рудадан бошқа хом ашё ажралиб чиқса ва унга солиқ ставкаси тасдиқланган бўлса, йўл-ўлакай учрайдиган фойдали қазилмалар ва қимматли компонентлар солиққа тортиш объекти бўлиши мумкин.

Бу ерда ҚҚС ва акциз чегирилиб ташланган ҳақиқий сотилган маҳсулот қиймати солиқ объекти бўлиб ҳисобланади.

2. Техноген ҳосилаларнинг (минерал хом ашё қазиб олиш ва уларни қайта ишлаш чиқиндиларининг) ҳақиқий сотиш қиймати ҚҚС ва акциз чегирилган ҳолда ҳисобланади. Техноген ҳосилаларга минерал хом ашёларнинг чиқиндилари ва қайта ишлов беришлар, шу жумладан, вақтинча техноген ва бошқа сабабларга кўра фойдаланилмаётган хом ашёлари киради.

3. Фойдали қазилмалар қазиб олиш билан боғлиқ бўлмаган ер ости иншоотлари ҳамда табиий ер ости бўшлиқлари ва бошқа ер ости омборлари ҳам киради. Улар қуришда ер остидан фойдаланганлик учун тўланадиган солиқ қурилишнинг смета қийматига қараб ҚҚС сиз ҳисоблаб чиқилади. Объект корхонанинг балансига қабул қилиб олиниши билан объектнинг ҳажми ёки узунлигига қараб солиқ тўланади.

Ер ости иншоотларига ер устки қисмидан пастда жойлашган иморатлар ва алоҳида объектлар киради (масалан, гаражлар, омборхоналар, архивлар ва бошқалар).

Солиққа тортиш объектига яна қуйидагилар: қурилаётган ва эксплуатация қилинаётган нефть, газ, бошқа буюмлар ва материаллар сақлаш учун мўлжалланган ер ости иншоотлари, магистрал газопроводлар, нефтепроводлар ва 0,4-500 квт. қувватли электр узаткич тармоқлар ва бошқалар киради.

Магистрал ер ости иншоотларига қуйидагилар киради:

а) Ишчи босими 12 ПГСҒсм² бўлган магистрал ер ости газопроводлари;

б) ер ости магистрал нефтепроводи кондан тайёр маҳсулот бўлиб чиққан жойидан то нефтни қайта ишловчи заводгача;

в) электр узатиш қуввати 0, 4-500 квт. гача бўлган ер ости магистрал кабель линиялари;

г) ер ости магистрал алоқа линиялари;

д) ер ости магистрал иссиқлик провонлар, иссиқлик жўнатишлар—марказлашган иссиқлик чиққан жойдан то саноат зонасига етгунгача бўлган масофада.

4. Рангли тошлар хом ашёси, полеонтология қолдиқлари ва бошқа геологик коллекция материаллари намуналарини тўплаш учун бериб қўйилган ер қаъри участкаси майдони.

2. ЕР ОСТИДАН ФЙДАЛАНГАНЛИК УЧУН СОЛИҚ СТАВКАСИ ВА СОЛИҚДАН ИМТИЁЗЛАР

Солиқ ставкасини ҳар йили Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси янги йил бюджетини тасдиқлаётганда белгилайди.

Масалан, Вазирлар Маҳкамаси 1999 йил учун 90 дан ортиқ солиқ ставкали солиқни белгилаган.

Солиқдан имтиёзлар қуйидагичадир:

1. Ер ости геологиясини ўрганишни амалга ошираётган юридик ва жисмоний шахслар.

2. Алоҳида табиатни ҳимоя қилиш ҳудудларида ва геология, минералогия бўйича илмий иш олиб борувчи юридик ва жисмоний шахслар.

3. Ер ости иншоотларни қуриш ва эксплуатация қилишни амалга оширувчи бюджет муассасалари ва ташкилотлари.

Ўзларига ажратиб берилган ер участкаларида умумтарқалган қазилма бойликлар қазиб олувчи ва ер ости иншоотларини қурувчи ер эгалари ва ердан фойдаланувчилар.

Умумтарқалган фойдали қазилмаларга: кум, шағал, тупроқ, тош, кварц, доломит, мергель, оҳак ва бошқалар кирати.

4. Ер ости иншоотидан фойдаланганлиги учун метрополитен ҳам кирати.

3. СОЛИҚНИ ҲИСОБЛАШ, ҲИСОБНИ ТАҚДИМ ЭТИШ ВА ТўЛАШ ТАРТИБИ

Юридик шахслар томонидан ер остидан фойдаланганлик учун солиқ объекти ва ставкасига қараб ҳисоблаб чиқилади. Солиқ ҳисоби солиқ инспекциясига қуйидаги шаклда тақдим этилади. Мисол.

**Шартли “А” корхонанинг 1999 йил 1-чорак учун ер
остидан фойдаланганлик учун солиғи ҳисоби**

Ер остидан фойдалан- ганлик турлари	Ўлчов бирлиги	Қазиб олинди, ҳажми, узқлиги	қиймат сўм.	Солиқ ставкаси % сўм	Солиқ сумма- си	Илгари- ги ҳисоб сол.	Тулаш- га те- гишли
	1	2	3	4	5	6	7
Нефть	тонна	600	60000	17,5%	10500	7875	625

Раҳбар:

Бош ҳисобчи:

Қабул қилдим

инспектор исми шарифи

Солиқ ҳисоби қуйидаги давр учун, қуйидаги муддатда тақдим этилади.

1. Фойдали қазилмалар қазиб олгани учун ва техноген ҳодисалар учун — ҳар чоракда чораклик ва йиллик ҳисобот топширган кундан кечиктирмасдан.

2. Ер остидан фойдаланганлик учун (ер ости иншоотла-ри қуриш ва эксплуатация қилиш, коллекцион материаллар йиғими) бир йилда 1 марта, йиллик ҳисобот топширилади-ган кундан кечиктирмай.

Ер остидан фойдаланганлик солиғини тулаш муддатлари:

1. Фойдали қазилмалар қазилганлиги учун ва техноген ҳодисалардан фойдаланиш учун ҳар ойда ҳисобот ойдан кейинги ойнинг 20-санасигача. Шу муддатгача солиқ тўлов-чи солиқ инспекциясига қазиб олинган фойдали қазилма-лар ва техноген ҳодисалар ҳажми тўғрисида ва ҳисобланган солиқ суммаси ҳақида (ҳисобот оyi учун) далолатнома тақ-дим этади.

**Фойдали қазилмалар солиғи суммаси ҳақида 1999 йил
январь оyi учун далолатнома**

Хом ашё	Ўлчов бирлиги	Ҳажми сони майдони	қиймати сўм	Солиқ став- каси %, сўм	Тулаши лозим булган солиқ, сўм
	1	2	3	4	5
нефть	Тонна	150	15000	17, %	2625

Раҳбар:

қабул қилдим:

Бош ҳисобчи:

Солиқ инспектори:

2. Минерал хом ашё қазиб олиш ва қайта ишлаш билан боғлиқ бўлмаган ҳолларда (ер ости иншоотлари қуриш ва эксплуатация қилиш, ер ости бўшлиқларидан фойдаланиш) 1 йилда 1 марта йиллик молия ҳисоботи топширилган кундан бошлаб 10 кун ичида.

3. Бошқа ҳолларда (полеонтологик қолдиқлар йиғиш ва бошқа коллекцион материаллар йиғиш) чорак ва йиллик ҳисоботлар топширган муддатда — ҳар чоракда тўланади.

Жисмоний шахслар ер остидан фойдаланганда солиқ идораларига 1 йилда 1 марта солиқ ҳисобини тақдим этадилар ва 1 марта 20 январдан кечиктирмасдан солиқни тўлайдилар.

Солиқ ҳисобланганда юридик шахслар 68-счётни кредитлайди, субсчёт ер остидан фойдаланганлик учун солиқ, дебет 26-“давр харажатлари” билан дебетланади. Солиқ бюджетга ўтказилганда дебет 68, 51-“ҳисоб счёт” кредитланади.

Қайтариш учун саволлар

1. “Ер ости” тушунчаси нимани билдиради ва ер остидан фойдаланганлик учун солиқ тўловчилар кимлар?

2. Солиққа тортиш объектига нималар киради?

3. Солиқ ставкасини ким белгилайди ва ер остидан фойдаланганлик учун солиқдан қандай имтиёзлар олинади?

Солиқни ҳисоблаш ва тўлаш тартиби қандай?

8-БОБ. ЭКОЛОГИЯ СОЛИҒИ

1. ЭКОЛОГИЯ СОЛИҒИ ТўЛОВЧИЛАР, СОЛИҚҚА ТОРТИШ ОБЪЕКТИ ВА СОЛИҚДАН ИМТИЁЗЛАР

Экология солиғи тўловчилари бўлиб товарлар ишлаб чиқарувчи, ишлар бажарувчи ва хизматлар кўрсатувчи юридик шахслар ҳисобланади.

Ягона ер солиғи тўловчи қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчилари, ягона солиқ тўловчи кичик корхоналар ва савдо ҳамда умумий овқатланиш ташкилотлари экология солиғини тўламайдилар.

Экология солиғи бўйича солиққа тортиш объекти бўлиб маҳсулот (иш, хизмат) ларнинг ишлаб чиқариш таннархи ҳисобланади. Банклар ва суғурта идораларида эса жами харажатлар солиққа тортиш мақсадида ишлаб чиқариш таннархи деб аталади.

Воситачилик, таъминлов, тайёрлов ташкилотларида экология солиғининг объекти бўлиб муомала харажатлари ҳисобланади.

Солиққа тортиш мақсадида муомала харажатларига қуйидагилар киреди:

а) сотиш харажатлари (мулк солиғи, республика йўл фондига ажратма ва 0,5 фоиз пенсия фондига ажратма);

б) маъмурий бошқарув харажатлари;

в) бошқа операцион харажатлар.

Бу харажатлар 26-счёт “давр харажатлари”да олиб борилади.

Бошқа соҳалар корхоналари учун солиққа тортиш объекти бўлиб маҳсулот (иш, хизмат) ларнинг тўлиқ таннархи ҳисобланади.

Солиққа тортиш мақсадида экология солиғи ҳисобланаётганда маҳсулот (иш, хизмат) нинг тўлиқ таннархи тушунчасига ҳужалик ички оборотидан ташқари ишлаб чиқариш сарфиётлари ҳисобини олиб борувчи счётлар (“асосий ишлаб чиқариш” 23-счётнинг четга хизмат кўрсатиш қисми) да ҳисобга олинувчи ялпи сарфиётлар суммаси олинади.

Банклар ва сугурта ташкилотлари экология солиғини кўрсатилган хизматларнинг ялпи харажатлари бўйича ҳисоблайдилар.

(Асос: Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тасдиқлаган “Тижорат банклари счёт режаларидаги сметанинг 5-бўлими, “Фоиз харажатлари”. 1996 йил 13 ноябрь, 290-сонли хати.)

Экология солиғи муомала харажати ва ишлаб чиқариш таннархига нисбатан 1 фоизда белгиланган.

Экология солиғидан қуйидагиларга имтиёзлар берилган.

1. “Нуроний” фонди.

2. Ходимлари умумий сонидан 50 фоиздан кам бўлмаган қисмини ногиронлар ташкил этган юридик шахслар (савдо, воситачилик, таъминлов ва тайёрлов фаолиятларидан ташқари) бу солиқни тўлашдан озоддирлар.

2. ЭКОЛОГИЯ СОЛИҒИНИ ҲИСОБЛАШ, ҲИСОБНИ ТАҚДИМ ЭТИШ ВА ТўЛАШ ТАРТИБИ

Солиқ тўловчилар экология солиғини мустақил ҳисоблайдилар. Бу ерда улар солиқ объекти ва белгиланган солиқ ставкасидан фойдаланадилар. Солиқ ҳисоби қуйидагича. Шартли.

“А” корхонанинг 1999 йил 2-чорак учун солиқ ҳисоби

№	Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	Сумма
1	Маҳсулот (иш, хизматнинг) ҳисобот давридаги ҳақиқий ишлаб чиқариш (муомала хараж.) таннарихи	М.Сўм	500
2	Солиқ ставкаси	%	1
3	Солиқ суммаси	М.Сўм	5
4	Ўтган даврдаги ҳисобланган солиқ суммаси.	М.Сўм	2
5	Ҳисобот давридаги бюджетга тўлаши лозим бўлган солиқ суммаси	М.Сўм	3

Раҳбар:

Бош ҳисобчи:

Тўловчининг шахсий счётига ушбу ҳисоб билан 3 минг сўм ёзиб қўйилади.

Солиқ инспектори: фамилияси, исми.

Экология солиғи бўйича солиқ ҳисоби чораклик ва йиллик молиявий ҳисоботлар учун белгиланган муддатда ўсиб боровчи яқун билан солиқ идораларига тақдим этилади.

Солиқ ҳисоб тақдим этилган муддатдан кечиктирилмай ҳар чоракда тўланади. Бу ерда бўнак тўловлар йўқ.

Корхоналар ҳар хил турдаги фаолиятлар, яъни ишлаб чиқариш (иш, хизматлар), савдо ва ижтимоий овқатланиш, таъминлов, воситачилик, тайёрлов билан шуғуллансалар, ҳамма турдаги фаолиятдан солиқ тўлайдилар.

Улар фаолият турлари бўйича алоҳида харажатлар ҳисобини олиб боришлари шарт. Корхона бўйича умумҳўжалик харажатларини тақсимлаш маҳсулот сотиш тушумига қараб фаолият турлари пропорционал равишда амалга оширилади.

Экология солиғи давр харажатларида ҳисобот ойида ҳисобга олиб борилади.

Солиққа тортиш объекти муомала харажатлари бўлган корхоналарда ҳисобот даврида ҳисобланган солиқ суммасини ҳисобот даврдан кейинги ойнинг давр харажатига киритадилар ва у солиққа тортиладиган базага қўшилмайди.

Ҳисобланган солиқ суммаси 68-счётнинг кредитида “Экология солиғи ҳисоби” ва 26-счёт “Давр харажати” нинг тегишли субсчётида дебетланади.

Бюджетга солиқ ўтказилганда 68-счёт дебетланади ва 51-“Ҳисоб счёт” кредитланади.

Қайтариш учун саволлар

1. Экология солиғини кимлар тўлайди ва солиқ объекти нима?
2. Экология солиғидан қандай имтиёзлар олинади?
3. Экология солиғини ҳисоблашни ким ва қандай амалга оширади?
4. Экология солиғини тўлаш муддатлари қандай?

9-БОБ. СУВ РЕСУРСЛАРИДАН ФЙДАЛАНИШ СОЛИҒИ

1. СУВ РЕСУРСЛАРИДАН ФЙДАЛАНИШ СОЛИҒИНИ ТЎЛОВЧИЛАР, СОЛИҚ ОБЪЕКТИ ВА СТАВКАСИ

Сув ресурсларидан фойдаланиш солиғи тўловчилари бўлиб ўз фаолиятда сувдан фойдаланувчи юридик шахслар ҳисобланади. Сув манбаларининг қаерда жойлашганлигидан қатъи назар, солиқ идораларида рўйхатдан ўтган жойдаги сувдан фойдаланувчилар тўғридан-тўғри солиқ тўлайдилар.

Ягона солиқ тўловчи кичик корхоналар, ягона ер солиғи тўловчи қишлоқ хўжалиги товари ишлаб чиқарувчилар бу солиқни тўламайдилар. Ялпи даромадга солиқ ва мулк солиғи тўловчи савдо ташкилотлари ҳам бу солиқни тўламайдилар.

Аҳоли пунктларини сув билан таъминлаш учун сув берувчи корхоналар фақат ўз фаолиятида фойдаланган сув учун солиқ тўловчилар бўлиб ҳисобланади.

Ер усти ва ер ости манбаларидан ишлаб чиқариш ва техникавий мақсадларга фойдаланиш учун олинган сув ресурслари ҳажми (куб. м.), яъни юридик шахслар томонидан фойдаланилган сув ресурсларининг жами ҳажми солиққа тортиш объекти бўлиб ҳисобланади.

Ер усти манбаларига: дарёлар, кўллар, сув омборлари, бошқа ер усти сув ҳавзалари ва сув манбалари, каналлар ва ҳавзалар турлари киради.

Ер ости манбаларига: артезиан қудуқлари ва скважиналар, вертикал ва горизантал дренаж тармоқлари киради.

Сув ресурсларидан фойдаланиш солиғи ставкаси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади. ДСҚ ҳамда Молия вазирлиги томонидан белгиланган тартибда солиқ тўловчиларга етказилади.

Сувдан фойдаланувчилар турларига қараб солиқ ставкаси ер усти ва ер ости манбаларига алоҳида-алоҳида белгиланган.

Масалан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 554-сонли 1999 йил 31 декабрь қарорига биноан 2000 йил учун сувдан фойдаланганлик учун солиқ ставкаси қуйидагича белгиланган:

№		Куб. метр. га ставка (тийин)	
		Устки манбалардан олинган сув хажмига	Ер ости манбалардан олинган сув хажмига
1	Иқтисодиётнинг ҳамма соҳалари учун	189,2	240,2
2	Электрстанциялар	54	81,1
3	Коммунал хизмати корхоналари	104, 4	135, 2
4	Ягона ер солиғи тўлашга ўтмаган қишлоқ хўжалик корхоналари	9,0	12,0

2. СУВ РЕСУРСЛАРИДАН ФЙДАЛАНИШ СОЛИГИДАН ИМТИЁЗЛАР

Сув ресурсларидан фойдаланиш солиғидан қуйидаги юридик шахслар озод этиладилар:

1. Тижорат билан шуғулланмайдиган юридик шахслар (нотижорат), тадбиркорлик фаолияти учун сув ресурсларидан фойдаланувчилар бундан мустасно.

2. Ер ости маъданли сувларидан даволаш мақсадида фойдаланувчи соғлиқни сақлаш муассасалари, улар маъданли сувдан савдо тармоғида реализация қилиш учун фойдаланган ҳоллар бундан мустасно.

3. Фармацевтика фаолияти билан шуғулланувчи ва сувдан дори воситалари тайёрлаш учун фойдаланувчи юридик шахслар.

4. Атроф муҳитга зарарли таъсир кўрсатишнинг олдини олиш мақсадида ер ости сувларини чиқазиб олаётган юридик шахслар ана шу ер ости сувлари учун ишлаб чиқариш ва техника мақсадлари учун фойдаланадиган сув хажмлари бундан мустасно.

5. Сув учун бюджетга ҳақ ўтказган юридик шахслардан сув олган истеъмолчилар.

6. Фойдали қазилмалар қазиб олиш ва шахтадан сувларни қочириш вақтида ер ости сувлари чиқазиб олган юридик шахслар ана шу ер ости сувлари учун, ишлаб чиқариш ва техника эҳтиёжлари учун фойдаланилган сув хажмлари бундан мустасно.

7. Гидроэлектростанциялар агрегатларни ишлатишда сувдан фойдаланганлик учун.

8. Бирламчи тарзда фойдаланганлик учун ҳақи тўланган сувдан иккиламчи фойдаланувчи юридик шахслар.

9. Асосий фаолияти бўйича қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштирувчи юридик шахслар шўрланган ерларни ювиш

мақсадида сувдан фойдаланганлик учун — ягона ер солиғи тўловчилардан ташқари.

10. Ишловчиларнинг умумий сонининг камида 50%ини ногиронлар ташкил этган юридик шахслар, воситачилик, таъминот-сотиш ва тайёрлов фаолияти билан шуғулланувчилар бундан мустасно.

11. "Соғлом авлод учун" халқаро хайрия жамғармаси, Ўзбекистон Республикаси Қизил Яримой жамияти, "Нуроний" жамғармаси.

Бу маблағлар белгиланишига қараб фойдаланилмаса солиқ бюджетга белгиланган тартибда олиб қўйилади.

3. СУВ РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ СОЛИҒИНИ ХИСОБЛАШ ВА ТЎЛАШ МУДДАТЛАРИ

Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ юридик шахслар томонидан ҳақиқий олинган сув ҳажмига қараб ҳисоблаб чиқилади. Солиқ ҳисоби солиқ идораларига чораклик ва йиллик молиявий ҳисоботлар топширилган муддатда тақдим этилади.

Чет эл инвестицияси билан тузилган корхоналар — солиқ тўловчилар сув ресурсларидан фойдаланиш солиғи ҳисобини бир йилда 1 марта йиллик молиявий ҳисобот топширган муддатда тақдим этадилар.

Солиқ ҳисоби қуйидаги шаклда тузилади: шартли "А" корхонанинг (саноат) 1999 йил 1-ярим йиллик учун сув ресурсларидан фойдаланганлик солиғи ҳисоби.

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	Ҳажми		
		Ер устки манбалар	Ер ости манбалар	жами
1 Ҳисобот даврида олинган умумий сув ҳажми	Куб.м	460000	200000	660000
2 Солиқ солишдан озод этилган сув ҳажми	Куб.м	10000	—	10000
3 Ҳисобот даврида солиққа тортиладиган сув ҳажми	Куб.м	450000	200000	650000
4 Солиқ ставкаси	Тийин	94,6	121, 6*	*
5 Ҳисобот даврида тўланиши лозим бўлган солиқ	Сўм	425700	243200	668900
6 Ҳисобот даврида илгари ҳисобланган солиқ	Сум	400000	240000	640000
7 Ҳисобот даврида қўшимча ҳисобланди.	Сўм	=25700	=3200	28900

Раҳбар:

Бош ҳисобчи:

Қабул қилдим. Ушбу ҳисоб бўйича солиқ тўловчи шахсий счётига 28900 сум кўчирилди.

Солиқ инспектори: фамилияси.

Солиқ тўлаш муддатлари:

1. Солиқ тўловчилар солиқни ҳисобот ойдан сўнгги ойднинг 15-санасига қадар ҳар ойда ҳақиқий олинган сув ҳажмидан келиб чиқиб тўлайдилар.

2. Сувдан фойдаланганлик учун солиқ суммаси корхоналарда чорақ учун 50 минимал иш ҳақидан кам бўлган суммани ташкил этса, 1-чорақда 1 марта чорақлик молия ҳисоботлари топширадиган муддатда тўлайдилар.

Солиқ тўловчилар рўйхатдан ўтган солиқ инспекцияларига жорий йилнинг 15 январига қадар сув олиш шартномаси ёки белгиланган лимитга биноан солиқ тўлаш тўғрисида билдириш топширадилар.

Ягона ер солиғи тўлашга ўтмаган қишлоқ хўжалик корхоналари солиқни 1 марта йилига ҳисобот йилининг 15 декабригача тўлайдилар.

Йил тугаши билан ҳамма солиқ тўловчилар йиллик молиявий ҳисобот топшириш муддатида солиқ инспекцияларига солиқ суммаси ҳисобини топширадилар.

Солиқ кам тўланган бўлса солиқ ҳисоби тақдим этилгандан сўнг беш кун ичида кам тўланган солиқ суммасини бюджетга тўлашлари шарт. Солиқ кўп тўланган бўлса, бошқа солиқ ва йиғимлардан корхона қарзи бўлмаса, унинг ёзма аризаси билан 30 кун ичида қайтариб берилади ёки кейинги тўловларга ўтказилади.

Ҳисобланган солиқ суммаси 68-счёт “сувдан фойдаланганлик учун солиқ” субсчётида кредитланади, 26-счётнинг субсчётида дебетланади.

Солиқ суммаси бюджетга ўтказилганда 68-счёт дебетланади, 51-счёт кредитланади.

Қайтариш учун саволлар

1. Сув ресурсларидан фойдаланиш солиғини кимлар тўлайди ва солиқ объекти нима?

2. Солиқ ставкасини ким белгилайди ва нималарга қараб гуруҳланади?

3. Солиқдан қандай имтиёзлар олинади?

4. Сув ресурсларидан фойдаланиш солиғини ҳисоблаш тартиби қандай ва тўлаш муддатлари қачон амалга оширилади?

10-БОБ. КИЧИК КОРХОНАЛАРНИНГ ЯГОНА СОЛИФИ

1. КИЧИК КОРХОНАЛАР УЧУН ИХЧАМЛАШГАН СОЛИҚҚА ТОРТИШ ТИЗИМИГА УТИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Ўзбекистон Республикаси олдида турган қатор ижтимоий-иқтисодий масалаларни ечишда, шу жумладан, бозорларни товарлар ва хизматлар билан тўлдиришда, аҳолининг иш билан бандлигини таъминлашда бозор иқтисодиёти шароитида ҳўжалик тизимининг муҳим таркибий қисми бўлмиш кичик бизнеснинг аҳамияти беқиёсдир.

Ўзбекистонда кичик бизнесни ривожлантиришда давлатнинг катта ёрдами туфайли кичик бизнес корхоналари ўзининг катта имкониятларини ишга солиши мумкин. Уларга давлат ёрдам бериши, кафолатлашдан ташқари ихчамлашган солиққа тортиш тизимиغا ўтишга рухсат беришлик — уларни ташкил қилиш, молия-ҳўжалик фаолиятини бошқаришда муҳим аҳамиятга эга бўлди.

Ихчамлашган солиқ тизимининг аҳамияти жуда каттадир. Бу фақат солиқларнинг ихчамланганлигида эмас, балки ҳисоб ходимлари учун вақт ва пул харажатини камайтириш, солиқлар ва йиғимлардан тўланадиган молиявий жазоларни камайтириш имконини беради.

Кичик корхоналар учун илгариги умумдавлат ва маҳаллий солиқлар, йиғимлар ўрнига ягона солиқнинг ўрнатилиши солиқ ҳисоби тузишни осонлаштирди, илгариги қўп солиқ ҳисоблари ва далолатномалар ўрнига ягона солиқ ҳисоби бериладиган бўлди.

Акцизга тортилган товарлар ишлаб чиқарувчи кичик корхоналар акциз солиғини ҳам тўлайдилар.

Солиқ ҳисоби оддий ва тушунарли бўлиб, бор-йўғи 6 кўрсаткичдан иборат.

Кичик корхоналар учун ягона солиқ тўлашга ўтиш ихтиёрийдир. Бунда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Кичик корхоналар учун ихчамлашган солиққа тортиш тизимиغا ўтишни қўллаш” тўғрисидаги Қарорига амал қилинади (1998 йил 15 апрель, 159-сон).

Ихчамлаштирилган солиқ тўлашга ўтган кичик корхоналар учун қуйидаги тўловларни тўлаш тартиби сақланиб қолинган:

- акциз солиғи;
- бож тўловлари;
- давлат божи;
- бюджетдан ташқари фондларга тўловлар (пенсия фонди, бандлик ва йўл фондлари);

- биржа битимлари йиғими;
- махсус товарларни сотиш ҳуқуқи олиш лицензия йиғими;
- маҳаллий аукционлар ва лотореялар ўтказиш ҳуқуқи олиш лицензия йиғими;
- савдо қилиш ҳуқуқи олиш йиғими;
- автотранспорт турар жойи йиғими;
- отчопарда чопиш ва ютуқ олиш йиғимлари;
- кино ва телевидениега суратга тушириш йиғимлари.

Кичик бизнес корхоналарининг ягона мезони бор, у ҳам бўлса улардаги ишловчилар сонидир. Унга қараб кичик бизнес мақомига киришнинг қуйидаги меъёрлари белгиланган.

Микрофирмаларда:

- ишлаб чиқариш соҳалари учун 10 кишигача;
- савдо, хизмат ва бошқа ноишлаб чиқариш соҳаларида — 5 кишигача.

Кичик корхоналарда:

- саноатда — 40 кишигача;
- қурилиш, қишлоқ хўжалиги ва бошқа ишлаб чиқариш соҳаларида — 20 кишигача;
- фан, илмий изланиш, чакана савдо ва бошқа ноишлаб чиқариш соҳаларида — 10 кишигача ишловчи бўлиши керак.

2. ЯГОНА СОЛИҚ ТЎЛОВЧИЛАР, СОЛИҚҚА ТОРТИШ ОБЪЕКТИ ВА СТАВКАЛАРИ

Корхонада ишловчилар сони чекланган меъёрдан ошмаган юридик шахслар ягона солиқ тўловчилари бўлиб ҳисобланади. Бунга фаолият кўрсатувчи ҳамма мулкӣ шаклдаги корхоналар киради. Демак, кичик корхона меъёри фақат ишловчилар сонигагина қаралиб, ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳажмини ва даромад миқдори эътиборга олинмайди. Шу ердан кўриниб турибдики, давлат кўп маҳсулот ишлаб чиқарувчи, ишлар, хизматлар бажарувчи кичик корхоналарни иқтисодий рағбатлантиради.

Шу билан бирга корхоналардаги ишловчилар сонига шартнома бўйича ишловчилар ва фуқаро ҳуқуқий шартномалари бўйича ишловчиларни ҳам киритиш тартиби белгиланган.

Қуйидаги ҳолатда корхоналар ягона солиқ тўловчи бўла олмайдилар:

Корхоналарда ишловчилар сонидан 50 фоиздан ортиғини ногиронлар ташкил этса.

Ягона солиқнинг объекти икки гуруҳга бўлинган:

— савдо ташкилотлари (харид қилувчи, воситачилик, улгуржи-таъминлов, таъминлов) учун — ялпи даромад;

— иқтисодиётнинг бошқа соҳалари учун — ялпи тушум.

Савдо ташкилотларининг ялпи даромади таркибига қуйидагилар киради:

а) товарларнинг сотиб олиш ва сотиш ўртасидаги қиймат фарқи;

б) молиявий фаолиятдан даромадлар ва асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари киради.

Иқтисодиётнинг бошқа соҳа корхоналари ялпи тушуми таркибига қуйидагилар киради:

а) товарлар(ишлар, хизматлар) сотишдан олган ва мулклар сотгандан олган тушум;

б) молиявий фаолиятдан олган даромадлар ва асосий фаолиятнинг бошқа даромадлари киради.

Ягона солиқ ставкаси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан ҳар йилги бюджет кўрсаткичлари тасдиқланаётганда берилиб борилади. Масалан, Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 31 декабрдаги 554-сонли Қарори билан кичик корхоналарга 2000 йил учун қуйидаги солиқ ставкаси белгиланган:

Савдо (харид қилиш, воситачилик, улгуржи-таъминлов, таъминлов) корхоналарига — ялпи даромадга нисбатан 25 фоиз.

Қишлоқ хўжалиги корхоналарига — тушумга нисбатан 5 фоиз.

Иқтисодиётнинг бошқа соҳа корхоналарига 10 фоиз ставкада солиқ солиш жорий этилган.

Ягона солиқ суммаси маҳаллий бюджетларга ўтказилиб, “Ҳамма мулк шаклидаги кичик корхоналар учун ягона солиқ” деган 17-бўлимга ёзилади ва у қуйидаги параграфларга код бўйича ажратилади:

1. Савдо корхоналари учун ягона солиқ.

2. Қишлоқ хўжалик корхоналари учун ягона солиқ.

3. Иқтисодиётнинг бошқа соҳалари учун ягона солиқ.

Ягона солиқ тўлашга ўтишни истаган корхоналар чорак бошланишидан бир ой олдин рўйхатдан ўтган солиқ идораларига ёзма ариза беришлари керак.

Корхоналарни ягона солиққа ўтказиш тўғрисида ёки асосланган тарзда ундан бош тортиш тўғрисидаги қарор солиқ идоралари томонидан ариза берилган кундан эътиборан 15 кун ичида амалга оширилиши лозим.

3. ЯГОНА СОЛИҚНИ ҲИСОБЛАШ ВА БЮДЖЕТГА ТЎЛАШ ТАРТИБИ

Кичик корхоналарнинг ягона солиғи ҳар чоракда қуйидаги оддий шаклда тузилади.

Мисол шартли: “А” саноат корхонасининг 1999 йил I ва II чорак солиқ ҳисоби

№	Курсаткичлар	Корхона маълумоти	
		1-чорак	2-чорак
1	Ялпи тушум жами	500	1100
2	Ягона солиқ ставкаси, %	10	10
3	Ягона солиқ суммаси	50	110
4	Илгариги давр учун ҳисобланган ягона солиқ	—	50
5	Қўшимча тўлашга тегишли(3-4 сатр)	50	60
6	Камайтиришга тегишли	—	—

Кичик бизнеснинг ягона солиғи бюджетга ҳар чоракда чораклик ва йиллик ҳисоботлар учун белгиланган муддатда тўланади.

Бўнак тўловлар бўлмайди.

Солиқ тўловчи кичик корхоналар ягона солиқни тўғри, тўлиқ ҳисоблаш ва бюджетга солиқ қонунчилиги бўйича ўтказиш жавобгарлигини оладилар.

Ҳар бир солиқни ўз вақтида тўламаган кун учун (боқимандага) 0, 15 фоиз боқиманда суммасидан пеня тўлайдилар.

Ялпи даромадни ёки тушумни камайтириш (яшириш) солиқ объектини камайтириш (яшириш) деб қаралади ва тегишли молиявий жазоларга тортилади.

Қайтариш учун саволлар

1. Ягона солиққа ўтишнинг аҳамиятлари қандай? Қандай корхоналар ягона солиқ тўлашга ўтишлари мумкин?

2. Қандай корхоналар ягона солиқ тўловчилари бўла олади? Солиққа тортиш объекти нималардан иборат?

3. Солиқ ставкаларини ким белгилайди, нималарга боғлиқ? Солиқ қайси бюджетга тушади?

4. Ягона солиқни ҳисоблаш учун қандай курсаткичлар керак? Солиқ қайси давр учун ҳисобланади?

5. Ягона солиқ қайси муддатда бюджетга ўтказилади?

11-БОБ. САВДО ВА (ИЖТИМОЙ) УМУМИЙ ОВҚАТЛАНИШ КОРХОНАЛАРИНИ СОЛИҚҚА ТОРТИШ

1. САВДО ВА УМУМИЙ ОВҚАТЛАНИШ ТАШКИЛОТЛАРИНИНГ ФАОЛИЯТ ТУРЛАРИГА ҚАРАБ ГУРУҲЛАНИШИ ВА СОЛИҚҚА ТОРТИШ ТИЗИМИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Савдо ташкилотлари фаолият турига қараб улгуржи, чакана савдо ва овқатланиш корхоналарига бўлинади. Улар статистика идораларида рўйхатдан ўтган бўладилар. Уларнинг ҳар бирига ўша рўйхатдан код белгиланган. Уларнинг коди 71000 — 72100 гачадир.

Мулк шаклига қараб: хусусий, акциядорлик ва давлат савдо ташкилотларига бўлинади.

Демак, савдо ташкилотларини солиққа тортиш масалаларини ечишда корхоналарнинг коди ва фаолият турига эътибор берилади.

Савдо ташкилотларида муомала харажатларини камайтиришга қизиқишни ошириш мақсадида уларнинг солиқларини ихчамлаштириш, солиқларнинг тўлиқ тушишини ташкил қилиш учун Ўзбекистон Республикасининг “Савдо ва ижтимоий овқатланиш корхоналарини солиққа тортиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида” деган Фармони қабул қилинди.

Шу Фармонга биноан савдо ва ижтимоий овқатланиш корхоналари 1999 йил 1 январдан бошлаб қуйидаги умумдавлат ва маҳаллий солиқлар ва йиғимлар тўлашдан озод этилди:

- Экология солиғи;
- Сув ресурсларидан фойдаланганлик учун солиқ;
- Ер остидан фойдаланганлик учун солиқ;
- Ер солиғи;
- Ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи;
- Бошқа маҳаллий солиқлар ва йиғимлар.

Савдо ва ижтимоий овқатланиш ташкилотлари учун 1999 йил 1 январдан бошлаб қуйидаги солиқ ва тўловларни тўлаши сақланиб қолинди:

- Ялпи даромад солиғи;
- Мол-мулк солиғи;
- Давлат божи;

Лицензия йиғимлари:

— Бюджетдан ташқари фондларга ажратмалар (пенсия, бандлик, йўл фонди ва мол-мулк қўмитасига ажратмалар).

Солиқ тизимини савдо ва умумий овқатланиш корхоналарида ихчамлаштирилганлиги ҳисоб-китоб ишларини анча

камайтиради, солиқларни ўз вақтида тўлиқ тўлаш имкониятини яратади.

2. СОЛИҚНИ ТЎЛОВЧИЛАР, СОЛИҚ ОБЪЕКТИ ВА СТАВКАЛАРИ

Ялпи даромадга солиқ тўловчилар — ҳамма савдо ва хизмат кўрсатиш корхоналари, чет эл инвестицияси билан тузилган қўшма ва ижтимоий овқатланиш корхоналаридир.

Ялпи даромадга солиқ тўлашнинг асосий мезони бўлиб давлат статистикаси идораларида рўйхатдан ўтган китобчадаги фаолият коди ҳисобланади.

Ялпи даромадга солиқ объекти бўлиб корхонанинг ялпи даромади ҳисобланади.

Ялпи даромад таркибига қуйидагилар киради:

1. Даромадлар:

а) сотилган товарларнинг сотиб олиш ва сотиш қиймати ўртасидаги фарқ;

б) операцион даромадлар;

в) молиявий фаолиятнинг даромадлари ва харажатлар қиймати қолдиғи;

г) фавқулодда даромадлар.

2. Тикланадиган харажатлар:

а) Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг учёт ставкалари агрофида ва ундан ортиқ тўланган ссудалар ва заёмлар фоизи;

б) қимматли қоғозларни чиқариш ва тарқатиш билан боғлиқ харажатлар.

Тўлов манбаида солиққа тортилиб олинган дивидендлар ва фоизлар ялпи даромаддан чегириб ташланади.

Савдо ва умумий овқатланиш корхоналарининг ўзлари дивидендлари ва фоизлари (банкка кредит фоизидан ташқари) умумий белгиланган тартиб бўйича солиққа тортилади. Банк кредитининг фоизи тўланаётганда солиқ олинмайди. Уларнинг фоизи банкнинг даромадларига қўшилиб солиққа тортилади.

Ялпи даромадга солиқ дифференциялашган ставкалар бўйича (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 йил 24 июнь қарори) қуйидаги мезонларга қараб белгиланади:

а) корхона фаолияти тури (улгуржи ва чакана савдо, ижтимоий овқатланиш);

б) корхонанинг даромадлилик даражаси, ялпи даромаднинг товар оборотига нисбати билан аниқланади;

Солиққа тортиш мақсадида даромадлилик даражаси аниқланаётган товар обороти таркибига қуйидаги счётларнинг кредити киради:

- маҳсулот реализацияси (46);
- асосий воситаларни сотиш ва бошқа чиқимлар (47);
- бошқа активлар реализацияси;
- фойда ва зарар — (80)-счётнинг жарималар, пенялар

ва қатъиятсизликдан олинган суммалар.

Даромадлилик даражасини белгилаётганда консигнация асосида товар реализациясини амалга оширувчи ҳамда комитентларга комиссия шарти билан нақд пул бериш каби товар сотишда ҳақиқий товар оборотига товар қийматининг сотиш баҳоси киритилади. Бир неча турдаги фаолият билан шуғулланувчи корхоналар (улгуржи ва чакана савдо, ижтимоий овқатланиш) тегишли фаолият турларига мос тушувчи солиқ ставкаларида солиқ тўлайдилар.

Агар савдо ва ижтимоий овқатланиш корхоналари савдо фаолиятидан ташқари яна маҳсулот ишлаб чиқариш билан шуғуллансалар, ишлаб чиқариш фаолияти бўйича алоҳида ҳисоб юритиб, ҚҚС ва фойдага (даромадга) солиқ тўловчилари ҳам бўладилар.

Савдо ва ижтимоий овқатланиш корхоналари учун ялпи даромадга дифференциал солиқ ставкаси қуйидагича белгиланган.

Солиқ ставкаси белгиланган даромадлилик даражасидан ошган қисмига қўлланилади. 2000 й. 1 июлдан бошлаб улгуржи ва чакана савдо ташкилотлари даромадлилик даражаси 20 фоизгача бўлса шаҳар жойларида 20 фоиз, қишлоқ жойларида 15 фоиз, 20 фоиздан ошса 30 фоиздан солиқ тўлайди. (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2000 й. 24 июнь Қарори.)

Даромадлилик	Корхонанинг даромадлилик даражаси		Солиқ ставкаси (ялпи даромадга нисбатан)		
	Улгуржи ва чакана савдо	Ижтимоий овқатланиш	Шаҳар жойларда	Қишлоқ жойларда	Узоқ ва тоғли жойларда
гача	18	40	22	17	15
Ортиги	18	40	50	50	50

3. ЯЛПИ ДАРОМАДГА СОЛИҚНИ ҲИСОБЛАШ ТАРТИБИ ВА ТЎЛАШ МУДДАТЛАРИ

Ялпи даромадга солиқ суммаси солиқ тўловчилар томонидан ялпи даромад миқдори, даромадлилиқ даражаси ва белгиланган солиқ ставкасига қараб ҳисоблаб чиқилади.

Шаҳарда жойлашган чакана (улгуржи) савдо ташкilotининг ялпи даромадига солиқ ҳисоби (1999 йил май учун)

	Курсаткичлар	Солиқ тўловчи маълумоти	Солиқ идораси маълумоти
1.	Ҳисобот ойининг товар обороти	10000	10000
2.	Ялпи даромад	1000	2000
3.	Даромадлилиқ даражаси (2:1сатрX100)	10	20
4.	Солиқ ставкаси		
	18% даромадлилиқкача	22	22
	18%дан ортиқ даромадлилиқ	50	50
5.	Солиққа тортиш базаси		
	18% даромадлилиқкача	1000	1800
	18 % даромадлилиқдан ортган қисми	—	200
6.	Солиқ суммаси		
	22% ставкада	220	396
	50% ставкада	—	100
	Жами	220	496
7.	Бўнак тўланган солиқ суммаси	100	100
8.	Қўшимча ҳисобланди	120	396
	Камайтиришга тегишли	—	—

Қишлоқда жойлашган чакана (улгуржи) савдо ташкilotларининг 1999 йил май ойи учун солиқ ҳисоби

	Курсаткичлар	Солиқ тўловчи маълумоти	Солиқ идораси маълумоти
1.	Ҳисобот ойининг товар обороти	10000	10000
2.	Ялпи даромад	1000	2000
3.	Даромадлилиқ даражаси (2:1сатрX100)	10	20
4.	Солиқ ставкаси		
	18% даромадлилиқкача	17	17

	18%дан ортиқ даромадлилик	50	50
5.	Солиққа тортиш базаси		
	18% даромадлиликкача	1000	1800
	18 % даромадлиликдан ортган қисми	—	200
6.	Солиқ суммаси		
	22% ставкада	170	306
	50% ставкада	—	100
	Жами	170	406
7.	Бунақ тўланган солиқ суммаси	90	90
8.	Қўшимча ҳисобланди	80	316
	Камайтиришга тегишли	—	—

Ялпи даромадга солиқдан солиқ ҳисоби ҳар ойда ҳисобот ойдан кейинги ойнинг 15-санасидан кечиктирмай солиқ идораларига тақдим этилади.

Солиқ тўловчилар солиқ суммасини солиқ ҳисоби топшириш белгиланган кундан ҳар ойда (15-сана) кечиктирмай бюджетга тўлайдилар.

Ҳисобланган солиқ суммаси 68-счёт кредит “Ялпи даромадга солиқ” субсчётида ва дебет 81-“Фойда (даромад)дан тўланган солиқлар” счётига ёзилади.

Солиқ тўланганда эса 51-“ҳисоб счёт” кредит, 68-счётнинг субсчётига дебет бўлади.

Солиқни тўғри ва тўлиқ ҳисоблаш ҳамда тўлаш жавобгарлиги Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги бўйича солиқ тўловчилар зиммасига юклатилган.

Қайтариш учун саволлар

1. Савдо ва умумий овқатланиш корхоналари қандай фаолиятларига қараб гуруҳланади?

2. Савдо ташкилотларида солиқ тизимини такомиллаштиришдан сўнг қандай солиқ ва йиғимларни тўлаш сақланиб қолди?

3. Солиқ тўловчилар кимлар, солиқ объектига нималар киради ва қандай солиқ ставкалари мавжуд?

4. Ялпи даромад солиғини ҳисоблаш қандай тартибда бўлади ва солиқ тўлаш муддати қачон амалга оширилади?

12-БОБ. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ЧЕТ ЭЛ ЮРИДИК ШАХСЛАРИНИНГ ДАРОМАДИ (ФОЙДАСИ)НИ СОЛИҚҚА ТОРТИШ

1. ДАРОМАДГА (ФОЙДАГА) СОЛИҚ ТЎЛОВЧИ — НОРЕЗИДЕНТ ЧЕТ ЭЛ ЮРИДИК ШАХСЛАРИ

Даромадга (фойдага) солиқ тўловчилар Ўзбекистон Республикаси ҳудудида даромад (фойда) олувчи норезидент — юридик шахслардир.

Солиқ тўловчи норезидент — юридик шахс доимий муассасаси орқали Ўзбекистон Республикасида фаолият кўрсатиб, шу ердаги манбалардан олган фойда (даромад) дан солиқ тўловчилар ҳисобланади.

Доимий муассаса билан боғлиқ бўлмаган норезидент даромади (фойдаси) Ўзбекистон Республикасида бўлса тўлов манбаида солиққа тортилади.

Чет эл юридик шахсларининг солиқлар ва йиғимлар бўйича харажатларини тўлашни солиқ тўловчилар чет эл юридик шахслари билан тузилган шартномаларга қўшиш ҳуқуқига эга эмаслар.

Даромадга (фойдага) солиқ тўловчилари бўлиб Ўзбекистон Республикаси манбаларидан доимий муассасаси орқали даромад олиб тадбиркорлик билан шуғулланаётган, чет эл давлатлари қонунчилиги асосида тузилган чет эл юридик шахслари ҳисобланади.

Солиққа тортиш мақсадида доимий муассаса тушунчаси Ўзбекистон ҳудудида даромад олиш мақсадида фаолият кўрсатаётган ҳар қандай жой ҳамда ҳар қандай ташкилот ёки ваколатли функцияни бажараётган жисмоний шахсдир.

“Доимий муассаса” ўз ичига: бошқарув ўрни, бўлим, офис, идора, фабрика, устахона, шахта, нефть ёки газ қувури, тош кесиш ёки ҳар қандай фойдали қазилмалар қазиб олувчи жойларни олади. Бу тушунчага яна қурилиш майдонлари, қурилиш, монтаж ва йиғиш объектлари ёки техника надзори бўйича фаолиятлар ҳам киради.

Чет эл инвестицияси билан тузилган корхонанинг таъсисчисидан бири бўлган чет эл юридик шахси ўз-ўзидан юридик шахснинг доимий муассасасини ташкил этмайди.

Ўзбекистонда рўйхатдан ўтган корхоналар филиаллари (шўба корхоналари) юридик шахснинг доимий муассасаси ҳисобланмайди, балки мустақил солиқ тўловчидир.

Чет эл юридик шахси ўз филиалига ваколатли вазифани юкласа у филиал ҳам, мустақил солиқ тўловчи ҳам доимий муассаса ҳисобланади.

Нотижорат мақсадларида Ўзбекистон ҳудудидаги чет эл юридик шахсининг ўрни “доимий муассаса” деб қабул қилинмайди.

2. ЧЕТ ЭЛ ЮРИДИК ШАХСЛАРИНИНГ ДОИМИЙ МУАССАСАЛАРИНИ ДАВЛАТ СОЛИҚ ИДОРАЛАРИДА ҲИСОБГА ОЛИШ

Чет эл юридик шахсларининг доимий муассасаси Ўзбекистон қонунчилиги ва халқаро Битим (шартнома) бўйича солиққа тортилиш ва тортилмасликдан қатъи назар, давлат солиқ идораларида ҳисобдан ўтишга мажбурдирлар.

Ўзбекистон Республикасида чет эл юридик шахсининг бир қанча доимий муассасаси бўлса, ҳар бири ўзи жойлашган маҳаллий солиқ идораларида ҳисобдан ўтадилар.

Чет эл юридик шахсининг ҳар бир муассасаси солиқ идоралари томонидан ҳисобга олинганда солиқ тўловчига биттадан рўйхат (идентификацион) рақам берилади.

Доимий муассасани солиқ идорасида ҳисобга олишдан бош тортган чет эл юридик шахсига унинг доимий вакили, яъни доимий муассасаси орқали Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида белгиланган тегишли жарима жазолари қўлла-нилади.

Доимий муассасалар Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодексига биноан олинаётган жами даромад ва тегишли чегирмаларни ҳисобга олиш имкониятини берувчи бухгалтерия ҳисобини юритадилар.

Чет эл валюталарида амалга оширилган ҳўжалик операциялари Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг операциялари амалга ошган пайтдаги курси билан “сўм”га қайта ҳисобланиб чиқилади.

Ҳамма бухгалтерия ёзувлари, тегишли ҳужжатлар, шу жумладан, чет эл фирмасининг Ўзбекистон Республикаси контрагентлари билан шартномалари доимий муассаса иштирокида, банк счётидан кўчирмалар ва бошқа биринчи ҳужжатлар, счётлар ва ҳисоб шакллари орасида аниқ ва оддий алоқа бўлиши зарур.

Нақд пулли тўловлар ҳам тегишли бирламчи ҳужжатлар билан тасдиқланиши зарур.

Бош офисдан доимий муассасага берилган мулклар кейингиси томонидан транспорт ва ўрнатиш харажатлари, бож тўловлари ва бошқа сарфиётларни бош офисдаги мулк қий-матига қўшиб ҳисобга олиш зарур.

Доимий муассасанинг ҳисоб маълумотлари ўзида асосий воситалар ва номоддий активларга ҳисобланган амортизация, тайёр маҳсулот, ишлаб чиқариш заҳиралари ва тугалланмаган ишлаб чиқариш қиймати кўрсатилган ахборотларни акс эттирган бўлиши керак.

3. ЎЗБЕКИСТОН ҲУДУДИДА ЧЕТ ЭЛ ЮРИДИК ШАХСИ ДАРОМАДИНИНГ СОЛИҚҚА ТОРТИЛАДИГАН БАЗАСИНИ ҲИСОБЛАШ ТАРТИБИ

Солиққа тортиладиган базани белгилаш икки усул билан олиб борилади:

тўғри усул ва ҳисобли усул.

Тўғри усулда солиққа тортиладиган даромад (фойда) доимий муассасанинг Ўзбекистонда олган жами даромади билан чет эллик юридик шахснинг Ўзбекистондаги фаолияти билан боғлиқ бўлган чегирмалари, шу жумладан, Ўзбекистон ва чет элда амалга оширилган бошқарув ва маъмурий харажатларни қўшиб, фарқи сифатида белгиланади.

Иккинчи ҳисоб усулида солиқ базасини аниқлаш қийин бўлганда шу даромадни олишдаги харажатлар салмоғига нисбатан қилиб ҳисоблаш йўли билан аниқланади.

Солиққа тортиладиган даромад (фойда) ни ҳисоблаш ҳисобот йили учун солиқ тўловчи томонидан ўзларининг солиқ идораларига топширадиган даромадлар ва харажатлар декларациясига биноан солиқ идораларида амалга оширилади.

4. ЧЕТ ЭЛ ЮРИДИК ШАХСНИНГ ДОИМИЙ МУАССАСАСИНИ ДАРОМАД (ФОЙДА)ГА СОЛИҒИ ҲИСОБИ ВА ТЎЛОВ МУДДАТИ

Доимий муассаса орқали Ўзбекистонда фаолият кўрсатётган чет эл юридик шахси йиллик бухгалтерия ҳисоботини белгиланган муддатда доимий муассаса жойлашган жойдаги солиқ идорасига топширади ва Ўзбекистондаги фаолияти характери ҳақида ҳисобот ва даромадлар ҳамда харажатлар тўғрисида декларация топширади.

Бу декларацияда умумий олган даромадлар суммаси, фаолият турлари бўйича ва умумий харажатлар, шу жумладан, фаолият турлари бўйича харажатлар кўрсатилган бўлади. Шу ерда солиққа тортиладиган сумма даромадлар ва харажатлар фарқи сифатида аниқланади.

Календарь йили тугагунга қадар фаолият тўхтатилаётган бўлса, шу даврдан бир ой олдин юқоридаги ҳужжатлар тақдим этилиши шарт.

Даромадлар ва харажатлар тўғрисида солиқ декларацияси қабул қилингандан бошлаб 10 кун ичида солиқ идораси чет эл юридик шахсининг даромад (фойда) солиғини ҳисоблайди ва тўлов хабарномасини ёзиб юборади. Унда солиқни тўлаш муддати тўлов хабарномасини ёзган кундан бошлаб бир ой ичида ҳисобланади.

Тўлов хабарномасининг қорешоғи шахсий счётлар карточкаларини юритиш асоси бўлади.

Даромадга (фойдага) солиқ солиқ идоралари томонидан “сум” да ҳисобланади, юридик шахсининг доимий муассасаси томонидан ёки чет эл юридик шахсининг ўзи томонидан тўлов хабарномасида кўрсатилган муддатда тўланади. Солиқ тўловчининг хоҳиши билан солиқни чет эл валютасида ҳам тўлаши мумкин. Бунда чет эл валютасининг тўлови Марказий банкнинг ўша кундаги курси билан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикасида доимий муассаса орқали фаолият кўрсатувчи чет эл юридик шахсининг солиққа тортиладиган даромади (фойдаси) 31 фоизли ставка билан солиққа тортилади.

Ҳисобланган ва тўлаш лозим бўлган чет эл юридик шахсининг даромадга солиғига қўшимча чет эл юридик шахсининг доимий муассасаси қилган ҳар бир даромад суммасидан чет элга ўтказилаётган миқдорининг 10 фоизи ҳисобида солиқ тўланади.

Ўзбекистон резиденти томонидан чет элга экспорт маҳсулотлари (ишлар, хизматлар) учун маблағ ўтказилаётганда юридик шахсининг доимий муассасаси 10 фоизли миқдорда солиқ тўламайди.

Даромадга (фойдага) солиқ суммаси ҳисоб-китоб қилинаётганда чет эл юридик шахсининг чет элда тўлаган солиғи Ўзбекистонда ҳисобга олинмайди.

5. ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА МАНБАИ БЎЛГАН ДОИМИЙ МУАССАСА БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛМАГАН ЧЕТ ЭЛ ЮРИДИК ШАХСЛАРИНИНГ ДАРОМАДИ (ФОЙДАСИ)НИ СОЛИҚҚА ТОРТИШ

Чет эл юридик шахсининг (норезидент) доимий муассаса билан боғлиқ бўлмаган даромади (фойдаси) тўлов манбаида жами даромадлар бўйича солиққа тортилади ва ҳеч қандай чегирмалар берилмайди.

— Дивидендлар ва фоизлар учун — 15%;

— суғурталаш ва қайта суғурталаш бўйича суғурта муносабатлари учун — 10%;

— Ўзбекистон билан бошқа давлатлар ўртасида ҳалқаро алоқалар, телекоммуникация ва транспорт хизматлари (фрахта) учун — 6%;

— роялти, ижара бўйича даромадлар, хизматларни кўрсатишдан даромадлар, инвестиция бериш ва б. даромадлар учун — 20% солиқ ставкалари белгиланган.

Чет эл юридик шахсининг доимий муассаса билан боғлиқ бўлмаган даромадидан солиқ даромади (фойда) тўловчи корхона томонидан ушланади ва бюджетга тўланган валютада ўтказилади.

Даромадга солиқни тўғри ушлаш ва бюджет даромадига ўтказиш жавобгарлиги даромад (фойда) тўловчи юридик шахс зиммасидадир. Даромад солиғи тўловчи юридик шахс солиқ суммасини ушлаб қолмаган бўлса, ушланмаган солиқ суммаси ва у билан бирга жарима ва пеняни тўлайди. Чет эл юридик шахсларига даромад (фойда) тўловчи юридик шахс:

— тўлов амалга оширилган ойдан кейинги ойнинг 5 куни ичида солиқни бюджетга ўтказишга, молия йили тугаши билан рўйхатдан ўтган солиқ идорасига ҳамда даромад олувчи юридик шахсларга уларнинг талабига биноан далолатнома тақдим этишга, шу далолатномада шахсларнинг рўйхат номери, номи, ҳисобот йилидаги жами даромадлар суммаси ва жами ушланган солиқ суммаси кўрсатилган тарзда берилишига жавобгардирлар.

Ҳалқаро битим (шартнома) асосида солиқдан имтиёзга эга бўлган чет эл юридик шахси солиқ идораларига уни тасдиқловчи расмий тасдиқнома тақдим этиши керак.

Солиқ суммасини камайтириш ёки ундан озод қилиш тўғрисидаги ариза солиқ идораларига солиқ тўлашдан олдин тақдим этилади.

Қайтариш учун саволлар

1. Қандай чет эл норезидент юридик шахслари даромад (фойда)га солиқ тўловчилар бўла олади?

2. Чет эл юридик шахсларининг доимий муассасаларини солиқ идоралари қандай ҳисобга оладилар?

3. Чет эл юридик шахсларининг солиққа тортиладиган базаси қандай аниқланади?

4. Чет эл юридик шахслари доимий муассасаси даромадига солиқ ҳисоботи ва тўлов муддати қандай?

5. Доимий муассаса билан боғлиқ бўлмаган чет эл юридик шахслари — норезидентларни солиққа тортиш тартиби қандай?

III БЎЛИМ. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР СОЛИҚЛАРИ

1. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР СОЛИҚЛАРИНИНГ ТАРКИБИ ВА ТУЗИЛМАСИ

Жисмоний шахслар юридик шахс мақомини олмаган шахслардир. Бундай шахсларга Ўзбекистон Республикаси фуқароси, фуқаролиги бўлмаганлар ва чет эл мамлакатлари фуқаролари киради.

Ўзбекистон Республикаси солиқ қонунчилигига биноан солиққа тортиш мақсадида солиқ тўловчилар юридик шахслар ва жисмоний шахсларга бўлинган. Иккинчи бўлимда қайд қилинганидек, давлаг бюджети даромадларининг 80 фоизидан кўпроғини юридик шахслар тўлайди. Жисмоний шахслар солиқ ва йиғимлари эса қарийб бюджет даромадининг 20 фоизга яқинини ташкил этади.

Жисмоний шахслар тўлайдиган солиқларнинг хусусияти шундан иборатки, солиқ жисмоний шахснинг тўғридан-тўғри ўз даромадидан олинади, солиқлар ва йиғимлар асосан нақд пул тўлаш йўли билан бюджетга ўтказилади.

Шундай экан, бу ерда солиқ тўловчи жисмоний шахс билан солиқ ундирувчи ўртасида тўғридан-тўғри пул муносабати мавжуд.

Шунинг учун жисмоний шахслар солиқларини ундирувчи ўта маданиятли, ширин сўз бўлиши билан бирга жисмоний шахслар солиқларини ҳисоблаш, ундириш тартиб-қоидаларини, солиқ қонунчилигини чуқур билиши керак. Шу шартлар бажарилган тақдирда бюджетга жисмоний шахслардан меъёрдаги даромадларнинг тўлиқ тушиш имконияти яратилади. Солиқчи инспекторнинг қўполлиги, солиқ қонунчилигини тушунтира олмаслиги бюджетга мўлжалланган суммадаги солиқларнинг келиб тушмаслигига олиб келиши мумкин.

Жисмоний шахслар солиқлари таркиби ва тузилмасини қуйидаги маълумотлар билан ифодалаш мумкин.

1998 йил давлат бюджети даромадларидан (тахминий)

	Даромад таркиби	Суммаси (млн.сўм)	Жамига нисбатан %
1.	Жисмоний шахслар даромадига солиқ	54677	90,7
2.	Ер солиғи	2597	4,3
3.	Транспорт солиғи	1028	1,8
4.	Жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғи	1944	3,2

5.	Ер ости бойликларидан фойдаланганлик учун солиқ, импорт товарларига ҚҚС, йиғимлар ва бошқалар		
6.	Жами	60342	100

Маълумотлар кўрсатмоқдаки, жисмоний шахслар тўлайдиган солиқ ва йиғимлар ичида ҳал қилувчи солиқ бўлиб жисмоний шахслар даромадига солиқ ҳисобланади. Бу солиқнинг ўзи аксарият корхона ва ташкилотлардан олинган жисмоний шахсларнинг даромадидан солиқ (даромад солиғи) ва тадбиркорлик фаолиятидан олинган даромадга солиқдан иборат. Бу солиқ 2000 йил режасига қараганда йиллик бюджет даромадининг 17,2 фоизини ташкил этиши мўлжалланган. Жисмоний шахслар тўлайдиган солиқлар ичида ер солиғи ва мол-мулк солиқлари ҳам муҳим роль ўйнайди. Жисмоний шахслар тадбиркорликнинг рўйхатдан ўтиш йиғими, давлат божи тўловлари ҳамда бир қанча бошқа майда солиқлар ва йиғимларни тўлайдилар. Улар салмоғи камлигидан баъзилари алоҳида ҳисобга олинмайди.

2. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР СОЛИҚЛАРИНИ ҲИСОБЛАШ ТАРТИБИ

Жисмоний шахслар солиқларини ҳисоблаш асосан 2 йўл билан олиб борилади:

— даромад тўловчи юридик шахслар томонидан ҳисобланади;

— солиқ хизмати идоралари томонидан ҳисобланади.

Жисмоний шахсларга хўжалик меҳнат шартномаси, фуқаролик-ҳуқуқий шартномалари бўйича иш ҳақи, мукофот ва бошқа қатор даромадлар тўловчи корхона, ташкилот, муассаса солиқларни тўлиқ, тўғри ҳисоблаш ва ўз вақтида бюджетга ўтказиб бериш жавобгарлигини ўз зиммаларига оладилар. Фуқароларнинг олган даромадлари тўғрисида солиқ идораларига, фуқарога билдириш ва маълумотнома ёзиб бериш вазифаси ҳам юридик шахсларга юклатилган.

Жисмоний шахслар асосий иш жойидан ташқарида кўшимча даромад олганда ва тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланганда олинган даромадлар ва қилинган харажатлар кўрсатилган солиқ декларацияларини солиқ идораларига тақдим этадилар.

Шу ҳужжатлар ва ўзларидаги бор маълумотлар, текширув далолатномалари асосида солиқ идоралари жисмоний шахслар учун солиқ ҳисобини тузиб, уларга солиқ суммаси кўрсатилган хабарномани юборадилар. Булардан ташқари,

юридик шахс мақомини олмасдан тадбиркорлик билан шуғуланувчилар қайд қилинган даромад солиғи тўлайдилар.

Ер солиғи, мол-мулк солиғи, транспорт солиқларини ҳам солиқ идоралари ҳар йили ҳисоблаб чиқиб, жисмоний шахсларга хабарнома орқали етказадилар. Хабарнома олган жисмоний шахслар унда кўрсатилган муддатда барча солиқ ва йиғимларни ўз вақтида тўлашга мажбурдирлар. Шу ерда фуқаролардан олинадиган бирор-бир солиқ ҳисобланмай қолса солиқ идоралари жавоб беради.

Солиқлар ва йиғимлар ўз вақтида тўланмаганда “боқиманда” деб аталади. Ана шу боқиманда суммасига ҳар бир тўланмаган кун учун 0,15 фоиз пеня солиқ суммасига қўшиб, қатъий тарзда бюджетга тўланади.

Қайтариш учун саволлар

1. Жисмоний шахслар тушунчасига кимлар киради?
2. Жисмоний шахслар қандай солиқлар ва йиғимлар тўлайдилар?
2. Жисмоний шахслар солиқларини кимлар ҳисоблайди ва бюджетга ўтказади?
4. Жисмоний шахслар даромадига солиқ бўйича қандай молиявий жазолар бор?

1-БОБ. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР ДАРОМАДИГА СОЛИҚ

1. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР ДАРОМАДИГА СОЛИҚНИ ТЎЛОВЧИЛАР, СОЛИҚҚА ТОРТИЛАДИГАН ДАРОМАД ВА ЖАМИ ДАРОМАД ТАРКИБИ

Молия йилида солиққа тортиладиган даромади бўлган ҳар қандай жисмоний шахс даромадига қараб солиқ тўловчилар бўлиб ҳисобланади. Бу ерда жисмоний шахслар тушунчасига Ўзбекистон Республикаси фуқаролари, чет мамлакатлар фуқаролари ва фуқаролиги бўлмаган шахслар киради.

Солиққа тортиладиган даромад тушунчасига жисмоний шахсларнинг жами даромадидан солиқ қонунчилиги бўйича кўрсатилган чегирмаларни чиқариб ташлагандан сўнг қолган қолдиқ ҳисобланади.

Солиққа тортиладиган даромад — резидентлар ва норезидентлар даромадига бўлинади.

Бошланаётган ёки тугаётган молия йилида 12 ой мобайнида Ўзбекистон ҳудудида 183 кун ва ундан ортиқ вақт яшов-

чи жисмоний шахслар Ўзбекистон Республикаси резиденти деб аталади. Шу кўрсатилган муддатдан кам вақт яшаган жисмоний шахслар норезидент деб аталади.

Ўзбекистон Республикаси резиденти — жисмоний шахс Ўзбекистон Республикасида манбаи бўлган ва ундан ташқарида олган даромадлари бўйича даромад солиғига тортилади.

Ўзбекистон Республикасидан ташқарида тўланган солиқ суммаси Ўзбекистон Республикасида солиқ тўлаш пайтида Ўзбекистон Республикасининг халқаро қонунларига биноан ҳисобга олинади. Ўзбекистон Республикаси норезиденти фақат Ўзбекистон Республикаси ҳудудида олган даромаддан солиқ тўлайди.

Ҳисобга олинаётган солиқ суммаси миқдори Ўзбекистон Республикасида ҳаракатда бўлган солиқ ставкасида ҳисобланган жисмоний шахсларнинг даромадга солиғи суммасидан ошиб кетмаслиги керак.

Солиқ объекти бўлиб йиллик жами даромад билан солиқ қонунчилиги бўйича чегирилиб ташланадиган чегирмалар орасидаги фарқ сифатида аниқланган миқдор солиққа тортиладиган даромад ҳисобланади. Демак, солиққа тортиладиган даромад — бу жами даромаддан чегирмалар ва солиққа тортилмайдиган даромадлари чиқариб ташлангандаги суммасидир.

Бу ерда энг муҳим нарса жисмоний шахснинг жами даромади таркибини тўғри аниқлашдир.

Жисмоний шахснинг йиллик даромади пулда, (натура) ёки бошқа олинган ёки олинishi керак бўлган, бепул олинган пул маблағларидир.

Булар уч гуруҳга бўлинади:

1. Меҳнат ҳақи тариқасида олинган даромадлар.
2. Жисмоний шахснинг мулкый даромадлари.
3. Жисмоний шахснинг тадбиркорлик фаолиятдан олган даромадлари.

Жисмоний шахснинг меҳнат ҳақи тариқасида олган даромадларига меҳнат шартномаси бўйича ишлардан ва фуқаро-ҳуқуқий характерга эга бўлган шартномалар бўйича олинган даромадлари киради.

Жисмоний шахснинг меҳнат ҳақи тариқасида олган даромадларига юқоридагилардан ташқари қуйидагилар киради:

1) ишловчиларга сотилган товарлар (ишлар, хизматлар)нинг қиймати билан шу товарлар (ишлар, хизматлар) таннархи ёки сотиб олиш баҳоси ўртасидаги манфий фарқи;

2) иш берувчи юридик шахснинг ходимларнинг фаолияти билан боғлиқ бўлмаган харажатларини қоплаш суммалари;

3) иш берувчи томонидан ишчининг корхонадан қарз бўлган суммасини ҳисобдан чиқариш — кечиб юбориш;

4) иш берувчининг ўз ходимлари соғлиғи ва ҳаётининг ихтиёрий суғуртаси бадалларини тўлаш харажатлари;

5) иш берувчи томонидан жисмоний шахслар тўлаши лозим бўлган тўловларини тўлаб юборган суммалари;

6) иш берувчининг ўз ходимларига тўғридан-тўғри ёки эгри йўл билан даромадларини ташкил этувчи харажатлари. Бундай харажатларга юридик шахс томонидан қилинган коммунал хизмат тўловлари, давлат пенсияларига устама пенсия бериш, йўл билетлари қиймати, озиқ-овқатга қўшимча тўловлар, рўзнома ва ойномалар учун тўлаб юбориш, туристик йўлланмалар, спорт клублари абонементлари тўловлари киради.

Жами даромадга ишловчининг Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланган меъёрдаги сафар суммалари кирмайди. Меъёрдан ортиқ сафар харажатлари маълум қисми жисмоний шахснинг жами даромадига қўшилади.

Жисмоний шахсларнинг тадбиркорлик фаолиятдан олган жами даромадларига қонунларда рухсат этилган, ўзининг мулкий жавобгарлиги асосида даромад олиш мақсадида кўрсатилган актив фаолиятдан, товарлар (ишлар, хизматлар) сотишдан тушган ҳамма тушумлар киради.

2. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАРНИНГ ЖАМИ ДАРОМАДЛАРИДАН ЧЕГИРМАЛАР

Жисмоний шахс молия йилида олган даромадидан ҳар бир ишлаган ой учун жами даромадидан бир минимал иш ҳақи миқдоридан чегирма олиш ҳуқуқига эга. 1999 йил август ойидан бошлаб минимал иш ҳақи миқдори ойига 1750 сўмни ташкил этган бўлса, 2000 й. августдан бошлаб у 2450 сўмни ташкил этади.

Бу ҳолат доимий иш жойига эга бўлган ишчи ва хизматчиларга ва доимий иш жойига эга бўлмаган тадбиркорларга тегишлидир. Энг кам иш ҳақи — солиққа тортилмайдиган минимум — ишловчига шу сумма ҳисобидан энг минимал харажатларни қоплаш имконини бериши керак.

Тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний шахсларнинг солиққа тортиладиган даромадларини аниқлашда уларнинг тадбиркорликдан олган ялпи даромадидан шу даромадни олиш учун харажат қилинган мажбурий тўловлар, сарфиётлар ва ажратмалар чегириб ташланади.

Ялпи даромаддан чегирилиб ташланадиган мажбурий туловлар, сарфиётлар ва ажратмалар каби харажатлар таркиби Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Тадбиркорлик фаолияти ялпи даромадидан жисмоний шахсларнинг шахсий истеъмоли учун зарур бўлган харажатлар чегирилмайди.

Жами даромаддан молиявий жазо ва пенялар ҳам чегирилмайди.

3. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР ДАРОМАДИГА СОЛИҚ СТАВКАЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси қуйидаги гуруҳ ставкаларини белгилаб берган:

1. Жисмоний шахсларнинг иш ҳақи, мукофотлар ва бошқа даромадлари — дифференциал ставкалари;

2. Жисмоний шахсларнинг дивиденд ва фоизларга ставкалари;

3. Манбада тўланган норезидентлар даромадларига ставкалари;

4. 15, 20 ва 25 фоизли имтиёзли ставкалари.

Жисмоний шахсларнинг иш ҳақи, тақдирлашлар ва бошқа даромадлари суммасидан 2000 йилдан бошлаб қуйидаги миқдорда солиқ ушланади:

Солиққа тортиладиган даромад миқдори	Солиқ суммаси
Уч каррали миқдордаги минимал иш ҳақиға	Даромад суммасидан 15 фоиз
Уч каррали (+1сўм) дан то беш каррали минимал иш ҳақиғача	Уч карралининг солиғи + уч карралйдан ошган қисмидан 25 фоиз
Беш каррали(+1 сўм) дан то ўн каррали минимал иш ҳақи миқдорига	Беш каррали солиқ суммаси + беш карралйдан ошган қисмиға 36 фоиз
Ўн каррали (+1сўм) дан ва ундан ортиғи	Ўн карралининг солиқ суммаси + ўн каррали минимал иш ҳақидан ошган қисмидан 40 фоиз.

Минимал иш ҳақи миқдорини солиққа тортиш мақсадида йил бошидан ўсиб борувчи яқун билан ҳисобланади (йил бошидан бошлаб тегишли давр учун ойлик минимал иш ҳақи миқдори суммаси).

Норезидентларнинг Ўзбекистон Республикаси ҳудудидан олинган даромадлари, доимий муассаса билан боғлиқ бўлма-са манбаида ҳеч қандай чегирмаларсиз қуйидаги ставкалар-да солиққа тортилади:

Дивидендлар ва фоизлар	15 фоиз
Таваккалчиликни суғурта қилишга ёки қайта суғурта қилишга тўланган суғурта мукофотлари	20 фоиз
Ўзбекистон Республикаси билан бошқа давлатлар ўртасида ҳаракат қилишда Халқаро алоқа учун телекоммуникациялар ёки транспорт хизматлари (фрахтдан даромадлар)	6 фоиз
Роялти, ижарадан олинган даромадлар, хизмат кўрсатиш, шу жумладан, бошқарув, маслаҳат хизматлари кўрсатишдан келадиган даромадлар ва бошқа даромадлар, даромад солиғи солинган даромадлардан (фойда) бунга кирмайди.	20 фоиз

Ушбу манбаида солиққа тортиш тартиби тўлов Ўзбекистон Республикасининг ичида ёки ташқарисида амалга оширилишидан қатъи назар қўлланилаверади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1994 йил 12 майдаги 250-сон Қарорига киритилган 1, 2 ва 3-рўйхатдаги ходимларнинг ўта зарарли, ўта оғир ва оғир шароитларда олган даромадларидан ушланган солиқ миқдори 25 фоиздан ошмаслиги зарур. Солиқ суммасининг 25 фоиз ставкасидан ошган қисми имтиёз тариқасида чиқариб ташланади.

Белгиланган қонунчилик бўйича оғир табиий шароитларда ишловчиларга иш ҳақиға қўшимча суммалар, коэффициентлар (туманли, тоғлик, саҳро ва сувсиз ҳудудлар) учун кўрсатилган суммалардаги солиқ 15 фоиз ставкада ҳисобланади. Демак, бу ерда қўшимча даромадларга энг кам ягона ставка қўлланилади.

Жисмоний шахслар даромадлари солиққа тортилаётганда, дивиденд, фоиз даромадлари ҳамда қўшимча тўловлар жами даромад таркибига киритилмайди, чунки улар бўйича солиқ алоҳида ҳисобланган бўлади.

Юридик шахс мақомини олмасдан тадбиркорлик билан шуғулланувчи жисмоний шахсларнинг қайд қилинган даромадига солиқни ҳисоблаш қуйидагича бўлади.

Юридик шахс мақомини олмасдан туриб ишбилармонлик (тадбиркорлик) билан шуғулланувчи жисмоний шахслар қайд қилинган солиқ тўловчилари бўлиб ҳисобланадилар.

Бу тартиб махсус бозорларда фаолият олиб борувчи жисмоний шахсларга ишлатилмайди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 31 декабрдаги 554-сонли Қарори билан юридик шахс мақомини олмасдан тадбиркорлик билан шуғулланувчи жисмоний шахсларнинг да-

ромад солиғи бўйича фаолият турига қараб чегара ставкалари куйидагича:

№	Фаолият тури	Бир ой учун солиқ миқдори
1.	Озиқ-овқат ва ноозиқ-овқат товарлари сотиш (савдоси)	4 минимал иш ҳақидан 30 минимал иш ҳақиғача
2.	Ҳокимликлар махсус белгиланган жойда қишлоқ хўжалик маҳсулотлари сотиш (савдоси)	1 минимал иш ҳақидан 15 минимал иш ҳақиғача
3.	Ўз маҳсулотини ишлаб чиқариш ва сотиш	1 минимал иш ҳақидан 10 минимал иш ҳақиғача
4.	Шаҳарларда кўрсатилган маиший хизматлар учун	4 минимал иш ҳақидан 15 минимал иш ҳақиғача
5.	Қишлоқ ва шаҳар типдаги қўрғон жойларда кўрсатилган маиший хизматлар учун	1 минимал иш ҳақидан 5 минимал иш ҳақиғача
6.	Бошқа хизматлар учун	1 минимал иш ҳақидан 12 минимал иш ҳақиғача

Жисмоний шахсларнинг даромадига аниқ солиқ суммаси миқдори Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимликлари томонидан белгиланади. Бундай қайд қилинган солиқ солиқ ҳисоблашни ихчамлаштиради ва солиқ суммаси — тушумини тезлаштиради.

Юқоридаги ставкалар махсус бозорларда савдо фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний шахсларга тегишли бўлмайди.

4. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР ДАРОМАДИГА СОЛИҚДАН ИМТИЁЗЛАР

Жисмоний шахслар даромадига солиқдан имтиёзлар уч йўналишда берилади:

- солиққа тортиладиган даромадга қўшилмайдиган даромадлар;
- солиқдан тўлиқ озод бўладиган жисмоний шахслар;
- солиқдан ҳар бир тўлиқ ойга тўрт каррали минимал иш ҳақи миқдорида озод этилиш.

Жисмоний шахсларнинг солиққа тортиладиган даромадлари таркибига куйидаги даромадлар (солиққа тортилмайдиган даромадлар) қўшилмайди:

- а) давлат ижтимоий суғуртаси ва ижтимоий таъминоти нафақалари, ишсизлик нафақаси ва чиқиш нафақаси (меҳнат шартномаси тугатилганда), туғиш ва ҳомиладорлик на-

фақаси, вақтинчалик меҳнат қобилиятини йўқотгандаги (шу жумладан, касал оила аъзоларини парвариш қилиш нафақаси) нафақалар бундан мустасно ҳамда меҳр-шафқат ва экологик фондлари ҳисобидан бериладиган пул ва натурадаги ёрдам суммалари;

б) олинган алиментлар;

в) олий ўқув юртлари талабаларига, ўрта махсус ва ҳунар-касб билим юртлари ўқувчиларига, уларнинг базасида ташкил этилган ва ўрта диний билим юртлари талабаларига шу ўқув юртлари томонидан бериладиган стипендиялар ҳамда мурувват ва экологик фондлар томонидан таъсис этилган стипендиялар;

г) касб-ҳунар техника билим юртлари ва улар базасида ташкил этилган бизнес мактаблари томонидан ўқувчиларнинг бажарилган ишлари учун тўланган тўловлар;

д) давлат пенсиялари ва уларга устамалар;

е) қон топширганлик учун топширувчиларга бериладиган суммалар, донорликнинг бошқа турлари учун берилган суммалар, она суғи топширганлик учун ҳамда тиббиёт ходимларига қон йиғганлик учун тўланадиган суммалар;

ж) майиб бўлиб қолиш ва соғлиққа келтирилган бошқа жароҳатлар учун товон сифатида олинган суммалар ҳамда боқувчисини йўқотганлиги учун олган суммалар;

з) фуқароларнинг хорижда ишлашга юборилиши муносабати билан давлат корхоналари, муассасалари ва ташкилотларидан чет эл валютасида оладиган иш ҳақи суммалари ва бошқа суммалар — қонун ҳужжатларида белгиланган суммалар доирасида;

и) жисмоний шахсларнинг хусусий мулк ҳуқуқи асосида ўзларига қарашли бўлган мол-мулкни сотиш натижасида оладиган суммалари, тадбиркорлик фаолияти доирасида мол-мулк сотишдан олинган даромадлар бундан мустасно.

Кўрсатилган жисмоний шахсларга уларнинг товарлари учун тўланган суммалар ҳақида юридик шахслар, шу жумладан, чет эл юридик шахслари ўзлари жойлашган ҳудуд солиқ идораларига ҳар чоракда хабар беришлари зарур. Уларни даромад солиғига тортиш масаласи давлат солиқ идоралари томонидан қилинган операцияларнинг характери ва ҳажмига қараб жами даромад суммасини ҳисобга олиб ҳал қилинади;

к) фуқароларнинг шахсий ёрдамчи ҳўжалигида етиштирган қорамол, қуён, нутрия, балиқ, паррандаларини ҳам тирик ҳолатда, ҳам уларни сўйиб маҳсулотларини қайта ишланган ҳолатда, шунингдек, асаларичилик маҳсулотларини ва

бундай хўжаликда етиштирилган табиий ёки қайта ишланган деҳқончилик маҳсулотларини сотишдан олган даромадлари суммаси ҳисобга олинади. Фуқарода шахсий ёрдамчи хўжалик мавжудлиги маҳаллий давлат бошқариш органларининг маълумотномаси билан тасдиқланади;

л) бир йил мобайнида юридик шахслардан олинган энг кам иш ҳақи миқдорининг олти бараваригача бўлган суммадаги қимматли совғалар, шунингдек, халқаро ҳамда республика танлов ва мусобақаларида олинган соврин буюмлар қийматининг суммаси;

м) мерос қилиб қолдириш ва ҳадя қилиш натижасида олинган суммалар ва мол-мулк қиймати, фан, адабиёт ва санъат асарлари муаллифларининг меросхўрлари (ҳуқуқий ворислари) оладиган муаллифлик ҳақи суммалари бундан мустасно;

н) давлат заёмларининг облигациялари ва лотереялар бўйича ютуқлар, шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг давлат қимматли қоғозлари бўйича фоизлар;

о) фуқароларнинг сугурта бўйича оладиган суммалари;

п) бир йил мобайнида берилган моддий ёрдам суммалари:

1) табиий офатлар, бошқа фавқулудда ҳолатлар муносабати билан берилган моддий ёрдам суммалари — тўлалигича;

2) вафот этган ходимнинг оила аъзоларига ёки оила аъзолари вафот этганлиги муносабати билан ходимга бериладиган моддий ёрдам суммалари — энг кам иш ҳақининг ўн бараваригача миқдорда;

3) бошқа ҳолларда энг кам иш ҳақининг ўн икки бараваригача миқдорда;

р) банклардаги омонатлар ва давлат хазина мажбуриятлари бўйича фоизлар ва ютуқлар;

с) фуқароларнинг иш ҳақи ва солиқ солинадиган бошқа даромадларининг давлат корхоналари мол-мулкани сотиб олиши, хусусийлаштирилган корхоналар акцияларини сотиб олиш, “Уйжойжамғармабанк”нинг шахси кўрсатилган уй-жой облигацияларини харид қилишга ва шу мақсадлар учун берилган кредитларни узишга йўналтирилган суммалари, шунингдек, акциялар бўйича олинган ҳамда дивиденд тўлаган акциядорлик жамиятининг акцияларини сотиб олишга йўналтирилган дивидендлар. Мазкур мол-мулк сотилганда илгари солиқ солишдан озод қилинган даромадларга умумий асосларда солиқ солинади;

т) патент эгаси бўлган жисмоний шахснинг (лицензиарнинг) саноатдаги мулкӣ объектларда ўзи ишлаб чиқаришида фойдаланишидан ёки фойдаланиш бошлаган санадан

эътиборан амал қилиши муддати доирасида уларга лицензиялар сотишдан, шунингдек, лицензиарнинг саноат мулки объектларидан фойдалана бошлаган санадан эътиборан ушбу фойдаланишдан олган суммаси:

— ихтиролар ва селекция ютуғидан патент бўйича — беш йил давомида;

— ихтироларидан дастлабки патент бўйича фойдаланишда — уч йил давомида;

— селекция ютуғидан гувоҳнома бўйича — уч йил давомида;

— саноат намунасида патент бўйича — уч йил давомида;

— саноат намунасида дастлабки патент бўйича — икки йил давомида;

— фойдали моделдан гувоҳнома бўйича — икки йил давомида солиқ тўлашдан озод этилади;

у) болалар лагерлари ва бошқа соғломлаштириш лагерларига, ота-оналарнинг болалари билан дам олишга махсус мўлжалланган санаторий-курорт муассасаларига бориш учун болалар ва ўсмирларга бериладиган йўлланмалар қиймати-ни, шунингдек, ўз ходимларининг амбулатория ёки стационар тиббий хизматидан фойдаланиш қийматини тўлиқ ёки қисман компенсациялаш тартибида юридик шахслар ўз ходимларига ёки улар учун тўлаган суммалар.

Кўрсатиб ўтилган тўловлар жумласига ногиронларнинг соғломлаштириш ва санаторий-курорт муассасаларига берилган йўлланмалари қийматини, даволаниш ва тиббий хизматдан фойдаланиш, ногиронликнинг олдини олиш мақсадида техника воситалари сотиб олиш учун ҳамда ногиронларнинг саломатлигини тиклаш учун қилинган харажатларини тўлиқ ёки қисман тўлаш тартибида юридик шахслар тўлаган суммалар ҳам киради;

ф) амалдаги қонун ҳужжатларида назарда тутилган меъёрлар доирасидаги товон тўловлар, меҳнат шартномасини бекор қилиш пайтида фойдаланилмаган таътил учун бериладиган товонлар бундан мустасно.

5. СОЛИҚДАН ТЎЛИҚ ОЗОД БЎЛАДИГАН ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР

Жисмоний шахсларнинг даромадига солиқдан қуйидаги шахслар тўлиқ озод этилади:

1. Хорижий давлатлар дипломатия ваколатхоналарининг бошлиқлари ва аъзолари ҳамда консуллик муассасаларининг мансабдор шахслари, уларнинг ўзлари билан бирга яшайдиган

оила аъзолари, агар улар Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлмаса, ёки Ўзбекистон Республикасидаги манбалардан олинмаган, дипломатик ва консуллик хизмати билан боғлиқ бўлмаган даромадлардан ташқари барча даромадлари бўйича;

2. Хорижий давлатлар дипломатия ваколатхоналари ва консуллик муассасаларининг маъмурий-техник ходимлари ва уларнинг ўзлари билан бирга яшайдиган оила аъзолари, агар улар Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлмаса ёки Ўзбекистон Республикасида доимий яшамаса — Ўзбекистон Республикасидаги манбалардан олинмаган, дипломатик ва консуллик хизмати билан боғлиқ бўлмаган даромадлардан ташқари барча даромадлари бўйича;

3. Хорижий давлатлар дипломатия ваколатхоналарига, консуллик муассасаларига хизмат кўрсатадиган ходимлар таркибига кирган шахслар, агар улар Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлмаса ёки Ўзбекистон Республикасида доимий яшамаса ўз хизмати юзасидан оладиган барча даромадлари бўйича;

4. Хорижий давлатлар дипломатия ваколатхоналари ва консуллик муассасалари ходимларининг уйларида ишловчилар, агар улар Ўзбекистон Республикаси фуқароси бўлмаса ёки Ўзбекистон Республикасида доимий яшамаса — ўз хизмати юзасидан оладиган барча даромадлари бўйича;

5. Ҳукуматга қарашли бўлмаган халқаро ташкилотларнинг мансабдор шахслари агар улар Ўзбекистон фуқароси бўлмаса, ушбу ташкилотларда олган даромадлари бўйича;

6. Мудофаа, Ички ишлар ва Фавқулодда Вазиятлар вазирликларининг, Миллий хавфсизлик хизматининг ҳарбий хизматчилари, Ички ишлар органлари ва божхона органларининг оддий хизматчилари ва бошлиқлари таркибига мансуб шахслар, шунингдек, ўқув ёки синов йиғилишларига чақирилган ҳарбий хизматга мажбурлар — хизматни ўташ (хизмат вазифасини бажариш) муносабати билан олган пул таъминоти, пул мукофотлари ва бошқа тўлов суммалари бўйича солиқ тўлашдан тўлалигича озоддирлар.

6. СОЛИҚДАН ҚИСМАН, ҲАР БИР ТЎЛИҚ ОЙ УЧУН ЭНГ КАМ ИШ ҲАҚИНИНГ ТЎРТ БАРАВАРИ МИҚДОРИДА ОЗОД ЭТИЛИШИ ВА УМУМИЙ ҚОИДА БЎЙИЧА БИР БАРАВАР ҚЎШИЛАДИГАН ИМТИЁЗ

1. “Ўзбекистон Қаҳрамони”, “Совет Иттифоқи Қаҳрамони”, “Меҳнат Қаҳрамони” унвонларига сазовор бўлганлар, учала даражадаги Шухрат ордени билан тақдирланган шахслар, уруш даврида ёки ҳарбий хизматнинг бошқа маж-

буриятларини бажариш чоғида яраланиш, контузия бўлиш ёки шикастланиш оқибатида ёхуд фронтда бўлиш билан боғлиқ бўлган касаллик туфайли ногирон бўлиб қолган ҳарбий хизматчилар жумласидан бўлган ногиронлар, шунингдек, пенсия таъминоти бўйича мазкур тоифадаги ҳарбий хизматчиларга тенглаштирилган ногиронлар.

2. Хизматни ҳаракатдаги армия таркибига кирган ҳарбий қисмлар, штаблар ва муассасаларда ўтаган ҳарбий хизматчилар, собиқ партизанлар жумласидан бўлиб, фуқаролар уруши ва 1941—1945 йиллардаги уруш, собиқ СССРни ҳимоя қилиш бўйича бошқа жанговар операцияларнинг қатнашчилари, 1941 — 1945 йиллардаги уруш даври меҳнат фронтининг фахрийлари ва концентрацион лагерларнинг собиқ тутқунлари.

3. Ленинград қамали пайтида 1941 йил 8 сентябрдан 1944 йил 27 январгача бўлган даврда Ленинград шаҳрида ишлаган фуқаролар.

4. Ички ишлар органларининг бошлиқлари ва оддий хизматчилари жумласидан бўлиб, хизмат вазифаларини бажариш чоғида яраланиш, контузия ва шикастланиш оқибатида ногирон бўлиб қолганлар.

5. Болаликдан ногирон бўлиб қолганлар, шунингдек, 1 ва 2-гурӯх ногиронлари.

6. Қаҳрамон оналар, ўн ва ундан ортиқ боласи бўлган аёллар.

7. Собиқ СССРни ҳимоя қилиш ёхуд ҳарбий хизматнинг бошқа мажбуриятларини бажариш чоғида яраланиш, контузия бўлиш ёхуд контузия бўлиш оқибатида ёки фронтда бўлиш билан боғлиқ касаллик туфайли ҳалок бўлган ҳарбий хизматчиларнинг ота-оналари ва рафиқалари. Бу ерда ҳарбий хизматчининг рафиқасига имтиёз берилаётганда у аёл иккинчи марта никоҳдан ўтмаган бўлса, турмушга чиқмаган бўлса.

8. Хизматни Афғонистон республикасида ва жанговар ҳаракатлар олиб борилган бошқа мамлакатларда вақтинча бўлган қўшинларнинг чекланган контингенти таркибида ўтаган ҳарбий хизматчилар ҳамда ўқув ва синов йиғинларига қаҳирилган ҳарбий хизматга мажбурлар.

9. Чернобиль АЭСдаги фалокат оқибатида жабр кўрган шахслар.

10. Икки ва ундан ортиқ 16 ёшга етмаган болалари бор ёлғиз оналар.

11. Икки ва ундан ортиқ боласи бор ва боқувчисини йўқотганлиги учун пенсия олмайдиган бева аёл ва бева эркаклар.

12. Болалигидан ногирон бўлган ва доимий парваришни талаб қиладиган фарзанди билан бирга яшаб, уни тарбиялаётган ота-онасидан бири.

13. Корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва ўқув юртлари томонидан қишлоқ хўжалик ишларига юборилган фуқаролар — ушбу ишларни бажарганлик учун олган даромадлар бўйича.

Юқоридаги имтиёزلарни олиш учун фуқаролар тегишли идоралар Мудофаа вазирлиги, Миллий хавфсизлик хизмати, Ички ишлар вазирлиги, Ижтимоий таъминот вазирликларидан ҳужжатлар тақдим этишлари лозим.

Маҳаллий ҳокимият идоралари ва фуқароларнинг ўз-ўзини бошқарув идораларидан ҳам маълумотномалар олиб келиб, солиқни ҳисобловчи юридик шахсга ёки солиқ идораларига жорий йилнинг 15-санасидан кечиктирмай тақдим этишлари зарур бўлади. Акс ҳолда ҳужжат тақдим этишга қадар имтиёзлар берилмайди.

7. ЧЕТ ЭЛЛИК ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАРНИ СОЛИҚҚА ТОРТИШНИНГ ХУСУСИЯТЛАРИ

Чет эллик жисмоний шахслар — резидентлар Ўзбекистон Республикаси фуқаролари сингари солиққа тортилади.

Чет эллик жисмоний шахслар Ўзбекистон Республикасида солиққа тортилаётганда Ўзбекистон солиқ қонунчилиги бўйича, бироқ Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларида белгиланган хусусиятлари эътиборга олинади.

Чет эллик жисмоний шахслар — норезидентлар тўлов амалга ошган жойдан қатъи назар, фақат Ўзбекистон Республикасидаги манбалардан олган даромадларидан солиққа тортиладилар.

Солиққа тортиш мақсадида чет эллик жисмоний шахслар — норезидентлар икки гуруҳга бўлинади: доимий муассаса орқали фаолият кўрсатаётган ва доимий муассаса билан алоқаси бўлмаган норезидентлар.

Солиққа тортиш мақсадида доимий муассаса тушунчасига Ўзбекистон Республикасида даромад топиш учун ҳар қандай юридик шахслар орқали, шу жумладан, Ўзбекистон Республикасида ваколатлик функциясини бажарувчи орқали фаолият кўрсатаётган жисмоний шахслар тушунилади. Ўзбекистон Республикасида доимий муассаса орқали фаолият кўрсатаётган жисмоний шахс — норезидент доимий муассаса билан боғлиқ бўлган Ўзбекистон Республикасида-

ги манбалардан жисмоний шахс даромадига солиқ тўловчи бўлиб ҳисобланади ва бунда улар Ўзбекистон солиқ қонунчилиги бўйича чегирмалар олиш ҳуқуқига эга бўлади.

Доимий муассаса билан боғлиқ бўлмаган жисмоний шахс — норезидент даромади Ўзбекистон Республикасида олган даромадидан ҳеч қандай чегирмаларсиз 444-сонли йуриқноманинг 17-пунктида кўрсатилган ставкаларда солиққа тортилади.

Чет эллик жисмоний шахслардан солиқлар ва йиғимларни ундириш тегишли чет давлатларда Ўзбекистон Республикасининг жисмоний шахсларига нисбатан ҳам худди шундай чора-тадбирлар кўрилган ҳолларда ўзаро келишув асосида тўхтатилиши ёки чекланиши мумкин.

Чет эллик жисмоний шахслар билан битимлар тузиш чоғида бундай битимларнинг шартларига Ўзбекистон Республикасида фаолиятини амалга оширадиган солиқ тўловчилар ҳамда бошқа шахслар чет эллик жисмоний шахсларнинг солиқлар ва йиғимларни тўлаш бўйича харажатларини ўз зиммасига олишни назарда тутадиган солиқ ҳақидаги изоҳларнинг киритилишига рухсат берилмайди.

6. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР ДАРОМАДИГА СОЛИҚНИ ҲИСОБЛАШ ТАРТИБИ

Жисмоний шахсларнинг асосий иш жойидан олинган меҳнат ҳақи ва бошқа тўловлар календарь йилининг бошидан бошлаб ҳар ойида солиққа тортиладиган даромаднинг йил бошидан ўсиб борувчи якунига қараб ҳисобланади.

Бунинг учун албатта жами даромаддан солиққа тортиладиган даромадни ажратиб олиш лозим.

Мисол № 1. Фуқаро Яхшибоевга 1999 йил январь — май ойларига ишлагани учун 35750 сўм иш ҳақи ҳисобланган (7150+7150+7150+7150+7150) — январь — апрель ойлари учун унинг топган даромадидан 4184, 5 сўм солиқ ушланган.

Январь—май ойларида минимал иш ҳақи суммаси 6600 сўмни (1320+1320+1320+1320+1320) ташкил этади.

Шу ҳолатда ишчи Яхшибоевнинг даромадидан солиқ куйидагича ҳисобланади:

1. Солиққа тортиладиган даромад аниқланади (январь — май ойлари учун).

$$35750 - 6600 = 29150 \text{ сўм.}$$

2. Январь — май ойлари учун солиқ суммаси аниқланади:
 $2970 + (29150 - 19800) = 2970 + 2337 = 5307,5 \text{ сўм.}$

3. Май ойи учун ушланиши лозим бўлган солиқ суммаси 1123 сўмдир.

(5307,5 — 4184,5=1123 сўмдир).

Тўрт каррали ойига солиқдан имтиёз олувчи фуқароларга ҳам бир каррали умумий бериладиган минимал иш ҳақи суммасини қўшиб юқоридаги услуб бўйича солиқ ҳисобланади.

Мисол №2. Солиқ Кодексининг 59-моддаси 2-пункти бўйича фуқаро Абдиев 4 каррали минимал иш ҳақи миқдорида солиқдан озод этилган. (У 1941 —1945 йиллар меҳнат фахрийси.) Унинг даромадидан солиқ ҳисоблашни кўриб чиқамиз.

Фуқаронинг жами даромади (январь — ноябрь) ойлари учун 88400 сўм (8000 + 8000 + 8000 + 8000 + 8000 + 8000 + 8000 + 8000 + 8000 + 8000 + 8400). Ноябрь ойигача унинг даромадидан 630 сўм солиқ ушланган.

Унга юқоридаги модда бўйича 4 каррали ва битта умумий қонун асосида 54-модда, жами 5 каррали иш ҳақи минимуми миқдорида имтиёз берилган.

1. Унинг солиққа тортилмайдиган даромадини аниқлаймиз. 81200 сўм (1320x5)x7ой + (1750x5)x4ой.

2. Солиққа тортиладиган даромад аниқланади: 88400 — 81200 = 7200 сўм.

3. Январь — ноябрь солиқ суммаси аниқланади: 7200*15%:100 = 1080 сўм.

5. Ноябрь ойи учун солиқ суммаси 1080—630 = 450 сўм.

Агар йил давомида асосий иш жойи (хизмати, ўқиш жойи) ўзгарган бўлса, фуқаро янги иш жойининг ҳисобхонасига аввалги иш жойидан бу йилда олинган даромадлар ва ушланган солиқ суммаси тўғрисида маълумотнома топширади.

Масалан:

Юридик шахснинг идентификацион рақами 222111525.

Юридик шахс манзили: Чилонзор тумани, 96-алоқа бўлими, телефон 73-23-95.

МАЪЛУМОТНОМА

Фуқаро Яхшибоев бизнинг корхонамизда 1999 йилда ишлаб қуйидаги даромадларни олди:

Ойлар	Ҳисобланган даромад		Улардан ташқари олди		
	Ҳаммаси	Шу жумладан Оғир шароитда	Моддий ёрдам	мукофот	совға
Январь	6000	1520	3000		
Февраль	6000	1520			

Март	6000	1520			
Апрель	6000	1520	3000		
Май	6000	1520			
Июнь	6000	1520		3000	
Июль	6000	1520			
Август	6000	1520	3000		
Сентябрь	6000	1520			
Октябрь	6000	1520			
Ноябрь	6000	1520			
Декабрь	6000	1520	3000		
Жами	72000	18600	12000	3000	

Олинган даромадларидан жисмоний шахслар даромади-га солиқ 11370 сўм ушланган.

Раҳбар

имзо

Бош ҳисобчи

имзо

Фуқаронинг янги иш жойи (хизмат, ўқиш) да солиқни ҳисоблаш календарь йил бошидан аввалги ва янги иш жойи (хизмат, ўқиш) да олинган жами даромаддан амалга оширилади. Бу ерда тегишли чегирма ва имтиёзлар чиқарилади.

Агар фуқаро илгариги иш жойидан маълумотнома келтирмаган тақдирда солиқ дифференциал ставканинг энг максимал ставкаси бўйича ушланиб турилади. Маълумотнома тақдим этилиши билан солиқ қайта ҳисоблаб чиқилади.

Агар ходимнинг меҳнат мажбуриятлари бўйича аввалги иш жойидан мукофот ва бошқа даромадлар у ишдан бўшатиладигандан сўнг тўланса, бу мукофот ва бошқа даромадлар тўланаётган даврда умумий қоида бўйича чегирмаларсиз ва имтиёзларсиз солиққа тортилади. Бу фуқароларга тўланган даромадларнинг умумий суммаси ва улардан ушланган солиқ суммаси тўғрисида корхоналар, ташкилотлар ва муассасалар бир ой ичида ўзлари жойлашган жойдаги солиқ идораларига хабар беришлари зарур.

Асосий иш жойидан ташқарида олинган меҳнат ҳақи ва бошқа даромадлардан солиқ ҳисоблаш даромадлар тўланган манбада ҳар ойда календарь йилининг бошидан бошлаб ошиб

борувчи якун бўйича чегирмаларсиз ва имтиёзларсиз ҳисобланилади.

Агар асосий иш жойидан ташқарида меҳнат ҳақидан даромад олувчи жисмоний шахс ўзининг даромадидан максимал ставкада солиқ ушлаш ҳақида ариза берса, даромад тўловчи юридик шахслар солиқ тўловчининг аризасига биноан солиқ ушлашлари лозим.

Жисмоний шахсларнинг асосий иш жойидан ташқарида олган даромадларидан якуний солиқ ушлаш уларнинг олган даромадлари ва ушланган солиқ суммаси тўғрисидаги декларацияларига қараб солиқ идоралари томонидан олиб амалга оширилади.

Жисмоний шахс — резидентларнинг Ўзбекистон Республикасидан ташқарида олинган даромадларига ҳам солиқ суммаси шу тартибда ҳисобланади.

Юридик шахс мақомини олмасдан тадбиркорлик билан шуғулланувчи жисмоний шахсларнинг даромадларидан солиқ солиқ идоралари томонидан олинган даромадлар ва қилинган харажатлар тўғрисидаги декларация маълумотлари, солиқ идораларининг фуқаролар фаолиятини текшириш материаллари ва солиқ тўловчилар даромади тўғрисидаги бошқа маълумотлар асосида ҳисобланади.

Чет эллик жисмоний шахслар — резидентлар даромадидан солиқни кутилаётган даромадлар тўғрисидаги солиқ декларацияси асосида солиқ идоралари ҳисоблайдилар.

9. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР ДАРОМАДИГА СОЛИҚНИ ТЎЛОВ МАНБАИДА УШЛАШ ТАРТИБИ

Жисмоний шахслар даромадига солиқни тўлов манбаида ушлаб қолиш жавобгарлиги қуйидаги юридик шахслар зиммасига юклатилган:

- меҳнат шартномалари ёки фуқаро-ҳуқуқий характердаги шартномалар бўйича ишлаётган жисмоний шахсларга тўловни амалга оширувчилар;
- нодавлат пенсиясини тўлашни амалга оширувчилар;
- жисмоний шахсларга дивидендлар ва фоизлар тўлашни амалга оширувчилар;
- норезидентларга тўловларни амалга оширувчилар.

Жисмоний шахслар даромадига солиқни ҳисоблаш ва бюджетга ўтказиб бериш жавобгарлиги даромад тўловчи юридик шахсга юкланган. Даромад солиғи тўловчи юридик шахсдан солиқ суммаси ушланмаган тақдирда ушланмаган

солиқ суммасини, у билан боғлиқ бўлган жарима ва пеняни бюджетга ўтказишга мажбурдир.

Юқорида кўрсатилган юридик шахслар қуйидагиларга мажбурдирлар:

- молия йили тугаши билан 30 кун ичида солиқ хизмати органларига асосий иш жойи бўлмаганларнинг олган даромадлари тўғрисида маълумотнома тақдим этадилар ва унда жисмоний шахснинг рўйхат рақами ёки паспорт маълумотлари, ҳисобот йилида олган даромадининг умумий суммаси ва ушланган солиқнинг умумий суммаси кўрсатилган бўлиши шарт.

10. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАРНИНГ СОЛИҚ ДЕКЛАРАЦИЯСИНИ ТАҚДИМ ЭТИШИ ВА СОЛИҚ ТЎЛАШ ТАРТИБИ

Солиқ декларациясини ҳар хил тоифадаги жисмоний шахслар тақдим этадилар.

Йиллик жами даромад тўғрисидаги декларацияни қуйидагилар солиқ идораларига топширишга мажбурдирлар.

Асосий иш жойидан ташқарида (Ўзбекистон Республикасидаги манбалардан ва ундан ташқарида) даромад олувчи жисмоний шахслар. Агар асосий иш жойида ва ундан ташқарида ишлаб топган даромадлари уч каррали минимал иш ҳақи миқдоридан ошмаса, бундай жисмоний шахслар декларация топширмайдилар.

Тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний шахслар — резидентлар декларация топширмайдилар.

Йиллик жами даромад тўғрисидаги декларация жисмоний шахслар томонидан ўзлари яшаб турган туман солиқ инспекцияларига қуйидаги муддатларда топширилади:

асосий иш жойидан ташқарида даромад олувчи жисмоний шахс — резидентлар томонидан ҳисобот йилидан кейин йилнинг 1 апрелидан кечиктирмай тегишли шаклда тақдим этадилар.

Кутилаётган даромадлар тўғрисида чет эллик жисмоний шахслар — резидентлар томонидан амалга оширилаётган календарь йилида ва Ўзбекистон Республикасидан чиқиб кетаётганда ҳақиқий олинган даромад тўғрисида кетиш олдидан бир ой қолганда тамомила декларацияни ҳисобот йилидан кейинги йилнинг 1 апрелигача кечиктирмай тегишли шаклда тақдим этишади.

Юридик шахс мақомини олмасдан тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланаётган жисмоний шахс — шундай даромадлар пайдо бўлган ойдан кейинги ойнинг 5-санасигача декларацияни тақдим этадилар. Ҳисобот йили тугаши билан кейинги йилнинг 15-санасигача йил бўйича олган жами даромад тўғрисида декларация топширади.

Агар жисмоний шахслар ўз тадбиркорлик фаолиятларини тўхтатган бўлса, солиқ инспекциялари солиқ тўловчилардан даромадлар тўғрисидаги декларацияни кам даврга ҳам тақдим этиш тўғрисида ёзма билдириш бериб талаб қилиб олиши мумкин. Унда қачон, қайси муддатга ва нима сабабдан йиллик жами даромад ва қилинган чегирмалар тўғрисида декларация топшириши кўрсатилган бўлади.

Белгиланган тартибда тадбиркорлик фаолиятини тўхтатишга қарор қилган солиқ тўловчи жисмоний шахс ўн беш кун ичида бу тўғрида солиқ инспекциясига ёзма хабар бериши керак.

Ўз тадбиркорлик фаолиятини тўхтатишга қарор қилган жисмоний шахс ўн беш кун ичида солиқ инспекциясига йиллик даромад тўғрисида белгиланган шаклда декларация тақдим этади.

11. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР ДАРОМАДИГА СОЛИҚНИ ТЎЛАШ МУДДАТЛАРИ

Даромадга солиқни тўлаш муддати жисмоний шахснинг қандай фаолият кўрсатишига боғлиқ:

— декларация орқали тўлаш ёки юридик шахслардаги доимий иш фаолияти учун тўлаш.

Жисмоний шахслар даромадига солиқ тўлаш уларнинг тақдим этган декларацияларига қараб қуйидаги муддатларда тўланади:

1. Асосий иш жойидан ташқарида даромад олувчи жисмоний шахс — резидентлар томонидан ҳисобот йилидан кейинги йилнинг 1 июнигача жами йиллик даромад тўғрисидаги декларация маълумотига қараб, агар йил мобайнида солиқ қайта ҳисобланмаса, солиқ идораларига декларация топширгандан бошлаб бир ой ичида тўланади.

2. Тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи жисмоний шахслар ўтган йил учун ҳисобланган солиқ суммасига қараб, ҳар чорақда йиллик солиқ суммасининг 25 фоизи миқдорида 15 март, 15 май, 15 август ва 15 декабрдан кечиктирмай солиқни тўлайдилар, биринчи марта солиққа тортилаётган солиқ тўловчилар солиқ идоралари томони-

дан уларга жорий йил учун берган дастлабки даромад бўйича 25 фоиздан тўлаб борадилар, йил тугаши билан йиллик солиқ суммаси ҳақиқий олинган даромадга қараб ҳисоблаб чиқилади. Йиллик ҳақиқий даромаддан ҳисобланган солиқ суммаси фарқи келгуси йилнинг 15 мартидан кечиктирмай тўланади, даромад манбаи тугаб қолган тақдирда — 15 кун ичида тўланади.

Жисмоний шахсларнинг даромадига солиқ даромад манбаида ушланадиган ҳолларда солиқ қуйидаги муддатларда тўланади:

1. Юридик шахслар фуқароларга даромадини тўлаётганда ундан ушланадиган солиқ суммасини пул маблағлари олиш учун банкка ҳужжатларни тақдим қилган вақтнинг ўзида бюджетга ўтказилади.

2. Банкда счёти бўлмаган юридик шахслар ҳамда сотган маҳсулоти, хизматидан, сотишдаги тушум ҳисобидан тўлов тўлаганлар тўлов амалга ошгандан кейин ойнинг беш кун ичида жисмоний шахслардан ушланган солиқ суммасини бюджетга ўтказиладилар. Натурал тўловлар бўйича ҳам юқоридагига ўхшаш тартиб жорий этилган.

Жисмоний шахсларнинг даромадига солиғини тўлаш кун ичида юридик шахсларнинг ҳисоб счётидан маблағни чиқарган кун ҳисобланади, жисмоний шахслар учун солиқни тўлаган кун бўлиб маблағни кредит муассасаси кассасига топширган кун ҳисобланади. Ҳисоб счёти бор жисмоний шахсларнинг солиқ тўлаган кун бўлиб, шу счёtdан маблағни чиқарган кун ҳисобланади.

Солиқ идоралари томонидан ҳисобланган солиқни тўлаш кун бўлиб солиқ идораси томонидан ёзилаган тўлов хабарномасида белгиланган кун бўлади.

Жисмоний шахсларнинг даромадига солиқ суммасини йил мобайнида тўлаган суммаси тегишли ҳисобот йилидаги тўлаши лозим бўлган солиқ суммасидан чегириб ташланади, яъни ҳисобга олинади.

Чет эллик жисмоний шахс Ўзбекистон Республикаси қатнашган халқаро шартномалар ва битимларга биноан Ўзбекистонда тўланадиган солиқлардан қисман ёки тўлиқ озод бўлиш ҳуқуқига эга, бунинг учун улар белгиланган шаклда ариза ёзишлари лозим.

Уч нусхадаги ариза Ўзбекистон Республикасидаги даромад тўланган жойдаги солиқ органига топширилади. Солиқ инспекцияси аризанинг халқаро шартнома ва битимларга мослигини текшириб, тегишли белгилар қўйиб, икки нусхасини ариза берувчига қайтаради.

Шу нусхаларнинг бирини ариза берувчи Ўзбекистон Республикасида унга даромад тўлаган корхона, ташкилот, му-

ассасага топширади. Шу асосда тўлиқ ёки қисман Ўзбекистонда тўланган солиқдан жисмоний шахс озод қилинади.

12. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАРНИНГ ЖАМИ ЙИЛЛИК ДАРОМАДИ ТЎҒРИСИДАГИ ДЕКЛАРАЦИЯНИ ТЎЛҒАЗИШ ТАРТИБИ

Йиллик жами даромад тўғрисидаги декларация тўрт бўлимдан иборатдир. Биринчи бўлим энг асосий бўлим бўлиб, у олинган даромадлар ва ушланган солиқлар тўғрисидаги тўрт жадвалдан иборат.

Декларациянинг биринчи бўлими фуқароларнинг 1 йил давомида олган ҳамма даромадлари, шу даромадларни олиш билан боғлиқ харажатлари ҳамда шу даромадлардан даромад манбаида ушланган солиқлари ёки бўнак тўланган солиқлар тўғрисида маълумотларга эга бўлади. Олинган даромадлар тўғрисидаги маълумотлар даромадларнинг олинган жойи ва даромадлар турига қараб тегишли жадвалларга жойлаштирилади.

Декларациянинг иккинчи бўлими даромадлар тўғрисида маълумот берувчи фуқаронинг чегирмалар, имтиёзлар бўйича олишини кўрсатувчи ҳуқуқларини билдиради.

Декларациянинг учинчи бўлимида фуқаронинг ҳисобот йили даврида олган ҳақиқий солиққа тортиладиган даромади ва солиқ тўловчи келгуси йили олиши мумкин бўлган солиққа тортиладиган даромади кўрсатилади.

Декларациянинг тўртинчи бўлимида йиллик жами даромаддан солиқ ҳисоби келтирилади.

Декларация шаклини солиқ тўловчи солиқ идорасидан бепул олиб ўзи тўлғазади. Солиқ инспекторлари декларация нотўғри тўлғизилган бўлса, уни тузатиш ҳуқуқига эгадирлар.

ДЕКЛАРАЦИЯНИНГ БИРИНЧИ БЎЛИМИНИ ТЎЛДИРИШ ТАРТИБИ

Биринчи бўлимда солиқ тўловчилар ўзининг исми, фамилиясини, доимий яшаш манзилини, ишчи ва уй телефонлари рақамларини кўрсатиши зарур.

Агар ҳисобот даврида манзилгоҳи ўзгарса, унда декларацияда аввалги ва кейинги тураржойлари манзилларини кўрсатади.

Декларациянинг биринчи бўлими биринчи пунктида солиқ тўловчининг асосий иш жойидан олган даромадлари ва даромад олган жойида тўлаган солиқлари кўрсатилади. Қайси

корхона, ташкилот ва муассаса даромад тўласа, ўша жой даромад тўланган жой деб ҳисобланади.

Биринчи пунктнинг биринчи устунда фуқаронинг ишлаган асосий иш жойининг (корхонанинг) номи, алоқа манзили тўлиқ кўрсатилади. Иккинчи устунда асосий иш жойида қайси даврларда даромад олганлиги кўрсатилади. Учинчи устунда фуқароларнинг чегирмасиз, тўлиқ олиши лозим бўлган даромади кўрсатилади. Тўртинчи устунда эса даромаддан ушланган солиқ суммаси ёзилади.

**1998 йилда фуқаронинг асосий иш жойидан олган даромади
ва ундан ушланган солиғи тўғрисида
Мисол. фуқаро Ёқубов олган даромади**

№	Асосий иш жойи (корхона номи, алоқа манзили)	Даромад қайси даврдан олинган	Ҳисобланган даромад сум- маси (сўм)	Ушланган солиқ сум- маси (сўм)
1.	“Тошсельмаш” заводи Тошкент ш. _____ кўчаси	01.01.98 й.дан то 31.02.98 й. гача	12500	3115
2.	“Олмос” кооперативи Тошкент шаҳри, _____ кўчаси	01.03.98 й.дан 31.12.98 й.гача	59500	13580
3.	Жами		720001	16695

Декларациянинг биринчи бўлими иккинчи пунктида фуқаронинг асосий иш жойидан ташқарида олган даромадлари ва улардан ушланган солиқлар суммаси кўрсатилади.

Декларациянинг биринчи бўлим иккинчи пунктнинг биринчи устунда даромад олинган жойдаги корхонанинг тўлиқ номи ва алоқа манзилгоҳи кўрсатилади. Иккинчи устунда эса даромад қайси даврдан, қанча суммада даромад ҳисобланганлиги ва учинчи устунда даромаддан ушланган солиқ суммаси кўрсатилади.

Иккинчи пунктни тўлдиришга мисол, 1998 йил маълумотларига биноан фуқаро Ёқубовнинг даромади:

№	Асосий иш жойи, (корхона номи, алоқа манзили)	Даромад қайси даврдан олинган	Ҳисобланган даромад суммаси (сўм)	Ушланган солиқ суммаси (сўм)
1.	“Вимпел” заводи, Тошкент ш. _____ кўчаси	01.01.98 й.дан то 31.02.98 й.гача	1200	180
2.	“Алиса” кооперативи, Тошкент шаҳри, _____ кўчаси	01.03.98 й.дан то 31.12.98 й.гача	1000	150
3.	Жами		2200	330

Декларациянинг биринчи бўлим 3-пунктида солиқ тўловчининг чет давлатда ёки чет давлатдан олган даромади кўрсатилади. Бу ерда фуқаронинг куйидаги турдаги олган даромадлари кўрсатилиши мумкин:

1. Чет эл иш берувчиси билан тузилган шахсий шартнома бўйича олган ҳар қандай даромадлари.

2. Ўзбек ва чет эл юридик шахслари ўртасида тузилган шартнома асосида чет эл иш берувчисининг жисмоний шахсга тўловлари.

3. Ўзбекистон Республикаси фуқаросига тегишли бўлган чет давлатлар ҳудудидаги қўзғалувчи ва қўзғалмас мулклардан фойдаланиш учун даромад (рента тўлови, ижара ҳақи ва б.).

4. Ўзбекистон Республикасидан ташқарида жойлашган чет эл акционерлик жамиятлари акцияларидан дивиденд ҳамда чет эл банкларидаги омонатларидан фоизлар.

3-пунктнинг 1-устунида даромад тўловчи мамлакати (шаҳар) ва ташкилоти кўрсатилади.

3-пунктнинг 2-устунида даромад олган вақт (кун, ой ва йил) кўрсатилади.

3-пунктнинг 3-устунида олган даромад валюта суммасида (доллар, фунт, марка) кўрсатилади.

3-пунктнинг 4-устунида 3-устундаги даромадларнинг сўмга қайта ҳисобланган суммаси кўрсатилади. Бу суммани солиқ инспектори ҳисоблайди.

3-пунктнинг 5-устунида даромад олган мамлакатда тўланган (ушланган) солиқ суммаси кўрсатилади. Ушланган солиқ суммаси солиқ ушланган валютада кўрсатилади. Агар даромад олинган мамлакат солиқ идорасининг солиқ тўлаганлик тўғрисида хулосаси бўлмаса, бу устун тўлғазилмайди.

3-пунктнинг 6-устунида даромад олган мамлакатда ушланган (тўланган) солиқнинг сўмдаги эквиваленти кўрсатилади. Шу устундаги чизик тагида Ўзбекистон Республикаси қонуни бўйича ҳаракатдаги ставка билан ҳисобланган солиқ суммаси ёзилади.

Фуқаронинг чет элда 1998 йилда олган даромади ва тўланган солиқ суммасига мисол келтирамыз:

№	Даромад олган мамлакат	Даромад олган кун	Олинган даромад		Чет элда тўланган солиқ	
			Чет эл валюта-сида	Сўмда	Чет эл валюта-сида	Сўмда
1.	Англия, Лондон Sotbi, Co	20.07.97	300 USg	15300	35USg	1785
2.	АҚШ. Бостон Microsoft. Corp.	03.09.97	450 USg	50350	285 USg	15105

3.	Россия, С.Петербург Музей этнография	06.11.97	800 USg	44800	—	—
4.	Жами	—	—	110450	—	16890 12000

Декларациянинг 1-бўлими 4-пунктида солиқ ушлаш солиқ идоралари томонидан амалга ошириладиган тадбиркорлик фаолиятдан олган даромад ва қилинган харажатлар кўрсатилади.

Тўртинчи пунктнинг 1-устунида фаолият турлари кўрсатилади. Масалан, шим тикиш, уйни ижарага бериш ва бошқалар.

Иккинчи устунда аниқ фаолият турларидан олинган даромад кўрсатилади.

Учинчи устунда иккинчи устундаги олган даромадлари учун қилинган харажатлар кўрсатилади. Қилинган харажатлар ҳужжатлар билан тасдиқланган ва тадбиркорлик мақсадида қилинган бўлиши лозим.

Тадбиркорнинг шахсий истеъмоли учун қилинган харажатлари инобатга олинмайди ва бу ерда кўрсатилмайди.

Тўртинчи пунктнинг тўртинчи устунида даромад солиғи ушланиши зарур бўлган даромад кўрсатилади.

Бешинчи устунда тадбиркорнинг солиқ идорасининг хабарномасига асосан тўлаган солиғининг бўнақ суммаси ёзилади.

Агар солиқ идораси бўнақ суммасини ҳисобламаган бўлса-ю, фуқаро корхона, ташкилотларда олган даромадидан тўлов манбаида солиқ тўлаган бўлса ҳам шу устунда кўрсатилади.

Декларациянинг 1-бўлими 4-пункти учун фуқаро Ёқубовнинг даромади мисолида тўлдириш тартибини кўрамыз:

№	Даромад олган фаолият турлари	Олинган ялпи даромад суммаси	Даромад олиш учун қилинган харажатлар суммаси	Солиқ ушланиши лозим бўлган даромад	Солиқ идораси хабарномасига биноан тўлаган бўнақ суммаси
1.	Комиссион савдо орқали сотилган товарлар суммаси	8000	3200	4800	1155
2.	Иморатни ижарага бериш	12000	—	12000	3712,5
3.	Жами	20000	3200	16800	4867,5

Декларациянинг 1-бўлим 5-пунктида дивидендлар ва фозилар тариқасида қимматли қоғозлар муомаласидан олган

даромадлар ва шу даромадлардан ушлаб қолинган солиқ суммаси кўрсатилади.

Олтинчи пунктда олинган моддий ёрдам суммаси кўрсатилади. Еттинчи пунктда олинган қимматбаҳо совғалар суммаси кўрсатилади.

Декларациянинг 2-бўлимида солиқ тўловчи ўзининг йиллик жами даромадидан қандай чегирмалар чиқариши тўғрисида маълумот беради.

Декларациянинг 3-бўлимида ҳисобот йилида олинган, ундан солиқ ҳисобланиши лозим бўлган ҳақиқий даромад ҳамда келгуси йил учун кутилаётган даромад ва солиғини солиқ органи ҳисоблаб, кўрсатадиган солиғи ёзилади.

Декларациянинг 4-бўлимида ҳисобот йилида олган ҳақиқий даромаддан солиқ ҳисоби ва келгуси йилнинг кутилаётган даромадидан солиқнинг бўнак суммаси аниқланади.

Солиқ ҳисобини тузиш учун аввалги пунктларнинг усунларида кўрсатилган даромадлар ва солиқ суммаларининг якунини жамлаб чиқамиз. Оддий қилиб айтганда, солиқ ҳисобини Ёқубов декларацияси мисоли асосида чиқарамиз.

Жисмоний шахс Ёқубовнинг 1998 йил учун солиқ ҳисоби (сўм)

№	Кўрсаткичлар	Тўловчи томонидан тўлдирилади	Солиқ идораси томонидан тўлдирилади
1.	Жами даромад суммаси	$72000+2200+110450+16800=201450$	
2.	Жами даромаддан чегирмаларнинг умумий суммаси	11100	
3.	Солиққа тортиш объекти	190350	
4.	Ҳисобланган солиқ суммаси	62902, 5	
5.	Йил мобайнида тўланган солиқ суммаси	$16695+330+12000+4867,5=33892,5$	
6.	Қушимча тўлаш учун ҳисобланди	29010	
	Камайтиришга ҳисобланди	—	

1998 йилги фуқаро Ёқубов даромадидан ҳақиқий олинган солиқ шу йилнинг ўзгаришлари киритилган дифференциал ставкаси билан (Солиқ Кодексининг 55-моддаси) ҳисобланган.

Солиқ ҳисоби бўйича 29010 сўм қўшимча солиқ суммасини фуқаро Ёкубов 1 июни кутмасдан тўлаб юбориши мумкин.

Солиқ ҳисобини, декларациядаги маълумотлар асосланганлигини кўриб, солиқ инспектори декларация тақдим қилинган куннинг ўзидаёқ текшириб, натижасини тасдиқлаб беради.

Қайтариш учун саволлар

1. Кимлар жисмоний шахслар даромадига солиқ тўловчилар бўлади? Жами даромад ва солиққа тортиладиган даромад нима?

2. Жисмоний шахсларнинг жами даромадидан қандай chegирмалар берилади?

3. Жисмоний шахслар даромадига солиқдан имтиёзлар неча турдан иборат ва уларнинг таркиби қандай?

4. Чет эллик жисмоний шахсларни солиққа тортишнинг қандай хусусиятлари мавжуд?

5. Жисмоний шахслар даромадига солиқни ҳисоблаш тартиби қандай?

6. Жисмоний шахслар даромадига солиқни тўлов манбаида ушлаш тартиби қандай?

7. Жисмоний шахсларнинг солиқ декларациясини тақдим этиши ва ундан солиқ тўлаш тартиби қандай?

8. Жисмоний шахслар даромадига солиқни тўлаш муддатлари қачон амалга оширилади?

9. Жисмоний шахсларнинг жами йиллик даромади тўғрисидаги декларацияни тўлғазиш тартиби қандай?

2-БОБ. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАРНИНГ МОЛ-МУЛК СОЛИҒИ

1. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАРНИНГ МОЛ-МУЛК СОЛИҒИНИ ТЎЛОВЧИЛАР, ОБЪЕКТИ ВА СОЛИҚ СТАВКАСИ

Солиқ солинадиган мол-мулкка эга бўлган жисмоний шахслар мол-мулк солиғи тўловчилари бўлиб ҳисобланади. Демак, жисмоний шахслар мол-мулки солиқ объекти бўлади.

Солиққа тортиладиган объект икки гуруҳга бўлинади:

1. Жисмоний шахсларнинг уй-жойлари, квартиралар, чорбоғ ва боғ уйлар, гаражлар ва бошқа иморатлар, бинолар ва иншоотлар қиймати (инвентар қиймати).

2. Жисмоний шахсларнинг мулки бўлган автомобиллар, моторли қайиқлар, вертолётлар, самолётлар ва бошқа транспорт воситалари двигателларининг қуввати солиқ солиш объекти бўлиб ҳисобланади.

Солиқ ставкаси ҳар йили келгуси молия йилига Ўзбекистон Республикаси давлат бюджети тасдиқланаётганда Вазирлар Маҳкамасининг Қарори билан тасдиқланади.

Масалан: 2000 йил учун Вазирлар Маҳкамасининг 554-сон Қарори билан жисмоний шахсларнинг мол-мулкига қуйидаги солиқ ставкалари белгиланган :

Жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғи ставкалари

№		Ўлчов бирлиги	Солиқ ставкаси
1	Уй-жойлар, квартиралар, чорбоғ ва боғ уйлари, гаражлар ва бошқа иморатлар, бинолар ва иншоотларнинг инвентар қиймати — қиймати ўзгартирилган	%	0,25 %
	Қиймати ўзгартирилмаган	%	4%
2	Транспорт воситалари моторининг кучига қараб енгил автомобиллар — ҳар бир от кучига	Сўм	76,2
	ёки ҳар бир квт қувватига	Сўм	105,8
	Мотоцикллар ва мотороллерлар — ҳар бир от кучига	Сўм	45, 4
	ёки ҳар бир квт қувватига	Сўм	60, 8
	Юк автомобиллари, автобуслар, микроавтобуслар, бошқа ўзи юрар машиналар, моторнинг қувватига қараб — ҳар бир от кучига	Сўм	152,3
	Ҳар бир квт қувватига	Сўм	204,7
	Моточаналар, яхталар, катер ва моторли қайиқлар моторининг кучига қараб-ҳар бир от кучига	Сўм	38,4
	Ҳар бир квт қувватига	Сўм	52,0
	Самолётлар, вертолётлар, тешлоходлар — ҳар бир от кучига	Сўм	152,3
	Ҳар бир квт қувватига	Сўм	204,7

Мулкларни баҳолаш идоралари томонидан баҳоланмаган бўлса, Тошкент шаҳри ва вилоятлари марказлари учун 1000,0 минг сўм ва бошқа шаҳарлар ва қишлоқ жойлари учун 500, 0 минг сўм қилиб шартли қиймат белгиланган.

2. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАРНИНГ МОЛ-МУЛКИГА СОЛИҚДАН ИМТИЁЗЛАР

Жисмоний шахсларнинг мол-мулкига солиқдан имтиёзлар ҳам объектида бўлгани каби 2 гуруҳга бўлинади: транспорт воситаларига, қурилиш, иморат ва иншоотларга берилади.

Транспорт воситалари бўйича мол-мулк солиғидан қуйидаги фуқаролар озод этилади:

— хизматни ҳаракатдаги армия таркибига кирган ҳарбий қисмлар, штаблар ва муассасаларда ўтадиган ҳарбий хизматчилар, шунингдек, собиқ партизанлар жумласидан бўлиб, 1941—1945 йиллардаги уруш ҳамда собиқ СССРни ҳимоя қилиш бўйича бошқа жанговар ҳаракатлар олиб борилган бошқа мамлакатларда вақтинча бўлган қўшинларнинг чекланган таркибида ўтаган ҳарбий хизматчилар ҳамда ўқув ва синов йиғинларига чақирилган ҳарбий хизматта мансублар озод этилади;

— мотоаравачалар ва қўлда бошқариладиган автомобиллари бўлган ногиронлар озод этилади;

— Ўзбекистон Қаҳрамони, Совет Иттифоқи Қаҳрамони унвонларига сазовор бўлган, учала даражали Шўҳрат ордени билан тақдирланган шахслар озод этилади.

Иморатлар, иншоотлар ва бинолар бўйича қуйидаги жисмоний шахслар солиқ тўлашдан озод этилади:

— Ўзбекистон Қаҳрамони, Совет Иттифоқи Қаҳрамони унвонларига сазовор бўлган, учала даражали Шўҳрат ордени билан тақдирланган шахслар;

— 1941—1945 йиллардаги уруш қатнашчилари ва партизанлари, уларга тенглаштирилган шахслар, ички ишлар ва давлат хавфсизлиги органлари таркибида хизмат қилган шахслар, ҳаракатдаги армия таркибига кирган ҳарбий қисмлар, штаблар ва муассасаларда штатдаги лавозимларни эгаллаган шахслар, Ленинград шаҳри қамалида бўлганларнинг ва концентрацион лагерларнинг собиқ тутқунлари, хизматни Афғонистон Республикасида ва жанговар ҳаракатлар олиб борилган бошқа мамлакатларда вақтинча бўлган қўшинларнинг чекланган контингенти таркибида ўтаган ҳарбий хизматчилар ҳамда ўқув ва синов йиғинларига чақирилган ҳарбий хизматта мажбур шахслар;

— Қаҳрамон оналар, шунингдек, ўн нафар ва ундан ортиқ фарзанди бор аёллар;

— Чернобиль АЭСдаги авария оқибатларини тугатишда иштирок этганлик учун имтиёзлар олаётган фуқаролар (шу

жумладан, у ерга вақтинча ёки хизмат сафарига юборилган шахслар);

— пенсионерлар, шунингдек, 1 ва 2-гуруҳ ногиронлари;

— муддатли ҳарбий хизматчилари ва уларнинг оила аъзолари — хизматни ўташ даврида;

— ҳарбий хизмат мажбуриятларини бажаришда ярадор, контузия бўлганлик ёки шикастланганлик оқибатида ёки фронтда бўлиш туфайли орттирилган касаллик оқибатида ҳалок бўлган ҳарбий хизматчиларнинг ота-оналари ва қайта турмуш қурмаган рафиқалари (эрлари);

— Ўзбекистон Республикаси Мудофаа, Ички ишлар, Фавқулодда вазиятлар вазирликлари, Миллий хавфсизлик хизматчилари жумласидан бўлган ногиронлар, ички ишлар органларининг хизмат вазибаларини адо этаётганда ярадор, контузия бўлганлик ёки шикастланганлик оқибатида ногирон бўлиб қолган бошлиқлар ва оддий хизматчилар жумласидан бўлган шахслар солиқдан озод этиладилар.

Юқорида назарда тутилган имтиёзлар мол-мулк эгасининг танловига қараб, мол-мулкларнинг ҳар бир тури бўйича фақат бир объектга тааллуқли бўлади.

Йил мобайнида солиқ тўловчиларда мол-мулк солиғи бўйича имтиёз олиш ҳуқуқи пайдо бўлган тақдирда уларга солиқ тўлашдан имтиёз олиш ҳуқуқи пайдо бўлган ойдан бошлаб амалга оширилади.

Йил ичида мол-мулк солиғи бўйича имтиёз йўқотилган ҳолатда мулкларни солиққа тортиш ҳуқуқи йўқотилган ойдан кейинги ойдан бошлаб амалга оширилади.

3. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАРНИНГ МОЛ-МУЛКИГА СОЛИНАДИГАН СОЛИҚНИ ҲИСОБЛАШ ВА ТЎЛАШ ТАРТИБИ

Жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғини ҳисоблаш солиқ хизмати органлари томонидан амалга оширилади.

Мол-мулк солиғидан имтиёз олиш ҳуқуқига эга бўлган кишилар солиқ хизмати органларига керакли ҳужжатларни тақдим этадилар.

1. Иморатлар, бинолар ва иншоотлар бўйича мол-мулк солиғи ҳар йили 1 январдаги ҳолати юзасидан коммунал хизмат кўрсатиш идоралари берадиган инвентаризация қийматига доир маълумотлар асосида, маълумотлар бўлмаган тақдирда эса — мазкур объектларнинг қиймати Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилаб қўйган сумма атрофида солиққа тортилади.

2. Транспорт воситаларига солинадиган мол-мулк солиғи давлат рўйхатидан ўтказувчи тегишли идораларнинг маълумотлари асосида ҳисоблаб чиқилади. Бундай идорага ДАН хизмати идораси ва “Ўзбекистон ҳаво йўллари” компанияси киради.

Иморатлар, бинолар ва иншоотлар бир қанча мулкдорларга тегишли умумий ҳиссали мулк эгалари бўлганда солиқ ҳар бир мулкдорнинг иморатлари, бинолар ва иншоотлардаги ҳиссасига қараб ҳисобланади.

Янги қурилган ёки сотиб олинган мулклар бўйича солиқ келгуси йил бошидан бошлаб ҳисобланади.

Янги сотиб олинган транспорт воситалари бўйича мол-мулк солиғи сотиб олинган ойдан кейинги ойдан ҳисобланади.

Давлат автомобиль назорати томонидан ҳисобдан чиқарилган автомобиллар ва мотоцикллар бўйича солиқ ҳисобланилмайди.

Мерос бўйича ўтган мол-мулкдан солиқ меросхўрлардан мерос очилган пайтдан бошлаб ундирилади. Мол-мулк йўқ қилинган, бутунлай вайрон бўлган ҳолларда мол-мулк солиғи ундириш улар йўқ қилинган ёки бутунлай вайрон бўлган ойдан эътиборан тўхтатилади.

Мол-мулкка мулк ҳуқуқи календарь йил давомида бир мулкдордан бошқасига ўтганда солиқни биринчи мулкдор ўша йилнинг 1 январидан бу мол-мулкка мулк ҳуқуқини йўқотган ойнинг бошигача тўлайди, янги мулкдор эса мулк ҳуқуқини қўлга киритган ойдан эътиборан тўлайди.

Календарь йил давомида имтиёзга эга бўлиш ҳуқуқи пайдо бўлган тақдирда мол-мулк солиғи ана шундай ҳуқуқ вужудга келган ойдан эътиборан қайта ҳисоблаб чиқилади.

Мол-мулк солиғини тўлаш ҳақидаги тўлов хабарномалари тўловчиларга солиқ органлари томонидан ҳар йили 1 майдан кечиктирмай топширилади. Тўлов хабарномаси ёзилмасдан мол-мулк солиғи тўланмай қолса, фуқаролар айбдор эмас, бу солиқ идорасининг камчилиги бўлади. Жисмоний шахслар мол-мулк солиғини тенг улушларда йилига икки муддатда тўлайди: 15 июнь ва 15 декабрдан кечиктирмай солиқ тўланиши керак.

Ҳар йили 1 январь ҳолатига солиқ тўловчиларни ҳисобга олиш суғурта идоралари, коммунал хўжалик органлари ва “Ўзбекистон ҳаво йўллари” компанияси маълумотларига асосан амалга оширилади.

Қайтариш учун саволлар

1. Жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғини тўловчиларга кимлар киради?
2. Солиқ объекти неча гуруҳга бўлинади ва солиқ ставкасини ким белгилайди?
3. Жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғидан қандай имтиёзлар олинади?
4. Жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғини ким ва нима асосида ҳисоблайди?
5. Жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғини тўлаш муддатлари қандай?

3-БОБ. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАРНИНГ ЕР СОЛИҒИ

1. ЕР СОЛИҒИНИ ТЎЛОВЧИЛАР ВА ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР УЧУН ЕР СОЛИҒИ ОБЪЕКТИ

Ўзбекистон солиқ қонунчилигида ерлар ўз мулкида, эгалигида ёки фойдаланишда деган тушунчаларга эга. Амалиётда эса жисмоний шахслар ерлари томорқа ерлари ва кўшимча ташқаридан олинган ерларга бўлинади.

Ўз мулкида, эгалигида ва фойдаланишда ер участкаларига эга бўлган жисмоний шахслар ер солиғи тўловчилар бўлиб ҳисобланади.

Ер солиғи тўловчиларни ҳар йили йил бошида солиқ идоралари ҳисобни олиб борадилар.

Жисмоний шахслар учун солиқ солиш объекти ер участкалари ҳисобланади.

Бундай участкалар қуйидагича хилма-хил объектларга эга:

1) тураржойлар этагида ва жамоат ерларида шахсий ёрдамчи хўжалик юритиш учун мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилишга берилган ер участкалари;

2) якка тартибда уй-жой қурилиши учун мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилишга берилган ерлар;

3) жамоа боғдорчилиги, узумчилиги ва поллизчилигини юритиш учун берилган ер участкалари;

4) хизмат юзасидан қонун ҳужжатларига мувофиқ берилган чек ерлари;

5) мерос бўйича ҳада қилиниши ёки сотиб олинishi натижасида уй-жой, дала ҳовли билан биргаликда эгалик қилиш ҳуқуқига эга бўлган ерлар;

6) қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда мулк қилиб олинган ер участкалари;

7) тадбиркорлик фаолиятини юритиш учун доимий фойдаланишга ёки ижарага берилган ер участкалари ер солигининг объектларидир.

2. ЕР СОЛИГИ СТАВКАЛАРИ ВА ЕР СОЛИГИДАН ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР УЧУН ИМТИЁЗЛАР

Ер солиги ставкалари ҳар йили янги йил учун бюджет тасдиқланаётганда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан белгиланади.

Ер участкаси жисмоний шахсга ажратилгандан сўнг ернинг сифати солиқ тўловчининг айби билан ёмонлашганда солиқ ставкаси йил бошида белгиланган ставка билан ҳисоблаб борилади.

Шаҳарлар ва шаҳар қўرғонларининг маъмурий чегараларида жойлашган қишлоқ хўжалик аҳамиятига эга ерлар учун ер солиги қишлоқ хўжалиги ерларига белгиланган ставкаларнинг икки баравари миқдорида ундирилади.

Берилган ерлардан икки йил давомида фойдаланмаган жисмоний шахслардан ер солиги 1,5 баравар миқдорида ундирилади.

Маъмурий жавобгарлик кодексига биноан (60-модда) ерларни ўз хоҳиши бўйича эгаллаб олган фуқароларга 5 каррадан 10 каррали минимал иш ҳақи миқдорида жарима солинади. Жиноий жавобгарлик кодексига биноан эса (229—1) маъмурий жавобгарлик тайинлангандан сўнг фуқаро ўз хоҳиши билан ерни эгаллаб олса, 50 каррадан 100 каррагача минимал иш ҳақи миқдорида жарима ёки 3 йилгача тарбиялаш ишларига жалб этилади ёки 6 ойгача қамоқ жазоси берилади ёки 3 йилгача эркинликдан маҳрум этилади.

Агар ерлар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг, маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қарорига мувофиқ ижарага олинган бўлса жисмоний шахслар ер солиги ўрнига ижара ҳақи тўлайдилар.

Ижара ҳақи тарафларнинг келишуви асосида белгиланади, лекин бу ҳақ қонун ҳужжатларида белгиланган ер солигининг бир ставкасидан кам ва уч ставкасидан кўп бўлмаслиги, ерлардан қишлоқ хўжалик эҳтиёжлари учун фойдаланганда эса — бир ставкаси миқдорида бўлиши лозим. Ҳозирча ҳамма ерлар, шу жумладан, ўз хоҳишича эгаллаб олинган ерлар учун ягона ставкада солиқ тўланади.

Ер солигидан имтиёзлар икки хил бўлади:

— жисмоний шахсларнинг солиқ солинмайдиган ер участкалари;

— ер солиғи тўлашдан тўлиқ озод қилинган жисмоний шахслар.

1. Жисмоний шахсларнинг солиқ солинмайдиган ер участкаларига қуйидаги ерлар киради:

Якка тартибда уй-жой қуриш ва шахсий ёрдамчи хўжалик юритиш учун қонун ҳужжатларида белгиланган меъёрлар доирасида берилган ерлар — ер участкаси берилган пайтдан эътиборан икки йил муддатга солиқ солинмайди. Агар ердан ўз ўрнида фойдаланилмаса, бу имтиёз қўлланилмайди.

Ер кодексининг 55-моддасига биноан қишлоқ хўжалик уюшмалари аъзоларига, муассасалар ва ташкилотлар ходимларига шу ташкилотлар ҳудудларида деҳқон хўжалиги юритиш учун суғориладиган ерлардан 0, 35 гектаргача, лалмикор ерлардан 0,5 гектаргача, яйловлардан 1 гектаргача меъёрларда ер ажратиб берадилар. Бу фақат қишлоқ жойларида яшовчи деҳқон хўжаликларига берилади.

Ер кодексининг 27-моддасига биноан шаҳар ва қўрғонда яшовчиларга якка тартибда уй-жой қуриш учун 0, 06 га ер ажратиб берилади.

2. Ер солиғи тўлашдан тўлиқ озод қилинган жисмоний шахсларга қуйидагилар киради:

1) яйлов чорвачилигининг чўпонлари, йилқибоқарлари, ветеринар врачлари ва техниклари, бошқа мутахассислари ва ишчилари;

2) Ўзбекистон Қаҳрамони, Совет Иттифоқи Қаҳрамони, Меҳнат Қаҳрамони унвонларига сазовор бўлганлар, учала даражали Шуҳрат ордени билан тақдирланганлар, 1941-1945 йиллардаги уруш ногиронлари ва қатнашчилари;

3) хизматни Афғонистон Республикасида ва жанговар ҳаракатлар олиб борилган бошқа мамлакатларда вақтинча бўлган қўшинларнинг чекланган контингенти таркибида ўтаган ҳарбий хизматчилар ҳамда ўқув ва синов йиғинларига чақирилган ҳарбий хизматга мажбурлар;

4) ҳақиқий муддатли ҳарбий хизматга чақирилганлар, ҳарбий хизматчиларнинг оилалари — хизмат муддатига;

5) I ва II гуруҳ ногиронлари;

6) ёлғиз ва персонал пенсионерлар (бошқа пенсионерлар ер солиғини умумий асосда тўлайдилар);

7) боқувчисини йўқотган кўп болалик оилалар;

8) концентрацион лагерларнинг собиқ тутқунлари, Чернобиль АЭСдаги фалокат оқибатларини тугатишда иштирок этган шахслар;

9) кўчириб келтирилган фуқаролар келиб жойлашган ер участкалари берилган вақтдан эътиборан беш йилгача.

Ушбу имтиёзлар якка тартибда уй-жой қуриш ва шахсий ёрдамчи хўжалик юритиш учун қонун ҳужжатларида назарда тутилган меъёрлар доирасида ер участкалари берилган жисмоний шахсларга нисбатан тадбиқ этилади. Меъёрдан ортиқ ер эгаллаган фуқаролар ўша ерлар учун солиқ тўлайдилар.

3. ЖИСМОНИЙ ШАХСЛАР ЕР СОЛИҒИНИ ҲИСОБЛАШ ВА СОЛИҚНИ ТўЛАШ МУДДАТИ

Жисмоний шахслар ер солиғини ҳисоблаш учун солиқ идоралари шаҳар, туман ер фонди маълумотлари, ҳокимликларнинг қарорлари асосида ҳамда уйма-уй юриб текшириш ўтказиш натижасида ер участкалари майдонини аниқлаб чиқадилар.

Жисмоний шахслардан ундириладиган ер солиғи солиқ органлари томонидан ҳисоблаб чиқилади ва тўлов хабарномаси ёзилади. Ер солиғини тўлаш тўғрисидаги тўлов хабарномаси ҳар йили солиқ идоралари томонидан 1 майдан кечиктирилмай жисмоний шахсларга етказилади ва у жисмоний шахсларга шахсан топширилиши лозим.

Жисмоний шахслар ер солиғини жорий йилнинг 1 ноябрига қадар тўлашлари керак. Акс ҳолда, солиқдан боқиманда пайдо бўлади ва кўшимча солиқдан ташқари, пеня ҳам тўлашга тўғри келади.

Солиқ ўтган йилларда ундирилмаган бўлса, солиқ идоралари аввалги уч йил учун солиқ ҳисоблаб ундириб олишга ҳақли. Ўтган йиллар учун ундирилмаган солиқ суммасига пеня ҳисобланмайди.

Қайтариш учун саволлар

1. Кимлар ер солиғи тўловчилар бўлиб ҳисобланади?
2. Жисмоний шахсларнинг ер солиғи объектига нималар киради?
3. Ер солиғи ставкасини ким ва қачон белгилайди?
4. Ер солиғидан қандай имтиёзлар мавжуд?
5. Жисмоний шахслар ер солиғини ким ва қандай ҳисоблайдилар?
6. Ер солиғини тўлашнинг охириги муддати қачон?

4-БОБ. БОШҚА СОЛИҚЛАР ВА ЙИҒИМЛАР

Ҳар йилнинг охирида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси келгуси йил учун давлат бюджетининг асосий кўрсаткичларини тасдиқлаб беради.

Ана шу Вазирлар Маҳкамасининг қарорида маҳаллий давлат идоралари киритиши мумкин бўлган солиқлар ва йиғимларнинг чегара ставкаларини белгилаб беради. Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 31 декабрдаги 554-сонли қарори билан 2000 йил учун уларга қуйидаги ставкалар белгиланган:

№	Солиқлар номи	Чегара ставкеси
1	Ободончилик ишлари йиғими	Ҳўжалик ихтиёрида қолдирилган фойдадан 2 фоиз
2	Реклама солиғи	Хизмат қийматидан 15 фоиз
3	Юридик ва жисмоний шахсларнинг автомобиль воситаларини қайта сотиш солиғи	Битим суммасидан 17 фоиз
4	Савдо ҳуқуқи йиғими	Ҳар ойда 3,5 минимал иш ҳақи миқдорида
5	Алоҳида товарларни сотиш ҳуқуқи, шу жумладан, алкоголь ичимликлар учун лицензия йиғими	Савдо қилган ой учун 5 минимал иш ҳақи миқдорида
6	Ишбилармонлик билан шуғулланувчи юридик ва жисмоний шахсларни рўйхатдан ўтказиш йиғими	5 минимал иш ҳақи миқдорида
7	Автотранспорт турар жойи йиғими ва солиғи	1 соат тургани учун 50 сўм
8	Ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғи.	Ҳўжалик ихтиёрида қолган соф фойдадан 6 фоиз миқдорида

Солиқ ва йиғимлар ставкалари ҳар йили ўзгариб туриши ва маҳаллий бюджетларга баъзи бир йиғимлар қўшимча ўрнатилиши мумкин.

1. ИЖТИМОЙ ИНФРАТУЗИЛМАНИ РИВОЖЛАНТИРИШ СОЛИРИНИ ҲИСОБЛАШ ВА ТўЛАШ ТАРТИБИ

Бу солиқни тўловчилар бўлиб тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи юридик шахслар, шу жумладан, чет эл инвестицияси билан ташкил этилган юридик шахслар ҳисобланади.

Бу солиқни тўловчилар таркибига тадбиркорлик билан шуғулланмайдиган нотижорат ташкилотлари, ягона солиқ

тўловчи кичик корхоналар, ягона ер солиғи тўловчи қишлоқ хўжалик товарлари ишлаб чиқарувчилар ва ҳукумат фармонлари ва қарорлари билан ҳамма солиқлардан озод этилган корхоналар кирмайди.

Ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш солиғининг объекти бўлиб ҳамма солиқларни тўлаб бўлгандан кейинги фойда ҳисобланади.

У фойда (“Молиявий яқун тўғрисидаги ҳисобот”нинг) солиққа тортилгунга қадар фойдадан (170-сатр) даромад солиғи суммасини (180-сатр) чегириб ташлаб, ўша суммадан 6 фоиз миқдорида ҳисобланиб бюджетга ўтказилади.

Агар корхона молиявий ҳисоботнинг 170-сатрида зарар кўрилган бўлса, бу корхона бундай солиқдан озод этилган.

Ҳар чоракда корхоналар жорий тўлов тўлайдилар. Бу тўлов суммасини аниқлаш учун аввалги чоракдаги ҳақиқий деб ҳисобланган суммасидан келиб чиқиб тўланади.

Жорий тўловлар ҳар ойнинг 25-санасидан кечиктирмай чораклик солиқ суммасининг учдан бир қисми миқдорида тўлаб борилади.

Солиқ ҳисоби солиқ идораларига чораклик ва йиллик молиявий ҳисоботлар топширилган кундан кечиктирмай топширилади.

Чораклик (ярим йиллик, тўққиз ойлик, йиллик) ҳисоботлар тузиши билан корхоналар солиқ ҳисобини тузадилар ва ҳақиқий аҳволдан келиб чиқиб солиқни тўлайдилар.

Автотранспорт воситаларини қайта сотиш солиғини 1999 йилдан бошлаб ҳам юридик, ҳам жисмоний шахслар тўлайдилар. Солиқ объекти автотранспорт сотиш битимиدير. Солиқ ставкаси 17 фоиз бўлиб битим суммасидан ҳисобланади.

Реклама солиғи тўловчилар бўлиб ўз товарлари, хизматлари, ишларини реклама қилувчи юридик ва жисмоний шахслар ҳисобланади.

Реклама солиғи реклама хизмати қийматидан 15 фоиз қилиб белгиланган. Рекламага ҳужжатлар, ҳайвонлар йўқотганлиги тўғрисидаги эълонлар ва таъзия хабарлари кирмайди.

Бу солиқдан қуйидагилар тўлиқ озод этилади:

1) Ноишлаб чиқариш сфераси юридик шахслари аҳолига хизмат кўрсатиши бўйича иш тартиби, таъзия ва бошқа чоратадбирларни эълон қилсалар;

2) Жисмоний шахслар таъзия изҳор қилсалар, ҳужжатларини йўқотганлик тўғрисида эълонлар берсалар солиққа тортилмайди.

2. БОШҚА ЙИҒИМЛАР

Ободончилик ишлари учун йиғим ҳам маҳаллий солиқлар ичида катта аҳамиятга эга. Бу йиғимни юридик шахслар фойдадан ҳамма солиқларни тўлаб бўлиб қолган корхонанинг соф фойдасидан 2 фоиз миқдорида тўлайди. Бу йиғим ҳар чорак тугагандан кейинги ойнинг 25 санасига йиғим ҳисоби берилди ва ҳисоб берилган кундан кечиктирмай тўланади. Бу ерда ҳам молиявий ҳисоботнинг 170-сатридан шу чорак учун ҳисобланган даромадга солиқ суммасини чегириб ташлаш керак. Қолган сумма солиқ объекти бўлади. Ундан икки фоиз солиқ ҳисоблаб бюджетга ўтказиш лозим.

Бюджет ташкилотлари қўшимча даромад олганда ҳам бу солиқдан озод этилганлар.

Бошқа йиғимлар юқорида кўрсатилган жадвал бўйича ҳисобланади ва бюджетга тўланади.

Бошқа солиқ йиғимларидан ташқари давлат бюджетига бошқа даромадлар ҳам тушади (конфискация қилинган мулкларни сотишдан тушум, темир йўл, ҳаво йўли ва алоқа идораларида эгасиз, сўраб олинмаган буюмлар, юкларни сўров муддати тугагандан сўнг сотиб, бюджет даромадига тушириш ва бошқалар). Уларни ҳисоблаш ва бюджетга тушириш алоҳида тартиб, қоидаларга асосан амалга оширилади.

3. САВДО ҲУҚУҚИ ОЛИШ ЙИҒИМИ

Ўзбекистон ҳудудида чакана савдо тармоқлари орқали савдо қилувчи жисмоний ва ҳуқуқий шахслар йиғим тўловчилари бўлиб ҳисобланади. Солиқ объекти муҳим савдо шохобчасидир. Солиқ ставкаси ҳар бир савдо қилинган ой учун 3, 5 минимал иш ҳақи миқдорида белгиланади. Солиқ ҳисоби берилмайди. Йиғим савдо қилувчилар томонидан гувоҳнома ёки бир йўла йиғим тўлаганда олинади. Бу йиғим маҳаллий бюджетга тушади.

Савдо ҳуқуқи йиғимидан қуйидагилар озод этилади:

1) нон ва гўшт маҳсулотлари, сабзавот ва мевалар билан савдо қилувчи давлат корхоналари;

2) ўқув ва медицина муассасаларига хизмат кўрсатувчи ҳудудларда жойлашган (нотижорат) савдо тармоқлари;

3) йиғимдан 50 фоизга озод бўладилар:

а) дорихоналар, рўзнома ва ойнома сотувчи киоскалар, салқин ичимликлар сотувчи савдо тармоқлари;

б) меъёрий товарлар сотувчи савдо тармоқлари;

4. бир йўла савдо йиғимидан тўлиғича озод этиладилар:

а) давлат томонидан ташкил этиладиган халқ сайиллари; байрамларга бағишланган тадбирларга жалб қилинган ҳуқуқий ва жисмоний шахслар;

б) ижтимоий ҳимояланмаган фуқароларга бепул меҳр-шафқат нонушталарини ташкил этувчи ҳуқуқий ва жисмоний шахслар савдо йиғимидан тўлиқ озод этиладилар.

Агар ҳуқуқий шахслар Республиканинг бошқа жойларидан қишлоқ хўжалик маҳсулотларини келтириб сотсалар ҳам 50 фоиз йиғим ставкасидан озод этиладилар.

2000 йилдан бошлаб маҳаллий бюджетлар даромади сифатида меъёридан ортиқ тайёр маҳсулотлар қолдигига уларнинг ҳақиқий ишлаб чиқариш таннархидан 2 фоиз ҳақ жорий этилган.

Эркин алмаштириладиган валюта сотиб олиш йиғими

Бу йиғимни Ўзбекистоннинг ички валюта бозоридан эркин алмаштириладиган ва бошқа чет эл валютаси операциясини амалга оширувчи юридик ва жисмоний шахслар (шу жумладан, Ўзбекистон Республикасининг норезидентлари) тўлайдилар.

Йиғим объекти бўлиб чет эл валютасини бозордан сотиб олгандаги миллий валюта суммаси ҳисобланади. Йиғим миқдори суммага нисбатан 5 фоиз қилиб белгиланган. Давлат бюджети ҳисобидан сотиб олинган чет эл валютаси учун йиғим олинмайди. Йиғим ҳисобини юридик шахслар ҳисобот ойдан кейинги ойднинг 5-санасигача ҳар ойда солиқ идораларига топширадилар. Йиғим эса чет эл валютаси сотиб олинаётган пайтда тўланади.

Қисқа муддатли автотураржойлардан қайд қилинган солиқ ва йиғим олиш тартиби

Қайд қилинган солиқ ва йиғим тўловчилари бўлиб автотранспортларни қисқа муддатга сақловчи автотураржой эгалари ҳисобланади.

Автотранспортни қисқа муддатли сақловчи автотураржой эгалари деганда аэропорт, вокзаллар, бозорлар, йирик савдо мажмуалари, маданий-оммавий муассасалар ва бошқа объектлар олдида жойлашган жойлар ҳисобланади.

Вақтинча автотранспортни қўриқлаш хизмати ҳуқуқини беришга қарорни расмийлаштириш учун 20-кarrали минимал иш ҳақи миқдоридида йиғим ундирилади ва у маҳаллий бюджетга тушади.

Автотураржой учун қайд қилинган солиқнинг чегара ставкаларини Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси белгилайди.

Солиқнинг аниқ миқдорини Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши, вилоятлар ва Тошкент шаҳри ҳокимиятлари белгилайдилар.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 12 августдаги 387-сон қарори билан автотураржойлар учун қайд қилинган солиқнинг қуйидаги чегара ставкаси белгилаган:

Автотураржой майдони сатҳи	Ҳар ойда автотураржойдан олинадиган солиқ миқдори
500м ² гача	20 мин. иш ҳақи миқдорида
500-1000 м ² гача	20 дан 45 мин. иш ҳақи гача
1000-1500 м ² гача	45 дан 70 мин. иш ҳақи гача
1500-2000 м ² гача	70 дан 90 мин. иш ҳақи гача
2000-2500 м ² гача	90 дан 115 мин. иш ҳақи гача
2500 м ² дан ортиқ	115 дан 140 мин. иш ҳақи гача

Автотураржойлардаги бошқа хизматлар учун олинган даромад умумий тартиб билан солиққа тортилади (фойдага солиқ, ҚҚС, экология солиғи ва бошқа фойдадан маҳаллий бюджетга тўланадиган солиқлар).

Қайд қилинган солиқ ҳар чорақда ҳисобот ойдан кейинги ойнинг 15-санасигача тўланади. Солиқ ҳисоби чорақлик ва йиллик ҳисобот топширганда йил бошидан ҳисоблаб бориш тартибида топширилади.

Қайтариш учун саволлар

1. Бошқа солиқлар ва йиғимлар таркибига нималар киради?
2. Бошқа солиқлар ва йиғимларнинг чегара ставкасини ким белгилайди?
3. Бошқа солиқлар ва йиғимларнинг аниқ ставкаларини ким белгилайди?

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов И. А. Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида. Т., “Ўзбекистон”, 1995 й.
2. Каримов И. А. Ўзбекистон ХХІ аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Т., “Ўзбекистон”, 1997 й.
3. Каримов И. А. Иккинчи чақириқ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг биринчи сессиясидаги маъруза. “Халқ сўзи”, 2000 й. 23 январь.
4. Каримов И.А. Иқтисодиётни эркинлаштириш — фаровонлик пойдевори. Вазирлар Маҳкамасининг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ва иқтисодий ислохотларнинг 2000 йил биринчи ярми якуларига бағишлаб ўтказилган мажлисдаги маърузаси. “Халқ сўзи”, 2000 й. 22 июль.
5. Бозорлар фаолиятини ташкил этишни такомиллаштириш тўғрисида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг Қарори. “Халқ сўзи”, 2000 й. 15 август.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори. Давлат солиқ хизмати органлари фаолиятини ҳуқуқий тартибга солишни такомиллаштириш тўғрисида. “Солиқ тўловчилар журнали”. 2000 й. 6-сон.
7. Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси. Т., 1997 й.
8. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон республикаси давлат солиқ хизмати тўғрисида”ги Қонуни, “Халқ сўзи”, 1997 йил 29 август.
9. Абдуллаев Ё. А., Яхёев Қ. Солиқ: 100 савол ва жавоб. Т., “Меҳнат”, 1997 й.
10. Собиров Ҳ. Р. Туркистонинг давлат молияси тарихи. Т., “Фан”, 1959 й.
11. Акрамов Э. А., Тоиров А. Э. Экономические реформы Республика Узбекистан. М., ТОО “Люкс-арт”, 1998 й.

12. Маликов Т., Абдурахмонов О., Қурбонов Р., Мансуров А., "Солиқ тизими талаблари: уларни тўғри тушунашимизми? "Иқтисод ва ҳисобот" жур. 1996, 3-сон.
13. Яҳёев Қ. Солиқларнинг зарурлиги, моҳияти ва вазифалари.. "Солиқ тўловчилар жунали", 1996, 5-6-сонлари.
14. Яҳёев Қ. Солиққа тортишда имтиёзлар керакми? "Солиқ тўловчилар жунали"1997, 8-сон.
15. Яҳёев Қ. "Ўзбекистонда солиқ тизими" Т., Меҳнат", 1998 й.
16. Яҳёев Қ. А. Ўзбекистон солиқлари. Т., 1993 й. Қўлланма.
17. Яҳёев Қ. А. Ўзбекистоннинг солиқли ва солиқсиз тўловлари. Т., 1994 й. Қўлланма.
18. Яҳёев Қ. А. Солиқларнинг зарурлиги, моҳияти ва вазифалари. "Солиқ тўловчилар жунали", № 5-6, 1996 й.
19. Яҳёев К. А. Необходимость, сущность и функции налогов. "Журнал налогоплательщика". №5-6, 1996 г.
20. Яҳёев К. А. Нужны ли льготы по налогообложению. "Журнал налогоплательщика", № 8, 1996 г.
21. Яҳёев Қ. А. Солиққа тортишда имтиёзлар керакми? "Солиқ тўловчилар жунали", №8, 1996 й.
22. Яҳёев Қ. А. Солиққа тортиш тамойилларини такомиллаштириш. "Солиқ тўловчилар жунали", № 9, 1996 й.
23. Яҳёев К. А. Бремя налогов и их собираемость. "Журнал налогоплательщика", №3, 1996 г.
24. Яҳёев К. А. Следует обосновать и экономически. "Журнал налогоплательщика", №3, 1997 г.
25. Яҳёев Қ. А. Иқтисодий жиҳатдан ҳам асослаш зарур. "Солиқ тўловчилар жунали", №3, 1997 й.
26. Яҳёев К. А. НДС и его особенности. "Журнал налогоплательщика", №8, 1997 г.
27. Яҳёев К. А. Причина возникновения и проблемы ликвидации недоимки "Журнал налогоплательщика", №4, 1998 г.
28. Яҳёев К. А. Принципы обязательного налогообложения: "Как они действуют?" "Журнал налогоплательщика", №9, 1998 г.
29. Яҳёев Қ. А. Солиқларнинг мажбурийлик принципи. "Солиқ тўловчилар жунали", №9, 1998 й.
30. Яҳёев Қ. А. Ўзбекистонда солиқ тизими. Т., "Меҳнат", 1998 й. Ўқув қўлланма.
31. Яҳёев Қ. Ихчамлаштириш ва унификациялаш солиқ тизимининг янги концепцияси. "Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси" жур. №4, 1999 й.
32. Яҳёев Қ., Жалилов У. Боқимандалик илдизи: уни қандай қуритиш мумкин? "Солиқ тўловчилар жунали", №5, 1999 й.
33. Яҳёев Қ. Солиқ инспектори қандай бўлиши керак?. "Солиқ тўловчилар жунали", №9, 1999 й.

МУНДАРИЖА

Кириш	3
-------------	---

I Бўлим. Солиқ назарияси

1-Боб. Фаннинг предмети ва вазифалари	6
2-Боб. Солиқларнинг иқтисодий моҳияти, зарурлиги ва функциялари	9
3-Боб. Ўзбекистонда солиқларнинг тузилиш асослари	15
4-Боб. Ўзбекистоннинг солиқ сиёсати	24
5-Боб. Солиқ тизими тушунчаси	31

II Бўлим. Юридик шахслардан олинадиган солиқлар

1-Боб. Юридик шахсларнинг даромадидан (фойдасидан) солиқ	41
2-Боб. Қўшилган қиймат солиғи	59
3-Боб. Акциз солиғи	74
4-Боб. Юридик шахсларнинг мол-мулк солиғи	79
5-Боб. Қишлоқ хўжалиги товар ишлаб чиқарувчиларининг ягона ер солиғи	85
6-Боб. Юридик шахсларнинг (ноқишлоқ хўжалик) ер солиғи	90
7-Боб. Ер остидан фойдаланганлик учун солиқ	97
8-Боб. Экология солиғи	101
9-Боб. Сув ресурсларидан фойдаланиш солиғи	104
10-Боб. Кичик корхоналарнинг ягона солиғи	108
11-Боб. Савдо ва (ижтимоий) умумий овқатланиш корхоналарини солиққа тортиш	112

12-Боб. Ўзбекистон Республикасида чет эл юридик шахсларнинг даромади (фойдаси)ни солиққа тортиш. 117

III Бўлим. Жисмоний шахслар солиқлари

1-Боб. Жисмоний шахслар даромадига солиқ.	124
2-Боб. Жисмоний шахсларнинг мол-мулк солиғи.	148
3-Боб. Жисмоний шахсларнинг ер солиғи.	153
4-Боб. Бошқа солиқлар ва йиғимлар.	157

Ҳуқуқий-иқтисодий нашр

Қосим Яҳёев

СОЛИҚҚА ТОРТИШ НАЗАРИЯСИ ВА АМАЛИЁТИ

Дарслик

Муҳаррир *Жонибек Субҳон*
Мусаввир *Анатолий Бобров*
Бадий муҳаррир *Маркос Карпузас*
Техник муҳаррир *Татьяна Смирнова*
Кичик муҳаррир *Назми Фозилова*
Компьютерда тайёрловчи *Эля Ким*

ИБ№3909



Қосим Абдуллахужасвич Яхёев 1936 йилда Тошкент вилоятининг Бўка шаҳрида туғилган. 1960 йилда Тошкент молия институтининг молия-иқтисодиёт факультетини битириб, Бўка тумани молия бўлимида ишлаган.

1965—1967 йилларда Тошкент халқ хўжалиги институтининг аспиранти. 1967 йилдан Тошкент молия институтининг катта ўқитувчиси, доценти. Ҳозир "Солиққа тортиш" кафедраси мудири, профессор. Иқтисод фанлари номзоди, Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган иқтисодчи.



Босишга 05.10.2000 й. да рухсат этилиди. Бичими. 84x108^{1/32}. 8,82 шартли босма тобоқ. 9,0 нашр босма тобоғи. Жами 10000 нусха.

К-1526 рақамли буюртма. 112-2000 рақамли шартнома.

Баҳоси шартнома асосида.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг Фафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 700129 Тошкент, Навоий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Республикаси Давлат матбуот қўмитасининг
Ижарадаги Тошкент матбаа комбинати.
700129. Тошкент. Навоий кўчаси, 30.